

видається з 1961 року

СУЧАСНІСТЬ

Іван
Марчук
Ів Бонфуа
Віра Агеєва
Григорій Штонь
Теодозія Зарівна

5 • 2010

5, 2010

СУЧАСНІСТЬ

Зміст

Розмова з сучасником

- 3 *Іван Марчук. Україною має правити інтелект*

Поезія

- 16 *Юрій Островецький. Очеретяний дах*

Проза

- 25 *Теодозія Зарівна. Записи на подолку*
37 *Олександр Клименко. Коростишівський Платонов*

Поезія

- 93 *Дмитро Чистяк. Поетика присутності Іва Бонфуа*
96 *Ів Бонфуа. Вибрані поезії*

Розмова з сучасником

- 110 *Каролін Ламарі. Я вірю в чудеса*

Проза

- 113 *Каролін Ламарі. Постать рибалки*
120 *Каролін Ламарі. Два плюці*

Культурологія

- 124 *Григорій Штонь. Релікт. Бастард Камбоджа*
145 *Леся Демська-Будзюляк. Історія літератури в Україні — проблеми та виклики сьогодення*
153 *Віра Агеєва. Канон як мистецтво пам'ятати*

Публіцистика

- 164 *Леонід Капелюшний. 12 481 266*
188 *Олександр Литвиненко. Розбалансована держава: від незалежної УРСР до...*
198 *Брати Капранови. Інтелектуальний голод. Де взяти розумну книжку?*
206 *Володимир Охріменко. Генетично модифікована байдужість*

Інформаційний партнер

**ДРУГ
ЧИТАЧА**

Передплатний індекс 90278:

Журнал видається за сприяння

Голови Громадського руху

«ЗА УКРАЇНУ!»

В'ячеслава Кириленка

Редакційна рада

Співголови редакційної ради:

Іван Дзюба, Ігор Юхновський

Члени Ради:

Богдан Гаврилишин, В'ячеслав Кириленко, Вадим Скуратівський,
Василь Герасим'юк, Василь Шкляр, Владислав Верстюк,
Володимир Моренець, Дмитро Стус, Іван Дзюба, Ігор Юхновський,
Іван Драч, Іван Малкович, Максим Стріха, Микола Жулинський,
Мирослав Маринович, Наталя Яковенко, Оксана Забужко,
Олександр Іванків, Олександр Івахненко, Сергій Комісаренко,
Тарас Гунчак, Христина Певна

Редакція:

Головний редактор — Тарас Федюк

Заступник головного редактора —
Павло Вольвач

Редактор відділу літератури —
Олесь Ільченко

Відповідальний секретар,
редактор відділу громадського життя —
Тарас Антипович

Дизайн — Ростислав Лужецький
Верстка — Олесь Петік

Літературний редактор —
Олександра Коросько

Коректор — Ольга Куценко

Випусковий редактор — Тамара Ключіна

*Редакція не рецензує і не повертає надіслані
рукописи. Відповідальність за достовірність
інформації несуть автори публікацій. Думки авторів не
завжди збігаються з поглядом редакції. При використанні
матеріалів посилання на «Сучасність» обов'язкове.*

Формат 70x100/16; Тираж 1800 прим. Видавець: ТОВ «Гамазин»;
звідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 2318 від 18.10.2005.
Віддруковано на ТОВ ВПК «Експрес-Поліграф»;
Київ, вул. Фрунзе, 47, корп. 2
Замовлення № _____

Інформаційний партнер

**ДРУГ
ЧИТАЧА**

Передплатний індекс 90278;
www.vsiknygy.net.ua

Журнал видається за сприяння
Голови Громадського руху
«ЗА УКРАЇНУ!»

В'ячеслава Кириленка

www.zaua.org

Іван Марчук

Україною має правити інтелект

Видатний український художник Іван Марчук має цікаву траєкторію життя й величезну кількість створених ним живописних полотен.

Митець народився в селі Москалівка Лановецького району на Тернопільщині. 1989-го року виїхав до Австралії, потім жив у Канаді, США. На батьківщину повернувся 2001 року, вже як заслужений художник України. Нині Іван Марчук – Народний художник, лауреат Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка. Картини Івана Марчука зберігаються в багатьох музеях і приватних колекціях світу. Український митець увійшов до британського рейтингу «100 геніїв сучасності», який уклала консалтингова компанія Creators Synectics.

Ми зустрілися з Іваном Марчуком гоного весняного дня, аби поговорити про час, про творчість, про долю...

— Пане Іване, кожен справжній митець створює свій світ — і таким чином неначе стає трохи деміургом. «Ми восени таки похожі хоч капельку на образ Божий...», як писав Тарас Шевченко. То ж чим для вас є живопис?

Картини, живописні полотна, — то неначе вікна в небесному склепінні, в небозводі, крізь які стає видно чудесні речі, неймовірні пейзажі, сам устрій Божественного всесвіту. Принаймні, коли я пишу, створюю картину, в мене є таке відчуття...

— Дивлюся на ваші нові роботи, тут, у майстерні — і знову дивуюся вашим новим злетам. Але чому на полотнах раптом такий, як його називають художники, нефігуратив? Чому такий напрям з'явився у вашій творчості?

— У мене є різні напрямки. Чому нефігуратив? Тому що я його ще не робив. Тому що потреба така є. Постійно думаю: чого я ще не робив? У мене пішов, сказати б так, «десятий маршрут». Є у мене творче дерево. Стовбур — це голос моєї душі, головний: те, що я почав ще в 1965 році. Зараз над ним не працюю, тому що почали могутньо рости нові гілочки. І кожна гілка — це новий творчий «маршрут».

Перша гілка — це пейзаж, тому що я свого часу придумав нову технологію живопису, яку ніхто не робив. Якщо жити на українській землі й бачити таку гарну землю — хоч би яким ти був модерністом — не можна не присвятити певний час відтворенню краси цієї землі, так, як ти можеш. Якби я малював як усі, то ніколи не створив би тих пейзажів, а тільки ходив, робив на землі чи відпочивав би.

Куди не поїду, бачу мотиви фантастичні — ну, й відразу хочеться творити... Десь 6-7 відсотків із мого творчого доробку — пейзажі.

Друга гілка, скажімо, це — «Цвітіння», «Портрет», «Кольорові прелюдії», «Нові експресії», «Виходить мрія з берегів», «Нові експресії».

«Десятий маршрут» — це десята гілочка: «Погляд у безмежність». Я почав цей «маршрут» десь 2008 року, пізньої осені, й цілий 2009 рік працював. У перервах зробив кілька пейзажів.

— Отже, у вашої творчості дуже цікава еволюція. Пригадую напівлегальні виставки ваших картин у Спілці композиторів на вулиці Пушкінській у Києві. То було ще на початку 1980-х років. Зовсім інший стиль робіт... Чи є якийсь вектор, головний напрямок творчості, чи то справді живий ріст — такий, як ріст гілок на дереві?

— Знаєте, я людина дуже затята. Я людина ненаситна. Від народження лідер. Усі ці компоненти примушують мене таке «витворяти». По-перше, ще навчаючись в інституті, я не хотів бути та-

ким, як усі, я волів бути нормальним художником. Я добре вчився, малював пейзажі, портрети, натюрморти — так, як усі малюють. Міг жити в советські часи спокійно, але коли вже навчався, сказав: «Якщо не знайду себе в мистецтві, то кидаю пензлі й беру лопату, сокиру, пилку, граблі — те, що я дуже люблю». Розумієте? Бо я селянин. Страшенно люблю щось вирощувати. Цим я в дитинстві займався.

Згодом приїхав до Києва, за направленням, до Інституту надтвердих матеріалів. Група художників працювала в нас на 6-му поверсі. Бакуль, директор, любив звідусіль брати якихось фахівців. До речі, й мікрмініатюриста Миколу Сядристого він тоді знайшов і забрав до себе. І ми навіть разом працювали. З Миколою дуже заприятимались... Я його дуже шаную, унікальний майстер. Усе питаю: «Ну, розкажи секрет: як ти свої мікроскопічні мініатюри робиш?». Ні за що не каже. Я йому: «Та я ж не буду того робити! Ну як можна пробити волосинку, ще й квітку туди вставити?». Все одно не скаже.

Так було в мене щодня: через «вертушку» на вході — й вісім годин на робочому місці... Відірваний від рідного Львова, друзів нема, нікого близького поряд. Проте нова атмосфера завжди на користь: зміна ситуації. Тоді я й згадав такі слова: «Я есмь». І тут у мені мов прорвало шлюзи. Почав малювати. Просто там, на роботі, на стандартних аркушиках. І щодня виносив з роботи якесь графічне зображення.

Одинадцять студентських років забулися, та залишилось два дипломи художника-професіонала. Я почав робити й примітивні, й усе на світі — й усе так, щоб не було нічого подібного до того, чого мене вчили. Шукав себе. І так викристалізувався голос моєї душі. Потім, коли вже багато чого назбиралося в доробку, подумав: «Що я роблю?».

Коли я сказав: «я есмь» і відкрив шлюзи, моя рука, мої пензлі не встигали робити те, чого мені хотілося. Щось робити! Я не знав, що саме — і слава Богу. Бо якби знав, то занедбав би ті вимоги. Я був вільний і відчував таку величезну насолоду! Що значить бути вільним? Можна робити що завгодно. Хай буде гірше, аби інше. А мені дуже хотілося іншого. Ось так я почав співати ту пісню. Із 1965 по 1972 рік лунав тільки голос моєї душі. Так я і назвав згодом цикл робіт — «Голос моєї душі».

Потім побачив, що трішки мені в чомусь затісно, треба розширювати діапазон. І тут перша «гілочка» з'явилася: «Пейзаж», потім «Цвітіння». Це на тему «квіти» — цілий серіал. Реальний, нереальний. Просто я шаленів від думки: можу зробити все, що хочу. Мене абсолютно ніхто не в'яже, нічим. Хоча довкола панував соцреалізм, але років за два справжнє таки вийшло на поверхню. Як кажуть, «про мене заговорили», бо такого ще не було. Я дружив із фізиками; математики, поети, лікарі оточували мене. Люди, які багато чим цікавилися, особливо фізики, — люди, які жили в іншому світі. Був величезний попит на нову «поживу», люди хотіли змін.

Здається, я був «першою ластівкою», що заспівала свою пісню. Сам же не знав, чим мені це загрожувало. Як у мене склалося життя через ту пісню — то всі знають. Але попри це до 1972-го я таки мав спокійне життя. Поки ще був, так би мовити, під дахом Петра Шелеста. Я з ним дружив, оформляв своїми роботами Інститут теоретичної фізики в Києві, а в Москві ми навіть у шахи грали — коли його забрали туди.

Але звідтоді почався мій тернистий шлях — аж до появи Горбачова. Дуже тернистий. Але я все одно працював і звучав голос моєї душі. Хоча окреслилися паралельно інші маршрути, не такі загадкові. Коли я знайшов нову техніку писання цих «Пейзажів» — придбав чимало нових прихильників; потім було «Цвітіння», далі, наприкінці 1970-х та у 1980-х роках — портрети, пейзажі.

І водночас я був серед «заборонених»! Наприклад, є портрет академіка Антонова, портрет видатного хірурга Амосова. Я дав їх на виставку. Запросив Антонова. Він приходить, я приходжу, а портрета нема на виставці — не взяли. Академік, генеральний конструктор... А портрета не взяли, тому що саме я намалював. То була вже зневага...

Усе те сприймалося надзвичайно важко. З 1975 року в мене виникла природна думка полишити це пекло. Але я не надто прагнув її втілити в життя. Мучив себе аж до 80-х. А тоді ніби хто сказав мені: «Чоловіче, не гвалтуй власну долю, бо просто згинеш». Я був на межі, тому так подумав: «Добре, поїду, коли буде можна». Коли вже з'явилася можливість поїхати з СРСР — я відразу й зірвався... Перша поїздка — Чехія, 1988-й, 1989 рік — уже Австралія. Але наставала нова епоха. Півроку прожив я в Австралії. Досі каюся, що

поїхав до Канади, Америки — там мене «прив'язали». Якби залишився в Австралії — жив би спокійно.

Але мене вабило до Нью-Йорка. З дитинства, з 6-го класу марив Нью-Йорком. Тоді був предмет «фізична географія» — це країни світу, острови, річки, столиці. Запам'ятав тоді, скільки людей живе в місті Нью-Йорку — скільки там мільйонів. Ця думка мені запала: «Нью-Йорк, Нью-Йорк». І ось я в столиці Австралії, Канберрі пішов до посольства, ще советського, як законослухняний громадянин. Мав із собою запрошення до Канади. Питаюся: «В мене є запрошення до Торонто, чи мені треба летіти спочатку до Києва, а до Торонто вже звідти, чи я можу просто звідси?». Відповідь: «Ми вам не допомагаємо і не заважаємо». Все. Я зрозумів: настає нова епоха. Та й моя добра знайома, з якою і досі підтримую контакти, Дана Сухевич, каже: «Івасю, поїдь, раз є така можливість, подивися, роздивися й потім собі вирішуй, де ти хочеш якір кинути». Ну, я в Торонто, з Торонто — до Нью-Йорка. Там зробив виставку в Українському музеї.

Через рік я приїхав до України. А тут на мене вже зовсім по-іншому дивляться. Виявляється, коли я в Сідней давав інтерв'ю, звідти голос мій сюди доходив. Тоді йду до Національного музею, до директора Романишина, й кажу: «Михайле, я чув, що ви здаєте в оренду кілька залів, то, може, я виставку зроблю?». «Прийди завтра, — каже, — вранці, поговоримо». Я прихожу вранці, дівчата-працівники всі мене зустрічають: «Івасю, ой, буде виставка» — «А я йду тільки домовлятися» — «Ні, вже все домовлено», — кажуть. Ну, думаю, часи настали! З того все по-новому почалось. Я дійсно зробив виставку в 1990 році, а в 1991-му знову відвідав Америку.

— Вам було легко жити за океаном?

— Тоді, пригадую, почалося освоєння всього, без допомоги, без підтримки, самому. Завдання — вижити в чужому світі, не знаючи мови. В Австралії мені дуже пощастило. Я зробив виставку і вже мав гроші, міг би тоді купити три або й чотири трикімнатні квартири в Києві. На той час вони коштували по п'ять тисяч доларів. Наприклад, Богдан Певний купив, ще хтось, із Нью-Йорка особливо багато хто придбав собі квартири в Києві. А я думаю: ніколи вже, мабуть, сюди не повернуся. Мандруватиму собі світом.

Тоді, бачите, я трішки ще не вмів жити в Америці, жив по-советському. Як тут закрито, то й там закрито жив. Але раду собі якось давав, хоч і дуже боявся, щоб мене десь не заарканили, якімись контрактами не обплутали чи що — дуже цього не люблю.

Свобода понад усе, — нікому продатись я не хотів. Тому, хто хотів продаватися, легше жилося, але ж вони переставали бути тими художниками, якими були до цього. Комерція диктує свої вимоги, це всім добре відомо. А я ніскільки ні в чому не поступився. І все малював, малював. Мені навіть казали російські художники: «Іване, так жити не можна, ти злочинець, там треба так... ліктями». Я кажу: «Я так не можу, хай хтось так робить, це не моя робота». В принципі, коли ти не художник, чи маєш менеджера, це його робота — тебе показувати, рекламувати, продавати і т. д. А твоя робота — працювати. Обійшовся: жив, платив за квартиру, і все в мене було, слава Богу.

— Удома не було розчарувань?

— Коли приїхав, радів, тішився, поки не побачив, у яку халепу знову встряв, у який дурдін приїхав... Ще років зо два так-сяк, а потім бачу: виходу ніякого немає. Ця країна гине. Нічого з неї не буде. І мені що не рік ставало дедалі більше соромно тут жити. Й попри все доводиться якось працювати. Бо що тут вдієш? Здуріти можна, якщо не працювати. Ще один вихід — пити, але здоров'я не дозволяє. Найбільша помилка моя в тому, що я полишив Австралію, подався до Америки. В Америці мені трохи набридло. Важко жити самому в чужій країні, дуже важко. Мови так і не вивчив, хіба що ледь-ледь. І тому було важко. Без жінки, без сім'ї якось, знаєте, сумно. Там не так, як в Україні: просто пішов до друзів, куди хочеш. Там ніхто ні до кого не ходить. До хати не заходить ніхто.

Сумував трішки за полями нашими. Думка була, що їду в іншу країну. Україна стала інша, але гірша. Хоча порівняно з «беспределом», хаосом початку 1990-х, таки щось змінилось. А якщо згадати часи советських репресій... Тут є з чим порівнювати. Але от із порядками, рівнем життя, з дисципліною, з повагою до людини — справи просто нікудишні. Ну що ж... Маємо те, що маємо.

— Але мандрівки все-таки зробили на Вас певний вплив, спричинили поштовх до творчості: інше бачення світу, нові барви, краєвиди?

— Безумовно, вся моя Одісея на творчості відбилася тільки позитивно. Скільки там жив — негативу не знав ніколи. Тут я виходжу на вулицю і вже бачу негатив. Я йду на площу Толстого чи в парк Шевченка: суцільний негатив, бо вся молодь має по кілька пляшок пива, сидить і п'є! Навіть на сходах до пам'ятника Шевченка. Це страшний негатив. Я просто не можу цього бачити, таке в світі заборонено. І оскільки цікавлюся отією дурнуватою політикою, щодня читаю газети, бачу, що й влади ніякої нема — в столиці нічогосінько ні київського, ні українського. І невідомо, коли путня влада буде. Нею ще навіть і не пахне. За п'ять останніх років Київ зруйнували повністю. Скільки указів навідавали, як зберегти Київ... А все руйнувалося на очах. Самий негатив. Скільки воювали за ту площу над метро «Театральна»... Куди там ліпити новий будинок просто над метро? Стіна в стіну — куди? Це ж злочинство! Два роки стояв там паркан. Я йду повз нього: «Ой, народний художник, приєднуйтеся до нас проти того гармидеру!». Я кажу: «Проти? Я розпишуся тисячу разів — і що з того? За все вже заплачено, все буде робитись і ніякі ваші потуги нічому не зарадять!» От усе це — негатив. Я казав, що після того советського негативізму мені потрібно дійсно лікуватися, бо я був заборонений.

— Проте зараз Вас в Україні визнали, здається, всі... L

— «Сховати» мене завжди було складно. Ще за мого перебування в Америці, коли Україна стала вільною, незалежною, почали мене, нарешті, в 60 років вшановувати... Дали мені звання «заслуженого художника». Пам'ятаю, пишуть у газеті: «Давно народному художникові нарешті дали звання заслуженого». Років за два присудили Шевченківську премію. Потім звання «народного». Італійська Академія сучасного мистецтва до «Золотої гільдії» прийняла. Ну й вінець — це була «сотня спартанців», як я називаю, — газети й журнали на два тижні відклали політич-

ні дебати й переключилися на мене, бо ж такого в Україні ще не було (йдеться про британський рейтинг «100 геніїв сучасности» — О. І.). Знову тут заздрощів, ворогів до дідька зя'вилося, іще більше, ніж колись. Так що я вже іноді боюся вийти з хати, але як уже йду на якусь «тусовку», то папараці не відстають від мене (*сміється*).

— У вашому рідному селі вас дуже шанують...

— Зараз у Москалівці вчителі й діти, учні, роблять мій музейчик. Просто кімнатка в школі. Я побачив, як вони гарно все пофарбували, постелили підлогу, повісили експонати, і дав їм трохи картин, дуже багато фотографій, багато друкованої продукції, каталоги, газети, журнали: все вони мають. І самі збирали багато років. А насамкінець вирішили створити музей. Начальство сказало: «Зробіть кімнату Івана Марчука»... І так у селі пішов розгос: у Москалівці вже є музей Івана Марчука (*сміється*).

Я ще два пейзажі для них маю намалювати. На стінах лишилося місце, а діти, вчителі хочуть аж до стелі все заповнити, «щоб більше влізло». Раз хочуть — я йду їм назустріч: усе ж таки в районі знають, у області знають. Бо на батьківщині мене шанують. Такого ж земляка мати... (*усміхається*).

Коли приїжджаю, то люди не знають, до якої хати першої запросити. Розумієте? А я рвуся в поле, не хочу сидіти в хаті, де будуть мені зараз усе на стіл викладати — все, що мають. А я приїхав помилуватися природою, полями. Хочеться вирватися в своє поле, де гуси пас, корову, овець, ноги колов на стерні — все це чудово. Я стільки полів, стільки землі побачив уже! А як йду в своє село, то йду саме полем, бо то ж рідне. То маленька батьківщина, і то велика сила, розумієте? Приїжджаю в село — і перша людина, яку ти зустрічаєш, — то твоя людина, твоя рідня, то твої всі, до кого ідеш. Кажуть: «Хто там у тебе лишився?» Як же? Село ціле лишилося, всі люди кажуть «моє». Перебрати, хто сестра там, хто брат, чи внуки, чи племінники. От моє все село, кожна хата, куди не зайдеш — тут же зачиняють двері, щоб я не втік: «Довше посидьте!».

— А чи є у вас друзі, справжні друзі?

— Знаєте, друзів дуже мало, лише ті, яких у молодості знайшов. А вже потім дуже важко друзі дістаються. Буває, іноді один «друг» трішечки тебе зрадив, інший легенько тобі ніжку підставив... Як на мене, коли хтось повівся нечесно, така людина від мене відходить, я викреслюю її. Ну, можна здоровкатися, та й усе, але таку людину вже не можна назвати другом.

Мене знають тисячі, мільйони людей. Куди б я не поїхав, скрізь до мене увага: знають, упізнають. І на вулиці я не можу пройти, щоб мене не спитали: «Де ваші картини можна бачити?». Мало не скидають шапку переді мною або дякують за те, що я є, що роблю, що живу...

Ще не було художника в Україні, щоби про нього було стільки написано, приділялося стільки уваги, як мені! Уявіть собі: десь як мінімум 250 газетних, журнальних статей. Перша з'явилася 1967 року в журналі «Ранок», потім була довга перерва, коли я був, так би мовити, під пресом, а з 1979 року дуже бурхливо почали писати... А останнім часом — усі: журнали, газети, радіо, особливо телебачення багато зробило.

Усе це правда, але ж хочеться жити в країні, де люди посміхаються, де вони задоволені, безтурботні, де люди працюють. Але у нас ніхто нічого не робить. А хочуть добре жити. Чому? Бо така держава, бо не створено жодних умов. Що таке влада? Влада — для себе, і люди для себе. Чому в нас така війна за владу? Ніде в світі такої влади немає, бо влада дає гроші, яких ти не заробляєш, ти можеш брати скільки завгодно і забезпечити себе й десяти коліно своє. У світі кожна людина при владі є багатою. Але ж нашому можновладцеві завжди мало, він ще хоче забрати незароблене, брати, брати й брати. Ось тому така зневага й неповага до людей.

Тому, як кажуть, країна наша, видно, проклята, безнадійна. По-перше, люди й самі не люблять цієї країни, тому що таку владу вибирають. Себе не люблять, бо гризуть одне одного. Патологічно не люблять талановитих і розумних, видатних людей.

Ось приклад: нинішні президентські вибори. Вибирають тих, які вже приїлися, — і що з того? Вони ж нічого не дадуть, просто ще більше зlodіїв принесуть народові. Тому й соромно за народ.

Я знаю, як до мене ставились українці, що живуть у діаспорі. Вони ж також не зносять когось мудрішого за себе. Я отримав Шевченківську премію — про те з моїх знайомих ніхто навіть чути не хотів. Тільки зо дві родини було, з якими я контактував протягом дванадцяти років, — і все.

Отак люди довели себе до того, що ніхто нікого не любить. І оця заздрість, чорна заздрість як іржа точить Україну, не дає їй можливості рухатися вперед.

Україною повинен правити інтелект, висока культура, щоб вона від лідера прищеплювалась і передавалась всім людям. Тоді можна потихеньку-потихеньку, потрошку навчати цих людей, напучувати їх, щоб шанували, поважали інших. Ну і, певна річ, щоб кожен мав і своє місце в суспільстві, й ті города, поля — щоб усе законно. Щоб це було заохочуване, що тебе ніхто не палив, не вбивав, не рейдерствував, нічого такого. Оце треба потроху прищеплювати, але тут повинен бути приклад лідера.

А зараз? Із кого брати приклад? Який приклад? Як дітей виховувати? Виберуть чиновника, а на другий день плачуть: «Ой-ой-ой! Як нам погано живеться!». Ну ви ж вибрали, схаменіться, де були ваші голови?

Нема того, щоб обрати кращий приклад і на нього рівнятися. Ні, бо ми бідували, ми вже таке пережили... Іще одну біду переживемо. Отак будуть віками переживати одну біду за другою — та й по всьому. І ніколи не ввійдуть до числа хоч би якихось там регіональних лідерів... Дійти до рівня якоїсь нормальної країни, цивілізованої, де можна вільно вийти на вулицю, подивитися на усміхнені обличчя. Ще в советські часи на Новий рік, бувало, їду в метро, дивлюся на всіх: 31-е число, а всі люди сумні. Зараз дуріють або п'ють значно більше, ніж у советські часи. І це все — безвихідь, абсолютна бездіяльність. Для молодих людей найстрашніше — коли нема куди силу подіти. І зараз у повітрі висить стільки зла, злої енергії, що тільки дай іскру! От не приведи Боже!

— А як же боротися з цією негативною енергією?

— Я бачу тільки одне — раз люди не сприймають інтелект, високий розум, вони повинні вимерти. Потім з'являться нові люди. Через 100 років тут буде новий менталітет, заздрість буде закопа-

но в землю разом із нами всіма, а придуть китайці, малайці чи хто інший. Перемишаються. Через 100 років невідомо, чи буде Україна називатися Україною. На цій території буде випробовуватись усіляка зброя.

Тому що люди так захотіли, не можуть самі собі дати ради — не можуть чи просто не хочуть. А найстрашніше, коли люди не мають сенсу в житті, не бачать його. Немає прикладу. Ніякі чиновники не подають прикладу. Навпаки — люди нижче опускаються.

Усі називають мене песимістом, а я кажу: «Я не песиміст, я реаліст, просто реаліст. Я фантазер на полотні, а в житті я прагматик, я бачу, що діється. Пам'ятаю, як малим читав газету «Правда» при каганці. А селяни слухали. Кажуть: «От як червоні завоюють Китай — то кінець усьому світові». Китай став червоним. Тепер ми мусимо схилитися перед Китаєм, бо він уже домінує на світовій арені. Я думаю, що Китай посуне сюди, до нас, і забере все до Уральських гір. Китайці все зроблять. Навіть хліба з мідій напечуть, коли потрібно буде. Вони землю в Сибіру підігрують. І це буде ще на наших очах. Китай — гегемон. А Росія буде «звужуватися».

— Пане Іване, а що Ви найближчим часом робитимете? В творчому плані, в мандрівках, у зустрічах...

— Ну, що я можу робити? Поки нічого іншого — тільки малювати картини та ще тішитися, виїжджаючи на природу. Коли настає весна, роблюся трохи лінивим: сонце пригріває, тяжко йти до майстерні, хочеться свіжого повітря, хочеться спілкування. Я часто їздив у Тернопіль. До села їду три-чотири рази на рік.

Є пора літня. Є пора осіння, — я дуже люблю вересень, коли так fajно бути в полі, коли люди там усе збирають. Тоді стоять такі гарні запахи, ворони танцюють у небі...

За кордон можна поїхати, але я не маю плану, куди їхати, для чого туди їхати. В мене рік лежить шенгенська віза, а я ще не виїздив. Ще на два роки її маю — італійське посольство дало. Проте нікуди не їду. І так зайнятий, і так поки працюється. Мене знайомі запрошують до Праги. Можна було б у Чехії пожити. Якби я там мав жінку, може, ризикнув би купити десь у Празі чи біля Праги квартиру, бо сам жити я вже просто не хочу. Мені буде дуже сум-

но, і здоров'я може підвести. Якби мене хтось запросив на рік чи півроку — щоб я там був задіяний...

Туристом їздити вже нецікаво: фотографувати, хвалитися, де був, — це минулося. Коли вперше поїхав до Нью-Йорка, знімав усе, показував слайди: ось, я там був. Зараз уже всі там були.

Коли поїхав до Рима на церемонію вручення диплома, нас із міністром культури три дні секретар посольства містом возив. І... нічого особливого. Навпаки, мені сучасна житлова архітектура зовсім не сподобалася. Нецікаві коробки.

А от із історичних пам'яток сподобалися, певна річ, усі собори: Святого Петра й інші. Це фантастика. Музеї Ватикану — це фантастика. А Колізей — руїни, теж зовсім нецікаво. Запах старовини — то так. А ось уже все те, що після класицизму, після Відродження — нецікаве.

Я заспокоївся: нічого страшного, що я там не живу, Але в Римі чи в іншому місті Італії я б швидше зробив кар'єру, кращу, ніж в Америці. Легше жилося б, тому що нічого з сучасного мистецтва я там не бачив. Рим, Італія живуть лише добою Відродження, і всі туди їдуть заради цього. Думаю, що там просто є висока культура, людська культура і меценатство.

— Ну, й тут же, в Україні, у Вас є доброзичливці, які Вам допомагають?

— Та ніхто мені не допомагає. Ні президент, ні Черновецький, до якого листи передавали від прем'єр-міністра, щоб мені надали десь приміщення чи більшу квартиру. Скільки минуло часу — й нічого. Дзвонили, питали в мене: «Яка у вас квартира?». Я кажу: «Однокімнатна». Все. А майстерня мала, ви ж бачите, — я навіть не можу великі полотна писати. А їх заносити, виносити по крутих сходах на п'ятий поверх — велика проблема. Я наймаю людей, сам цим не займаюся.

Для того, щоб купити квартиру, мені треба продати багато картин. Від країни я не взяв нічогосінько, а дав дуже багато, принаймні, своє ім'я. Якби це ім'я країна для свого іміджу вивезла по світу, то таки було б добре. Держава й виставки мені не зробила. Скільки я казав і просив — анічогісінько. Ніхто нічого не хоче робити.

Я тут живу з 2001-го року. Хочу працювати. А навіщо тут працювати? Я вже забезпечив себе на 100 років. Можу жити не працюючи, зберігаючи те, що маю. Того вистачить. Але що ж мені робити? Я ще начебто живий. Нудно, нецікаво. А працюю, щоби просто потішити людей. От роблю виставку, мені приємно бачити велику насолоду, вдячність людську, оскільки люди, як то кажуть, на очах тануть переді мною. Оце приємно. Щось я зробив доброго людям. Вони б хотіли щодня на ті виставки ходити. І щоб картини висіли щодня.

Якби я так не милувався цими картинами, знайшов би доброго менеджера і він би вивіз усе в музеї, розсіяв по світу. Хай би він з того жив, усе собі забрав. Але я певен, що то зробило би резонанс і що це були б грубі гроші. Все було б розпродано, я не сумніваюся. Тому що Європа такого не бачила, — того, що я роблю. Знаю, як плакали навіть в Америці, коли дивилися на мої картини. Питали, підходили люди: «Як він це робить?».

А держава наша ще нікого не пошанувала зі своїх славетних людей.

— Зрештою, вдячність глядача — це для письменника, для художника найбільша втіха. Скажімо так: не винагорода — а втіха.

— Так. Звичайно. Це мусить бути. Але мусить бути відчуття, що я твердо стою на ногах, що в мене є країна, яка шанує мене. Завжди мені все доступне: музеї, виставки. Все, що я хочу.

Мені вже більше 70-ти років! Кожне дерево, кожну рослину треба поливати, доглядати. Талант треба дуже доглядати. Бо талант — це тонка, так би мовити, натура. Страшенно чутлива. В мене була назва картини «Бриніли струни по весні». Бриніли... Оце як натягнута струна бринить.

— Що ж, нехай у Вас, пане Іване, творча струна, попри все, бринить...

— Хай струна бринить! Саме так: іще бринить струна.

*Бесіду вів
Олесь Льченко*

Юрій Острровершенко

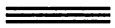
Очеретяний дах

Трикутник храму
 На горі
 Чи то гора
 Чи то вгорі
 Ще йду — вже бачу
 Чорнозем глина ковила
 Вода пісок і знов трава
 І ось
 Каміння під ногами
 І руками
 Я вгору вгору
 Я наверх немов віслюк
 Себе попер нав'ючений
 Віршами на серці шрами
 В душі Бог туман довкола
 В місті смог
 Паски обабіч
 Трикутник храму
 На горі і то гора
 І то вгорі дійшов таки
 Прийшов побачив
 Сяйнуло сонце

На самоті
Роздивляюсь
ТРИУМФ СМЕРТИ
БРЕЙГЕЛЯ
Вершина зображеного —
Від смерті ніхто не втече — і вона всіх зрівняє —
від багатіїв до п'яниць
Хто не вірить хай зиркне або запитає
У
Автора

Ти моя найгірша найшкідливіша звичка
Якої позбутися можна
Та сенсу немає
Бо скільки того часу-конфіскату
Вилученого з твоєї схованки
Лишилось для втіхи
У тихому надвечір'ї під перешіптування
Очеретин на березі-щоці БОГУ-БУГУ
Ще кілька зтяжок... остання

Крадеться трамвайчик глухими провулками
Дякуючи забутій колії
Поміж будинків з позаминулого століття
Складених з почорнілої цегли
В старий мікрорайон передмістя столиці
Вечоріє і досить
Відчиняється кав'ярня

І все
Вищезгадане розчиняється
За довжелезним дощаним столом
В глинтвейні з корицею
Залитому мелодіями БРЕГОВИЧА-КУСТУРІЦИ
Та гайним полум'ям
Свічки свічки свічки
За віконцем сніжить
Вже трамваї не ходять
Нікуди

Преображенський парк
Одеса
Молдаванка
Куняють суки й пси
На листках золотих
У затишку дерев подалі від алей
А стереже їх сон
З минулого століття зупинений сурмач відмінник піонер
Так само час спинив веселі каруселі
Поскрипує каркас подзенькує ланцюг
Відгойдані човни на берег повернулись
Хоча й тоді були припнуті до небес
Так літа вже нема
Немов тих літ й не знали
З сиропом газводи з пломбіром й ескімо
Та й ескімоси теж напевне позникали
На оленях своїх в снігах кривих дзеркал
Преображенський парк
Привоз
І
Молдаванка

Сьогодні рівна половина травня
А холодно ще
І зорі віщують наказують благають тебе
Не сполохати своєю наполегливістю
Вразливого ангела кохання
І
Неодмінно подбати про новий модерний гардероб
Аби
Привабливіше виглядати перед кимось
Окрім мене
Бо
Як на мене тобі личить лише єдина
Прозора з вишивкою сукня
В якій тебе народила мати
Наприкінці вересня тоді
Було ще тепло

Останній день народження мов дембельський акорд
От дивно коли весело на самоті
Тож чи варто змінювати
Вівторок на четвер
Среду на п'ятницю
Понеділок на неділю
І хто ж це усе понавигадував
Січень лютий березень квітень травень червень липень
серпень вересень жовтень листопад грудень
Рік за роком рік за роком
Народився — побудь
І
Ніяк волі не уникнути

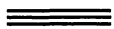
Я друг кількох ваших друзів
Ми всі живемо в світі де варто контролювати
Вашу думку а не
Наслідувати її
Нам про це не кажуть
Ви стали отрутою а ми проти
Тож давайте
Де альфа де омега
Чому ж гроші на першому місці і ти
Мене дуже розчаровуєш
Ось мій квиток туди куди й тобі
Мій гелікоптер у вас і все оце ваше -
Марна справа
Тож припиніть і я
На вашому боці

Я без тут скрізь стану диким
Поміж лісосмуг у полях
Буду вештатись марити в згрях
Братом їх кодла несамовитого лютого
Але знатиму і ховатиму зберігатиму хоронитиму
зхоронятиму
У криївці що в серці вкопана
Душу щирю в долонях трепету
Лиш ти знатимеш тайну погляду
Того пострілу стріли блискавки
Що крізь темряву світу чорного
З неба в ґрунт землі
В ріллю увігнана
Я без тебе
Тут

Бачити море
Зі мною не хочеш
Я досі тобою хворий
Над морем
Воно регоче
Колись ти була такою ж
Тепер кажуть — штиль
Там повний
Тримаю і я оборону
Не хочу бачити моря
З тобою
Не хочу
Шосе а вздовж нього —
чайки
В дивних незграбних позах
Я оминав їх — мертвих
Йшов я на співи інших
Звернувши з шосе
Там море дивитися море
Йшов
Я

*«Бо при многости мудрости
Множитьсь й клопіт,
Хто ж пізнання побільшує,
Той побільшує й біль»
Книга Еклезіястова 1,2*

Мої діди та бабці взяли та й пішли собі
Слід у слід по слідах прозорих
У просторі водах степах горах та хащах

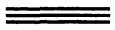
Праді́дів та прабаб предків
Усе оце побачили та й годі
Далі далі далі
Туди те тішились
Тішусь і я що тато й мама ще
Бо за ними й мені
Мандрувати доганяти летіти
Час час час
Ще
Є є є
Знаю знаю знаю
Гадаю озираючись на порожній ослін
Попід хатою під очеретом з криницею-журавлем
Що тонуть
Тануть в яблуново-вишневім садку
Щовесни
Десь
Досі

ДАХ

Смішний цей дах очеретяний
Хоч двері відверті і вікна-як гнізда для неба
Не заради рими потреба
У тому про те що мовчиш
Хоча сказати ти можеш
І духу вдоста та не вистача
Не те щоби розуму глузду
А совісти
Та помовч
Ти мовчки зірвана стріха
Тихо-ніч-півмісяця-півпівдня-хрета-півдолі-півлиха
Живі іще ти і я тож

Небо ще повне і тихе тихе
Бо прийде ніхто і ніколи
Тебе не вкумекає дикий
Як кум кумові ока не виклює і не гаркне
А промовить стиха ще би грамів бо сто
Для усіх й заперечити спробуй-но
Тож розміняю хату й сусідів
На очерет цього неба
Гукну пом'янемо своїх і цей дах так на проводах треба

Впав зелений лапатий
Сніг на сріблясті гілки
Ялин це мені уявилося
Коли розглядав панораму
Міста з вікна найвищої будівлі отут
А зазвичай я влаштовую бенкети
І там бешкетую
Аби всі вважали що я кумедний
Хоч насправді мені не до сміху
Бо чорно-білі маски печалі за посмішками друзів
Та ворогів що оточують по черзі інколи змінюють
Один одного в оточенні
Дивиться мій Господь підморгує легко посміхаючись
Лиш куточками вуст і ледь помітно киває — дозволяю
І тоді я певен що коли навіть заграюсь
Він обов'язково мене вгамує або приспить
Непомітно
Під лапатий лапатий сніг

Ми вийдемо звідси неначе
Найкращі у світі змішавшись
З землею
Ледарю швидше на вихід на вхід
Вперед адже можеш гребти ще сильніше
Нас пропустять пропустять крізь охорону
Цвинтарів уночі до небес
Не така вже й далека далека дорога

Теодозія Зарівна

Записи на подолку

1

Унизу, немов розкрита паща велетенського звіра із висолопленним язиком дерев, задихався у липневому пополудні яр. Видавався бездонною прірвою, котру ніколи не відвідував вітер і не приносив рятівної прохолоди. Щодня від Зелених свят аж до самого Петра, все живе виповзало, зіпаючи повітря розпеченими ротами, вилазило на високі береги і, нарешті, стримувало калатання власних тваринних сердець, якщо воно їх мало. Бо велике розгодоване гаддя хтозна чи й дихало, а якщо й знало смак повітря, то тільки витворюючи отой гідкий свист-сичання, облипаючи кущі — ніде було поставити ногу — і тривожилося на кожне хилитання.

Нечутно ступали збляклі лисиці, які ще недавно серед молочних снігів світилися, мов королівські мантії, недбало похитуючись то тут, то там, — велика твоя сила, Господи, таку красу сотворивши. Нині посеред літа, випривши у мокрому череві яру, майже не навидячи власний кожух і люто його роздряпуючи, вони видалися нагору, наче під час великого потопу, рятуючи свої перегріті спекотою тіла.

Трохи віддалік можна було бачити пару вовків, що, опустивши важкі байдужі голови, брѳохаючи через величезну траву, котра перла, мов заговорена, залишали у ній криві просіки, які потім довго не заростали.

Час від часу, незважаючи на важкі тулуби, легко перевалювались, доброзичливо порохкуючи, рудо-чорні, обляпані глиною кабани — і все поштиво завмирало, даючи дорогу сильнішому.

Разом зі звірами напливав хвилями і клубами, чергуючись, наступний запах, так наче волочився за їхніми ногами. У ньому можна було вирізнити кілька сортів полину — від молодого і ядучо-зеленого до попелясто-сірого, в останній уже впивалася гіркота, післядощовий дух блекоти, несміливий цвіт кінської і буйня

темної та широколистої холодної м'яти, нудотно завівало лопухами і терпко — бузиновим листом, із лисих пагорбків втискувався медовий повів чебрецю, зрештою все переповнював, виринаючи за новим звіром, ефірний шлейф квітучої липи, яка ловила свій час. Так ніби таємничий жартівник натискав на міхи із запахами, змінюючи за невідомою схемою або ж присвячуючи їх котромусь із улюблених створінь.

На вершку гори щось темніло супроти сонця. Звірі не насмілювалися підійматись аж туди. Тільки повільні обважнілі птахи, зрідка потрапляючи у розпечену сіль густого повітря, краєм круглого нерухомого ока ковзали по тій постаті; вона стриміла, мов сторож на лінії, з'єднуючи небо із землею, а отже, мала, по-їхньому, уже не зовсім земне призначення.

2

Постаттю, що стриміла на обрії, був довговолосий і цілкови-то сивий Старий, по-тутешньому Зрайця. Уже давно повмирили люди, котрі знали, через кого він переступив і скільки за те взяв золота і срібла, які навкруг нього вилися дружини і любаски, коли чувся при силі та моці, скільки мав родини й кому дарував персні з червоним камінням. Лишень поодинокі пам'ятали з розповідей очевидців, ніби любив мигдаль, особливо у пору цвітіння, і полотняні сорочки, давні та виношені, що світилися супроти сонця ріденьким переплетінням, а тіло у них любовно дихало, аж хтось із цікавих мусив спитати:

— Нащо людині стільки грошей, коли вона носить спрані сорочки і їсть піску гречку?

Проте на марні запитання ніхто не давав відповіді, бо вже мало кого цікавив старий чоловік з-під білих мурованих стін, котрі виднілися навіть звідси на тлі блідо-бузкових пасмуг розплавленої небесної емалі, може, аби не думати, як розповзлося поміж пальців його довге, але, насправді, блискавичне життя.

Тим паче, що час стояв каламутний та смутний: кожен стеріг свій зиск, гроші так само лишались у пошані, за них накладали головами, сумлінням та найсильнішими пристрастями нові завойовники світу, як і за часів Зрайцевої молодости, коли був головним

суддею і вирішував долі найбагатших та найзначніших, Старому не хотілося залишатись тим, ким він став, але навіть він не міг повернути часу назад, тож і чекав, раз його Господь затримав при житті, поки цілковито забудуть про нього люди, котрі мов у суді, всі зоставалися тільки свідками. І хоч пекло в грудях, коли його, раніше відомого від моря до моря (чи давно тремтіли й хилилися, неначе трава, всі без винятку), нині просто мали за звичайного старого діда, однак краще забуття, аніж клеймо переступу.

Він бачив унизу звірину, що рятувалася від спеки, а його не брала навіть оця несусвітенна палюча жарінь, яка оберталася у зливні дощі з несамовитою швидкістю (так з голови на ноги перестрибував ненависний пісковий годинник у нього на дубовому столі), а потім знову невиситимо гріло, аж наприкінці липня то тут, то там спалахували пожежі, ніби господарі палили великі спокутні свічки Господові за своє життя, залишене на купі попелу.

Бачив їх, покірних, тихих, і мав якусь втіху в тому, що вони ніколи не дозволяли собі наблизитися до нього — навіть звірина, й та відчувала його силу і міцність, його владу і руку, його висоту над світом.

І тільки сні наvertsали інколи до часу, котрий випав і сплив, тож він волів би спати, якщо видіння траплялися благодатні, або ж чатувати сторожко, аби не задрімати, відчуваючи наближення лихих і прикрих, котрі приносили сум'яття.

Сновидіння залежали від пори року, хоча насправді — від його власного хронопису. Життя неначе цикл за циклом повторювало те, що вже трапилося, однак слабше і слабше, ніби й не події, а самі полохливі тіні перебутого бились у свідомість і нагадували: ми існували, існували, ми не дамося темряві. І лишень шуліка (його він теж пам'ятав, скільки й себе), кружляв у відбіленому небі все повільніше та ненадійніше, аж часом за нього Зраїця боявся більше, ніж за себе, ніби птах злився зі Старим водно.

3

У відбіленому небі все повільніше і повільніше розмотував кола шуліка. Він добре бачив, як у високій траві пурхала біленька іста, подібна до метелика. Його кігті роздирало дике свербіння, аж

хотілося шубовснути камінь-головою вниз на те біле мерехтіння. Але чудово знав, що то боролась із хащами трави та кущів недоросла дочка мірошника Семена Лучка оката Киліяна в біленькій сорочці. Непорушно застигала на поштивій віддалі від кузні, де провадив своє гаряче ремесло високий і важкуватий Литвин.

Його широкі плечі здавалися трохи неспівмірними з тонким станом, вони тягарем нависали над усією постаттю, навіть згинали його та робили схожим на дикого звіра, котрий збирається плигнути на кожного, кого стріне. Це виявилось оманюю, бо Литвин у бесіді ставав дуже лагідним вилицюватим світло-русявим парубком із постійною заблуканою посмішкою у вузьких і близько поставлених, трішки татарських, зеленуватих очах. Так ніби повсякчас ставив німе запитання: «Чи ж ви так само любите світ, як і я?» Його полотняні прані-перепрані штани та сорочка, котрі вдягав на свято та увечері по роботі, були настільки гарними для Киліяни, що замовила собі перешити нову одяжину з бабиної, витонченої і відбіленої літами краще, аніж попелом та сонцем (а навіть бо-рошном), підтички.

Вона сиділа чи й помічена хлопцем, який то червонив на вогні серпи та підкови, то кидав їх у воду. Залізо шипіло, неначе сварячись: «Чого ж не дивишся на Киліянину косу, розділену посередині та міцно сплетену багряними стрічками, мовби вишиту?»

Проходив повільно, ніби у дивному танці, несучи висвітлену сонцем голову рівно і привітно. Киліяна і згодом не могла сказати, чи було так тоді, чи їй лишень усе здавалося, але ту ходу пам'ятає, начебто щоночі снилася аж донині.

Не могла чипіти там надто довго, бо хоч тримали досить хатньої челяді, проте мати, врівноважена і терпелива Шешка, загадувала десять справ, ніби навмисне, аби зайняти її голову, переповнену запахом кузні. Вже знала сором, адже хотіла бачити коваля вдень і вночі, а справи до нього не мала ніякої (та й не сміла мати), тож просила неприступного Бога, аби чимось об'єднав її з Литвином, бо в'їдливий і тягучий біль у грудях тільки й заспокоювався перед великою кузнею, де недавній учень потроху вибивався у майстри, і то лиш тому, що старому ковалеві Портеві вже не ставало сили тягати міхи — мусив, червоніючи і задихаючись, виходити під шовковицю.

Киліяна остерігалася чорних солодких плодів, що падали на подолок і лишали незмивні темні плями, єдино білість одягу лучила

їх із Литвином у таємну спілку. «Не дай, Боже, втратити», — так думала собі дівчинка, ноги їй тремтіли, куші свербивусу чіплялися за спідницю і здригалися разом із нею, і стихала вона у своїй схованці, непомітна людському окові, хоч і Портьо, і коваль це добре бачили, проте не посміювались, а трактували як рівну, і не тому, що zostавалася дочкою багатія, а гроші мали би врівноважити всі людські забаганки і заповнити порожнечі. Просто старий учив молодого шанувати всіляку душу, нема різниці — пташину чи людську.

4

Дивно було би шанувати чийось душу в час, коли вона не мала ані шеляга вартости. Далі за містом, на віддалі лише кількох годин, жодне людське життя не числилося на вагах ані королівських, ані гетьманських. А на бусурманських — тим паче. Воно стало обмінним грошем усіх битв, і скоро впродовж десятків і сотень верст ті душечки позникали, мов дим за їхніми житлами, й тільки люта пустка студила кров у жилах подорожнього, змушуючи судомно стискати руків'я шаблі.

Килияна дивилася на дощ із-під дашка важкуватої руки. Не мала чого затулятися, бо сонце, здавалось, навіки втекло за грозові хмари, аби не бачити, що діється на його землі.

Шлях, званий Чорною гряззю, ніс рудий потік глини, піску, онуч, паліччя, мальованого череп'я, обірваного вітром листя. Хтось нагорі посковзнувся, шубовснув у потік і їхав донизу, мокрий до шнурка в штанях — швидше буде — вже майже поряд упізнала Кметя.

Злива змила з вулиць усіх людей, залишила собак і кіз, ті ловили раптову купіль, позбавляючись докучливої комашні та густої верстви пилу. Можна довго дивитися з-під руки на подорожніх: шлях відмикався для інших, чужих і байдужих. Робота не давала багато часу на чатування. Мусила пильнувати білі мішки, обраховувати, скільки їх вилаштувано на вози і куди відправлено, а тоді позначала на папері день і місяць, а також господаря, що молов збіжжя.

У млині ставало важко дихати, тому вискакувала на повітря, хапала його, скільки вдавалось, і вертала до праці. За якийсь час

млині знову вивергав її у білій хмарі, всю світлу й пухку, як і годилося мірошниковій доньці.

Час від часу рука забувалася, виводячи поміж: «Іван Малий змолів шість мішків пшениці й два мішки ячменю. Кінь гнідий загубив підкову за містком», або ж: «Хома Оліяр змолів три мішки жита і двоє відер гороху» щось зовсім несподіване: «Була сильна спека і сильна печаль. Як іржу з полотна — не вивести. Новий коваль приходив по хліб».

Або ж : «Сипав сніг у небесному млині. Одне безконечне борошно. Не вистачить мішків, аби вивезти...»

Або ж: «Цвітуть сади. Пахнуть, аж страшно самій стояти під місяцем. Нема куди подітися, аби стало легше».

Кузня муляла око — з якого боку не стій, все одно бачиш. Віднедавна знову порожня — далеко до людей, невігдно.

— Не сохни за тим Литвином, — стиха ледь прошелестів голос їхнього наймита Мартина, чи й вчулося. Озирнулась — німота після стихії.

— Батьку, займіть землю довкола кузні...

— Нащо мені той пустий вигін?

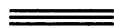
— Хай буде наша, бо хтось влізе й матимемо чужі очі напроти порога. Пощо має рахувати наші статки, чути всі сварки та по світу носити?

Це господаря переконало, й дівчина могла порядкувати в кузні, мов у власному сховку, принаймні на свята та вечірньої пори. Там було найліпше. Хапала свою млинарську книгу і виводила старанно те, що полегшувало тягар на серці: Іван Вівчар змолів десять мішків пшениці. Гарні його білі коні. Лишень дивилась, аби не вскочив батько та не прочитав списане. Коло річки два бузьки клекотіли. Невже якась радість?

5

— У нас таки радість!

Батько вступив у кімнату, і всіх нараз придавило тишею — його боялися. Він ще міг ударити батоном будь-кого — чи матір, чи брата. Це добре знали і мовчанням усували всіляку зачіпку.

— Киліяно, до тебе думає засилатися полковник Дріт. Видно, бути тобі панею, досить по кузнях переховуватися. На неділю сподійся.

Гілка у вікні боязко хилитнулася — по ній квапливо проскакав горобець. Добре йому: хочеш — лети. Батько війнував вогким духом киреї, мокрий, голодний, але втішений звісткою, і пугу кинув у кут. Вузька чорна тінь списом майнула над подушками й калатнула за скринєю. Мати навперебій із Килимаркою носили до столу полу-миски і штофи.

«Скоро так буду носити я», — проскочило у голові Киліяни, як те, що плаче, а сліз не має.

Дріт був шалений, чорночубий, татаркуватий, зросту як у неї, хоч не почувалася найвищою. Запамятала його очі — якраз на-проти, малі й гострі, наче обгорілі шпички. Приїжджав домовлятися про борошно, незважаючи на те, що Межигірський монастир забезпечував козаків і хлібом, і духом святим. Несподіваний гість зиркнув на дівчину коротко, ніби свиснув нагаєм. А потім уже не дивився. Батько звелів записати полковників наказ. Смиренно вивела всі цифри та літери, подумавши: «Хтозна, чи так уже потрібне йому те борошно і чи не міг кого послати замість себе? Велике цабе — якийсь мірошник. Приїздив щось вивідати».

Плечі відразу стерпли — смак батога знала. Усе інше — байду-же. У Дрота хоч коні, проте й коней виміняла би на іншого.

Їй не було важко. Їй було ніяк. А Дріт — то щастя. Для обраних. Але сльози бігли цівками, аж вискочила у повітку, щоб пужално не розгнівати. Від поблизького вогнища завівало димом, він роз'їдав очі й робив світ безнадійним.

Навіть не силувалася на мову. Бо що могла сказати? Слово «коваль», те, чого нема й не існувало взагалі. У його слідах поросла висока трава, яку п'ять разів нищив сніг. Чи був за кимось жаль? Хіба за млином із його білим туманом і рахунковою книгою. Її забрала собі, ретельно списавши батькові річний прибуток. Поміж грубих сторінок сховала свою душу, аби нікого вона не злостила, не драгувала, не доводила до шаленства.

Тож стояла німа і кам'яна. Не відомо, чи приносить комусь щастя кам'яна жінка, але самі в тому винні. Могли би спитатися, чи когось хотіла навіть із усіма його статками. Але батькові завжди всього мало. Захотів іще децицю вторгувати.

Підійшла до дзеркала. Невже коштує так багато? Білява коса, темні очі й дві родимки на лівій щоці. Трохи зависока (чи й пасує дівці?), а стан затонкий. Нога під нею добра та міцна. Чула, як літнього вечора говорили два хлопці під млином: «Солодка, мов великодня паска, але хіба таку вчепиш, коли старий — звір». Звір, хлопці, звір.

Дивилася на батька, а потім на матір. Якою була замолоду, блукаючи по бабинім садку? Кого і що любила? Знала достеменно: батько вираховував посаг своєї судженої до останнього срібного гудзика на свиті. Виважував на долоні вроду, котру не хотілося випустити з рук, і пару скакунів, сірих у яблука, їх уподобав більше за мамине янгольське личко. Певна річ, переважили коні.

6

Дріт купив жону за півтисячі коней. Хоча за табун він купив, насправді, батька. За наречену платив дрібні гроші, зятято торгуючись із братом, який був ще підпарубком. За молоду справді небагато платять хлопцям при брамі. Але Дріт так увійшов у роль, що забув про своє потаємне лице і воно проступило. Батько тяжко здобувався на статки, тиснув гріш до гроша, однак скупість Килияна ненавиділа.

Усе, чого не любила, потроху виникало, мов узір на вишитті, у Дротовій істоті. Нема гіршого пана з його нестримною брутальністю, з його погордою і зневагою, з його стиснутими губами й презирливим виціджуванням слів. Ще її те не стосувалося — тільки інших, але ставало й для неї лише справою недовгого часу. Могла собі сто разів казати, що не мала вибору, але потемнілі від заздрості обличчя сусідів свідчили хіба що про безмежне щастя відданиці.

Насправді тремтіла. Бо ще треба було пережити комору й острах, чи справді залишиться кров на простирадлі — а раптом її чомусь не виявиться. Чим доведе, що невинна, що нема на ній ганджу, коли розпалені питтям чоловіки й жінки вимагатимуть доказу, так наче щоби помститися за свої колишні суворі весільні іспити.

Тому перша ніч стала тяжким обов'язком із ситим співом за дверима, чийсь шастанням і вічним страхом, щоб клямка, бува, голодно не клацнула й цікаві не посунули до постелі.

Крові набралося на велику пляму, і Дріт задоволено сміявся з нового полкового трофея на дрючку. На другий день забрав молоду господиню до своїх покоїв, до такої само гонористої та вузькоокої паніматки й до жменьки заляканої челяді, котра вихоплювала з-під рук усе, чим Киліяна пробувала скоротити час: більшість роботи не личила пані полковничисі. По кількох ночах ненаситний малженок скочив на коня і повернувся до своїх орлів і вітчизни.

Визволена від усього зразу — й від млина, й від батька, й від любої матері, й від паперу з каламарем, Киліяна не могла спочатку пережити такої волі. Щоправда, полон скупі на тепле слово свекрухи був теж чималим тягарем, однак жорстку її натуру (і долю невістки) пом'якшувало велике релігійне послушення. Читала новій родичці молитовні книги й тим розтоплювала серце, котре гартувалося між чоловіками-козаками (сином і мужем) і не знало суто жіночої лагідности й м'якості.

Так минули осінь, зима і весна. Потроху стихав у серці біль за домівкою (хоч частенько бували в ньому: на Покрову й на Миколая, на Різдво та на Великдень, зо два десятки верст — не дорога для добрих коней), меншала туга за чимось, що не мало назви, хоч у глибині душі таки жило. Однак на початку літа матінка занедужала, тож стривожена Киліяна випросила собі в свекрухи який тиждень на гостювання в любої родини. Саме стояла несусвітінна спека, що потроху переростала в посуху й труїла посполитим без того нелегке життя. Наближалося нове століття, й люди боялися кінця світу. У всякому разі тривала відсутність дощу дуже про це свідчила, являючи спраглим очам рідну потріскану землю.

7

Земля стріскалась і ледь прикривалася пожовклою сухою травичкою, тонкою, мов руде волоссячко. Ані поруху в застиглому повітрі, що спеклося гарячою драглею. Не гавкали собаки зі зліпленими горлянками, з висолопленими довжелезними безживними язиками, не літали птиці — хтозна-де й пропали, позабивались у паркі очерети, що колись були прохолодною тванню. Навіть трясовина зітхнула, булькнула та й зійшла парою, взялася зашкару-

блими гребінцями. Однак ані людська нога, ані звірина не ступали на ту глиняну колючу луску, керовані колишнім страхом — ану ж то лишень обман життя, як усе на світі, й пастка чигає на людину, начепивши образ безпеки чи надійности. Не бриніли навіть мухи, лежали то тут, то там, а захриплі кури в хмарі липкого пилу, ледь здійсмаючи обважніле пір'я, не озивалися ні на що, здавалось, видихали всі нараз.

Навіть тонкі й ламкі жіночі голоси, такі неприродні у товщі спеки, що невідомо звідки взялися й сягали людських вух ніби нерівними стьобками, розгублюючи потроху, через один, голосні звуки. Вони пробивалися, напливаючи, мовби згори, неначе з того світу, й, врешті, втілились у невеличку процесію на чолі з сухеньким, чорненьким, бородатеньким дячком, котрий ходив від криниці до криниці й дрібно та швидко хрестив цямриння, потрясаючи тоненькою кіскою на потилиці, а якась із жінок виїмала із закоченої пелени напівживу велику чорну жабу та вкидала її до висушеного криничного нутра теперечки таки на певну смерть.

Так дійшли вони до берега річки, всіяного шерхотливими безживними колишніми осоками, спинились і відправляли молебень зужитими голосами, усю силу своїх вутлих тіл і гарячковий блиск некліпних очей спрямовуючи на те, що колись було живою рвучкою водою. І ставало страшно: ану ж, не дай Господи, зроблять першу-ліпшу жінку, надібану по дорозі, відьмою і доведеться випробувати її тяжким спитом, невідомо й яким, бо навіть втопити нема де.

Тому кожна не дуже щаслива піша вдовиця або ж недавно розлучена (і тим уже мічена) молодиця, а ще гірше й шинкарка (котру спекли би живцем усі добропорядні господині й за споювання чоловіків, і за відверте загравання, й помічені час від часу рештки соломи на плахті), ледь бачили процесію у полі чи на своєму шляху, таїлися у присушених кущах терну або й у придорожньому ви долинку, аби тільки той суворий суд пройшов повз них.

Мусиш усім подобатися, бо якщо не вдасться, то можеш заплатити життям. Такі часи. Добре, коли жінка захищена батьком, таким грізним, як мірошник, і чоловіком, таким владним, як Дріт. Аж тоді розумієш, яке щастя тобі впало. А любов — то сон. Його можна побачити й запам'ятати. Бо за порогом і міським парканом

у цьому світі не виживеш ні з любов'ю, ані без. А людські закони суворі й непереступні. Суд у нас — то все. Він у нас страшніший за Божий. До Господнього принаймні далі.

8

Далі й далі, мовби випадаючи з-під Господнього ока, світ пересихав і чорнів, дні тяглися, мов цівка меду. Кожного ранку все живе підіймало свої очі до неба й виглядало бодай хмарини. Спочатку погляди сповнював докір, по тому гнів, зрештою, стомлені й змучені, вони вже не відривалися від землі, а чекали розправи, що (невідомо, за які гріхи?) наближалася повільно та невідворотно.

Батько ходив із потемнілим лицем, і всі ховалися по кутах, аби не трапитися йому на очі. Млин стояв у тиші, наче вмер: нема води — нема руху. Нема руху — нема грошей. Така рахуба була в поважного господаря. Проста й на долоні важена.

Нема дощу — нема жита. Нема мішків зі збіжжям. Це голод. Це непроминальний переляк. Страх — великий звір, він дивиться в душу моторошними позирками й ладен іти за процесією, аби шукати відьму або ж свавільну непослушницю, що одне й те саме в людського суду, й благи змилювання чи бодай краплі вільготу за її життя.

Те, чого всі так боялися, таки наставало. Спочатку задиміло то тут, то там, потім тріскучі й поквапливі язики полум'я під відчайдушний жіночий лемент заходилися лизати цілі вулиці, й не було на те ради. Здавалося, вже й так сплачено найвищу ціну, але дощ не падав.

Що не день процесія з дячком і охлялими жабами в пеленах ходила до річки й похмуро нагадувала Господу Богу про зливу. Одна з вірянок зомліла — чи то від надто темного як на спеку одягу, чи від надмірного посту — Килияна винесли їй води у дзбанку. Та розплющила очі, побачила світ, пісно стулила змочені вологою губи, аж здригнулася волохата плямка на підборідді. Ще на ноги не стала, а вже вогнем дихає: кому сподобається полковниця в тонкій білій сорочці?

Довелося поспіхом вертатися під рідний дах, аби випадкова немилість не спалахнула раптовим несправедним полум'ям лишень

тому, що молитовному та одержимому гуртові не трапилося винного ось уже кілька тижнів поспіль і на кілька десятків верст.

Наче на її внутрішнє воляння про допомогу за спиною почулася притлумлена хода коня — то батько в самій лишень сорочці вертався охляп домів. Полегшено відчинила браму і майже радісно зачинила, потішена захистом від світу і суворих законів лихоліття під заспокійливий перебір підків спільного улюбленця Гнідого.

9

Киліяна почула глухий стукіт кінських копит, м'який, майже оксамитовий, бо він тонує у грубій верстві гарячої дрібнесенької пилюки. Кінь був один і спинився неподалік. Першої миті похолола: Дріт. Потім відразу дві думки: «Чого так злякалася власного чоловіка?» — і друга: «Дріт сам не їздить, охоронців возить. Та й не час йому без причини додому скакати — військо тримає, лишив замість себе сторожів при жоні й спить спокійно, якщо вороги дадуть».

Визирнула зі слабенької прохолоди на передвечірній світ: із коня важко, на одну ногу, опустився чоловік. Він з натугою ди-хав, слід за ним кривавився. Пес понюхав червоний пацьорок на запорошеній землі й коротко заскавулів. Щось було в поставі прийшлого гаряче і задушливе навіть на таке шалено пекуче літо. Він спирався на шаблю в піхвах і, сильно кульгаючи, простував-підстрибував до кузні. За мить розгублено спинився: загрозово замкнені, а насправді дбайливо зачинені на кукурудзяний качан дверцята все ж таки свідчили, що всередині нема живого духу. Хвилину постояв, тоді вийняв немудрящу заціпку й ступив за поріг.

Киліяна на мить оніміла: адже прецінь то була її святиня, її займанщина, й хоча стояла нечинною, однак на батьковій землі. Саме кузню білила перед Великоднем і перед Спасом, неначе улюблену хату, нагло спорожнілу. Звикла до неї, мов до дитячої іграшки, і добре, що почувалася багацькою донькою, а тепер ще й полковничою жоною, бо могла собі дозволити й не такі забаганки. Білила й тепер, уже коли вийшла за Дрота, мазала долівку глиною, а над вікном вішала вінок із літнього цвіту, виплетений на Купала (щоб

ніхто не бачив, бо то дівочька справа). Так ніби не Дріт забрав того віночка, насправді його сховано тут всупереч вивішеним весільним знаменам і незворушним законам родинного життя.

Увійшла до кузні. На лаві лежав худий запилюжений чоловік. По виснаженому обличчю, в котре в'їлася гримаса болю, текли патьоки поту, волосся невизначеного кольору злиплося. Холоша, розрізана чи розрубана, зяяла раною.

Бачила, що не впізнавав. Не дивина: де дванадцять, а де вісімнадцять років. Адже стала удвічі вищою і важчою...

Невіддавна сама була господинею, панією і вершителькою всіляких головних справ. Знала вже на смак владу й те, як пригинаються перед нею сіромашні спini. Не раз брала, що хотіла, крім того, що хотіла найдужче. І от зараз те «крім» сповнилося, стало реальним, відчутним на дотик, досяжним для зору й слуху. І ніщо її не стримувало: ані шлюбна клятва, ані те, що за перелюб скарають на горло, і перш ніж дійде до вироку, двічі відбудеться вдома найстрашніший суд — Дротів і батьків. Оляну за зраду чоловіка прикували до ганебного стовпа. Але то шинкарка. Їй закон слабо писаний. А жінці полковника й дочці багатиря випишуть батогами ще й каменем притиснуть люди, заздрі на Дротові поля та худобу.

Литвин мовчав. Чи бої позбавили його мови? Так, мабуть, ліпше, бо що ті слова?

Виплекана ненависть ураз обернулася чимось іншим — чорним важким клубком, який розривав і спалював; а може, це був лишень незнаний прояв того, що в ній існувало. Згадала, як не мовлячи й доброго слова, хропучи, кидав її Дріт відразу на високих білих подушках, так старанно вишитих, що аж здавалися квітниками, або ж скочивши на коня й жодного разу не озирнувшись на браму. Його маленькі холодні татарські очі час від часу хижо світили з темряви у гучній оглушливій зливі, що тарабанила у вікна, стежки й листя, цюрками лилася до ночов і діжок, виставлених дівчатами на дощівку для миття кіс.

— Твій Дріт віддав околицю ординцям, розплатився за спілку християнськими душами.

— Не може такого бути.

Але всередині добре знала, що може. Не дай Боже вродитися там, у тих відкритих розбійникові й ворогові селах та хуторах. Живеш від миті до миті, мов той метелик. Допоки сонечко. Аж

поки не засвище аркан, не блисне крива шабля, та й по всьому. Лише згарище та здичавілі пси. Як не чужі, то свої мають тебе за обмінний гріш. У тих кривавих торгах старі й діти викреслюються, лише молоді та здорові можуть згодитися.

Аж тоді збагнула з якоюсь шаленою радістю — впізнав її, пам'ятав, довідався, чия жона.

— Я тоді крикнув: «Геть зрадника!». Але ніхто не почув, хоч тиша стояла мертва. А по тому свої почали за спину заходити, як січа траплялася. Коли ж дійшло, що прибрати хочуть, — устиг надбати мітку й о темній порі вивернутися.

...Скидала у кошик, що траплялось під руку в коморі, й дрібно диготіла чи то зо страху, чи від несподіванки: Дріт заб'є обох.

Рана у Литвина була занедбана, середина її зчепилася краями й почала зростатися, краї вивернулися, побіліли та ніби перетворювалися на дике м'ясо. Аби не світити тілом, зробив собі пов'язку, як у Христа на розп'ятті, та й сам чимось скидався на святого в захристії: щоки позападали, очі тліли, певно, від гарячки, що загніздилась у розрубаній спухлій нозі, гній витікав безперестанку. Плоть довкола рани почервоніла, набубнявіла і якби той набряк потроху не спадав, то вже би йшла по Яся. Але він мав шалену Гальку, котру не дарма поважно кликав Геленою, таку чорнороту й в'їдливу, таку непоштиву і балакучу, що її несло у розмові, мов дикого коня. Ото би людям наплела: лежить же ж Литвин у них у кузні, — адже жона вінчана, хто би в те повірив, що німечний. Тому вона зважилася.

Знала: нарив незле витягає печена цибуля, листок капусти, поточений із медом подорожник. Хвалити Бога, ніхто чужий не вистежив утікача. Коня ж відігнала до табуна. А табунові мовчати-муть. Робота хлібна.

Лиля зі дзбанка відвар рум'янку. Тоненька цівочка вимивала кавалки гною і дарувала Литвинові чималу полегкість. Сказав би хтось, що має згинути через нього — відчула би вперту радість або навіть церковне піднесення. Але й жестом не давала зрозуміти несподіваному гостеві, як багато він важить у її новому житті, аби не злякати, аби не пішов кудись у світи, де зможе дістати його Дріт і витерти з побратимової пам'яті все те, чого не мусив чути й бачити. Єдине — лиш би рана затягувалася потроху, лиш би довше тривав цей солодкий полон; у ньому тримала чоловіка, котрого любила все своє свідоме життя тепер уже без надії, але й без каяття.

Рана потроху затягувалася, лишень червоні й спухлі її береги, біль і гарячка свідчили, що гній іще горить у ній, не даючи видужання.

Литвин виходив тільки вночі, перед тим добре змастивши двері ложкою курячого смальцю. Килияна навішувала защіпку і час від часу, поміж хатньою роботою, вискакувала, ніби ковтнути свіжого повітря, (хоча насправді сяка-така прохолода трималася саме в стінах, а надворі стояло пекло) та зиркала на двері кузні. Треба було б сказати батькові про тимчасовий шпиталь, однак щось не давало. Та й несподіваний гість унікав людей, принаймні поки не міг себе захистити.

Спав на ослоні, праворуч — шабля, ліворуч — шапка, тільки й залишилося пам'яти по куреневі — такого самого блакитного кольору. Зник, нікому не звітуючи. Ніхто й не шукав. Козак вільний іти, коли схоче.

Із чималої дірки, що залишалася на дні рани, вистромився білий хробак густого гною. Трохи начавив на болючу плоть — хробак ліз та й ліз, завдовжки як палець, аж поки нарешті за ним проступила кров. Червоний її слід давав знак, що рана зачищається, що він здоровішає. Що вже час.

Іще не знав, куди збиратись. Усе, звідане раніше, виявилось зайвим та непотрібним, бо не дало йому ні статку, ані сім'ї, ані даху над головою. Не пускав коріння, і хоча жінка напроти була прегарна, як образ у церкві, однак багата ще й чужа. А чужим ніколи не користувався. Навіть якби саме його й просило.

Випадково почув, як змовлялася старшина, лаштуючись скинути гетьмана, як лементували люди, що не сподівалися віроломства од своїх, — і знудило, змусило кинутися на Дрота при почті. Лець не наклав головою. Хіба що завдяки доброму коневі ще сьогодні дихає. Не міг повернутися туди, де вже нікому не вірив. Навіть голодна смерть, безхаття і безгрошів'я не мали над ним жодної влади. Годі з нього нескінченної різанини, закликів до борні за віру та роздирання статків подоланих.

Вирішив повертатися додому. Не пам'ятав ані справжньої вітчизни, ані батька-матері. Від родичів і слід пропав у гарячковому тупотінні бусурманського полону. Він залишився у великому ду-плі, куди мати закидала його гратися та привчала сидіти тишком-

нишком, перебирати камінчики, жолуді й шишки, аби не дістали ані собаки, ні волоцюги.

Околиця великого міста, що простягалася ген на пагорбах, була частиною його життя, частиною його пам'яті, навіть частиною його тіла. Йти звідси — означало вбити якусь частку себе. Але залишитися, зм'якнути й намарне понадіятися — вмерти цілком.

Десь на світі є краї, де жили його батько з матір'ю, де безмірні болота чергуються з безмежними лісами, де можна ціле життя прожити в глушині й ніхто тебе не знайде, де зотлілий страх прагне лишень спокою і відсутності людей, котрі все одно виберуть шмат хліба, навіть якщо він і лежатиме на терезах разом із дорогоцінною людською душею, бо люди — це хижі тварини, спрагли слави й грошей, і за клейноди підуть на все.

Навпроти стояла жінка зі дзбанком рум'янку в правій руці — це те, що він запам'ятає, але не обманеться.

11

Коли підняла очі — залякла зі дзбанком у правиці. Біля одвірка стояла стара жінка, суха та швидкоока. Вона обвела поглядом комірчину, не сподівавшись побачити тут когось, зіщулилась і залопотіла:

— Чи мелете завтра... бо, може, ми би... Мій зять до вас...

— Завтра Ілій, а ви, паніматко, як сюди зайшли? Таже на гачок замкнено було?

— Двері самі відскочили...

Вона позадкувала і вислизнула у прочинену шпару. Біля порогу валявся лозовий прутик, ним, певне, і скинула заціпку. Миттю зникла, мов примара чи дивна проява.

Киліяна враз похолола, відчуття небезпеки взяло в невидиме й важке коло. Навіть не встигла як слід підготуватися до випробувань, на котрі могла сподіятися, аж двері легко злетіли з завісів, і вся процесія з дядком і висхлими бабами вдерлася до кузні.

— Ось вона, блудниця і гріховодниця! За коси її! На суд Божий! За неї страждаємо! І безштанька тягніть!

Литвин хапнувся до шаблі, але миряни впали на нього і обліпили, мов бджоли вощину. Струснув усіх, однак котрась стара

вдарила його по голові гудзом важкої палиці, тож із несподіванки заточився. Рухливий рій знову обхопив безоружного чоловіка і викрутив руки.

— Він поранений, не чіпайте його! — кричала Киліяна, але розпачливий голос тонув у дикому вереску. На плечах відразу повишло двоє отроків із безтямними очима й смердючим подихом, неначе харчувалися лишень гнилим м'ясом.

Литвина тягли до судної площі в самій сорочці, тому здавався спійманим на гріхові. Дарма посилав праведну ненависть люду, який долучався до натиовпу, що прагнув погамувати злість і безвихідь цього голоду, спеки, бездощів'я, страху. Не було тільки на кому. І ось нарешті все це отримало поживу.

Посеред площі стояв стовп для майбутнього суду, а льохи для збуїв, злочинців і конокрадів тепер мали відчинитись і перед ними. Розпалена юрба кидалася паліччям, грудками та чим попало, так ніби дощукульний і прицільний удар гарантував дощову хмару. Після кожної вдалої спроби вибухав гуртовий вигук радості, перемішаної з люттю.

Киліяна чекала, коли ж з'явиться батько і порятує її або ж заб'є до нестями, але час застиг непорушно. І раптом, за кількадесят метрів від стовпа, Литвин почав повільно осідати просто в придорожню куряву. Зі скроні в нього ледь сочилася кров, він важко сунувся під ноги, тягнучи за собою, адже руки (права жіноча й ліва чоловіча) були міцно зв'язані кінським путом, яке знайшлося у непроханих гостей. Сорочка в нього закотилася, і в очі всім цікавим кинулася полотняна пов'язка, що мов у Спасителя прикривала стегна. Порубана нога відкрилась, і ще незатягнений величезний червоний рубець від коліна до пахвини змусив юрбу розгублено змовкнути.

Він лежав без руху й без подиху. Голова Киліяни впала йому на груди, тож вона могла виразно чути, як стихало Литвинове серце.

Тоді страшно закричала, що всі вони — кати, що даремно вбили безневинну людину. І її слова випихали з площі тих, хто кидав паліччям і грудням, а котрийсь же з них був справжнім убивцею, бо метнув камінь прицільно й влучно. Однак дячок і кілька знавіснілих старчих іще вищали про гріх, хтось трохи вагався, вибілене небо нахилилося нижче та нижче, а далі мірошниківна вже нічого не чула й не бачила, бо втратила свідомість.

Притомність поверталася довго, потроху вигострюючись у холоднечі льоху, трималася чіпко, вишиковуючи гарячкові та безнадійні думки у дрібні ланцюжки, що обплутували, мов змії, не давали розпаленій голові ні хвилі перепочинку.

Уже знала найголовніше — Литвина нема. І не буде. А решта — байдуже. І судилище, що чорніло зяючою невідомістю, й ноги, затерпі від зимноти навіть у таку несусвітінну спеку, що свідчило хіба про глибину темниці, й знесилення, яке не давало перейти бодай на два кроки у тісному підземеллі, загидженому чіїмись нечистотами, голодною мишвою і густим запахом цвілі, котрої не знищила навіть нескінченна й неситима спека, — вже не лякали.

Не прихопила нічогісінького. Навіть очіпка. Не те, що дрібного гроша, аби попросити у варті (чи ж тут є така?) бодай ковток води.

Коли запекло в грудях, притисла руку до того місця, яке зазвичай нашвидкуруч хрестила, гадаючи, ніби осіняє сховок власної душі, й раптом, не розуміючи, лапнула ще раз. То річ звична — каламар із гусячим пером на шнурку, якого дивом не згубила на дорозі. Але навіть спогад про млин і дорогі господарські зошити не зворухнули нічого в свідомості.

Її мучив страх: смерть, приготована хитрими й облесливими, а насправді жорстокими та безжальними суддями, темними обвинувачами, назавжди приховає правду про Литвина. Добрих кільканадцять літ говоритимуть про неї як про потіпаху й переступницю. Тож даремно плакатиме мати і люто чесатиме батогом кого попало батько. Ніхто не змиє сорому і ганьби з поплямованої родини довіку.

І коли вже несходима глибина відчаю та горя переповнила не тільки напівтемне тимчасове житло, а й кожную часточку змученого тіла, безтямно озирнулася довкола, марно шукаючи паперу, аби бодай кількома словами лишити своїй матері вістку-виправдання. Хай усі інші як хочуть, хай судять, їм головне — обвинуватити. Хай люди плещуть язиками, а мати повірить лише їй.

Паперу тут не могло бути. Її не тому, що це було помешкання для збуїв та волоцюг, убивць і конокрадів, а тому що папір не цікавив нікого на багато миль зокола. Це не були школа чи монас-

тир. Це була тюрма. Душа схотіла бунтівливо зрушитися на таке жорстоке слово, якого не заслужила ані думками, ані вчинками, але натомість ледь здригнулася — це виявилось для неї завеликою працею. Однак думка про несправедну ганьбу не здавалася і ятрила та ятрила свідомість, ніби кринична корба, намотуючи відчай на відчай.

Нема чого писати на стіні — майбутні гості цієї хати не вмітять читати, й патьоки води в дощову осінь змиють її слова навіки, розмажуть правду, мов глину для малювання призьби.

Зійшло сонце, вперше чи вдруге після Литвина («Василь я, Василь, пані полковнице») — достеменно не знала, бо вкинули її без пам'яті, тож згубила лік часу. Заворушило повітря, висвітлило стіни, відкрило мережку на пелені сорочки — дрібну та густу. Білим по білому. Тонке полотно. І хоч лежала у пилюці, витирала кути в льоху, не було те полотно ані брудним, ані зваляним. Схоже, все від нього відбивалося, відскакувало, не прилипало. От би такий папір.

І раптом застигла, мов ударена. Ось і маєш папір! А в суді кинеш матері — й знатиме твою правду.

Киліяна поквапливо і з великим зусиллям перегризла нитку, що зшивала докупи дві пілки, відпанахала частину пелени, старанно обсмикнула плахту і шукала — на чому б то твердому прилаштувати, аби справа пішла швидко, бо не відала, скільки ще лишилося їй часу на сповідь.

Дрібні літери, мов химерне вишивання, застигали на полотні, вони підганяли й підганяли. Ніколи не відчувала такого ляку, такого поспіху — не встигнути виповісти, тож квапилася, тривожно поглядаючи на каламар, бо ткання вбирало більше атраменту, ніж папір, але знала, що у її тілі ще тече кров, а то теж добре для писання, тож за потреби якось дасть і цьому раду.

13

Чорнило було справді добрим, і його майже вистачило. Повільно дописувала літери на давньому, ще бабиному шматку тканини, який ковтав барву, всотував, стісуючи колір, тому виправляла й виправляла. «Ось і вишила своє життя», — нарешті взяла дрібно

списану пелену, подумала: «Марна справа, однаково та правда не вирветься за тюремні мури, і ніхто її не знайде ані прочитає».

Десь аж під стелею скреготнули двері й вниз полетів вузлик. Він упав коло самих ніг. І раптом Киліяні сягнуло:

— Дядечку, передайте моїй матері це полотно, вона вам за те добре заплатить!

Волохате червонопике обличчя простромилася в шпару та вхопило шмат полотна, який білим променем блиснув над льохом і після рипіння дверей щез у сінях.

Зависла тиша. Не могла нахилитися за вузликом — не слухалися ні руки, ні ноги. Гадала: мати кинула їй одяг на останній суд. Але в торбині, яку поволі (здавалося, вічність) присувала ногою, було півхлібини, яблука, шматок в'яленого м'яса й аркуш, хистко списаний материною рукою: «Витримай я тебе не покину матінка».

Важко, наче власне тіло, жувала кислуватий плід, що поволі тамував спрагу, аби лишень додав одробину сили. День поволі щезав у високій шпарі під стелею, котра за дня допускала трохи повітря, світла й тепла, а з вечора лила темряву та безнадію.

Аж раптом загриміло. Гучно і лячно. Поквапливо перехрестила, ще не усвідомлюючи грізної сили, й цю задушливу темницю, й розпанахану блискавкою щілину, й грубого ослона та з правіку не мащену долівку. І залякла враз: Господи, дощ!

Важкі краплі тарабанили до сухого листя, до стріхи й стін, вигравали, ніби вуличні музики, й вона акуратно закрутила каламарчик та обмотала перо полотниною, надягла все те на шию поряд із хрестиком та аж тоді заридала на повен голос, який губився у пересварюванні громів і ревищі зливи. Не мав її жаль краю аж тепер, коли ні надії, ані радості, ані сенсу, навіть життя не чекало її за вичовганою подобою тюремного порогу.

Плакала за Литвином, плакала, бо ніхто вже не ходитиме з хоругвами коло її кузні, виворожуючи зливу, не співатимуть процесії тонко та пронизливо, не заглядатимуть у чужі двері, вирішуючи, кому жити, а кому — ні. І єдине, що врівноважувало і тверезило — скорий суд. Після нього всяка перелюбниця має бути скараною на горло. Перелюбниця, якою не була вона. А шкода. Й не тому, що мусила згинути намарне (може, хоч там опиняться разом), а тому, що не відважилася відкритись. Усе те, зібране й збережене для ін-

шої людини, насправді, як і її життя, не виконало свого призначення, всохло і попало.

Дощ перішив цілий вечір, цілу ніч, цілий день. Так, наче обірвалося небо, отямившись від своєї жорстокости. Й лишень по двох добах ущухло. На світанку з рипінням відчинилися важкі двері й крижаний страх, що змусив шалено битися серце, скував ноги. Стомлений і похмурий чоловік швидко і з якимсь полегшенням промовив у шпару:

— Іди собі. Відпустили гріхи твої... — так, наче боявся, що той, хто їх відпускав, може передумати.

Ноги не слухались. І вона обімліла ще раз: «Бог дав життя, а відняв ноги, й той невідомий захисник може змінити свій наказ, поки я звідси виберуся».

Але чоловік був упертим. Він ухопив її за руки, кинув собі на плечі, мов лантух із сіном, і поволік надвір. Там перетяг через розквашене подвіря, разів зо два посковзнувшись, виніс на долину та впустив у рештки мокрої рудої трави серед густого верболозу.

Тільки думка, що мати не витримає її відсутности, довгопредовго зводила Киліяну на зігнуті тремтячі ноги. Опинилася під товстелезною вербою з глибоким та низьким дуплом. Прихилилася до нього — було сухе, низьке й заповнене сіном. Сонячної днини тут сиділи діти, а вечорами — хлопці й дівчата.

Не думала, не плакала, не раділа. Спав великий тягар із душі, але з'явився у тілі, зігнув його, майже розчавив і розпластав. Дивилася перед себе у простір широко та незмигну, спустошена й безсила. Неможливою працею здавалися їй кожен рух, який мала зробити, кожне слово, що застряло в горлі, прагнучи прорватися, — що вже й казати про відстань від темниці до дому.

Навіть не пам'ятала, скільки часу так збігло, аж поки не почула голос матері, й поволі, тремтячими ногами, що підгиналися в колінах, схитнулася на нього:

— Киліяно... Киліяно... Киліяно... Киліяно...

14

Із млинарського зошита:

Я живу в старого судді. Його називають Зрайця. Кого він зрадив — уже ніхто не пам'ятає. Мабуть, жінок. У нього завжди гос-

подинями були найгарніші молодиці. Не дружинами. Бо власна чи то померла, чи то втекла з молодим козаком (для такої людини це одне й те саме), і він вибирав собі, яку хотів. Але одну. Потім час від часу міняв, даруючи на прощання невеличку хатку й золотий перстень з рубіном. Усі носили ті однаковісінькі мітки з гордістю, ворогували одна з одною і злостиво плакали вечорами.

Коли мати попросила за мене — порятував, хоч давно вже не судить. Але спільні грошові інтереси, давні й нинішні, притягуються. Кажуть, колись він поміг самому нинішньому гетьманові, найславнішому з владців. Коли Дріт спробував мене забрати, аби, певне, забити батогами, пробув у Зрайці якийсь час, а потім вийшов тихий і впокорений. Чим можна було заплатити за 500 коней, котрих не віддав мій батечко, я не знаю. Але височенний сторож Семен причетив йому до сідла важку шкіряну торбу, думаю, повну хіба золота. Чи ж я справді так дорого для всіх коштую? Мене перестав любити задоволений Дріт, перестав любити мій образжений батечко. Лишень матінка любить мене незмінно й несхитно за всіх разом. Не знаю, як там брат та всі інші брати й сестри в других і в третіх.

Зрайця нарешті позбувся тягара чоловічого тіла, котре так багато вимагало. Не мацав, не чіпав, не ліз у постіль, просто сидів віддаля та спостерігав за мною. Погляд не хтивий і слинявий, а якийсь суворий, із іскриною доброти. Від нього часом сипне морозом поза шкіру.

Мене боїться челядь, вважає господинею. Я ж розумію всю проминуцність цієї миті, бо Зрайця дуже давній літами. І хоч вороги та заздрісники Старого давно повмирили й нема вже кому бажати його смерті, та й дітей у нього також не знайшлося, однак і він не вічний..

- Поки ще можу, ходім до шлюбу.
- Скільки разів буду вінчатися?
- Дріт тебе покинув. А дам щось на монастир — і не служитимеш більше нікому. Поки мене Бог тримає на світі...

Я думаю.

- Ви часом не маєте доньки, пане?
- Ні, хоча, правду кажучи, твоя мати якийсь час тут господарувала...
- О Господи! А батько?

— Він, як усі, любив гроші. І за кожне кривдне слово я платив наперед.

— За батого не заплатили...

— То вже не в моїй силі.

Я думаю. Добре було б тут лишитися, на цій горі, та дивитися звідси на місто. Страшно тільки в грозу — блискавки шугають поряд і стискають моє бідолашне серце. Чомусь завжди плачу в дощ. Тоді здається, що кожен приходить запізно. Зрайця розуміє мої сльози. Він боїться, що я піду. Однак мені нема куди йти. І навіть якби знайшлося таке місце, то в нього завжди набереться стільки грошей, аби воно для мене щезло. І як він тільки з ними донині живе на світі? Мабуть, збуїв стримують дворові, двометрові та численні, мов у самого гетьмана.

Я дивлюся на сонце, що заходить, і жалкую за всім. Але жаль мій не гострий, а вичахлий. І на нього, як на вечорове світило, вже можна дивитися. Часом щось записую. Уже на доброму папері. Тільки не знаю, для кого. Проте рука бере перо й виводить дату, ніби вписуючи її у Господню книгу: «Дня такого-то й місяця такого-то був дощ. І води текли у яр. І звірина підіймалася на верхи, мовби рятуючись від потопу. І Зрайця стояв поміж них, неначе Ной, невідомо за що порятований». Боюся подумати — може, за мене, аби не розгнівати Бога більше, бо для випробувань немає викінчених меж. А я не хочу ніяких повторень...

Олександр Клименко

Коростишівський Платонов

З нової книги

Пам'яті батька

Інший, як і я сам, може бути хворим, настільки хворим, що стоятиме на порозі смерти, і його лихо зберігатиметься в тілі, як золото в копальні, — але що він візьме з того для себе? Лише подзвін, що розповідає мені про його горе, викопує те золото і віддає мені...

Джон Донн. Медитація XVII

— Ти їдеш в N? — телефонував із Коростишева Василь Місяць. Андрій відповів, що їде, але по квитки на вокзал піде завтра, сьогодні ще побережеться:

— Ризиковано на вулицю виходити. Та й взагалі я ще якийсь кволій. Ти сам коли в N будеш?

— У п'ятницю. Зателефонуй Сашкові.

— Я вже з ним розмовляв.

— Чудово. Як погода в Луцьку?

— У Луцьку — весна.

На годиннику — чотири хвилини на восьму. Ранній дзвінок не здивував: Андрій звик до Василевої манери телефонувати, не зважаючи на час.

Але йому здалося, що Місяць сьогодні над міру схвильований.
— Щось трапилося, Василю?

У Місяцевій кімнаті лунала пісня Володимира Івасюка «Я піду в далекі гори». Співала Квітка Цісик, і Андрій, розмовляючи, вразно чув голос співачки.

Коростишівський письменник Василь Місяць любив Квітку...
— Пізніше розповім. До зустрічі в N!

Андрій вимкнув мобільний. Узяв термометра, зміряв температуру.

«36,4. Йде на покращання. Сім днів хвороби позаду. Грип відступив перед липовим чаєм, калиною, парацетамолом».

У сусідній кімнаті загомоніли, а за мить відчинилися двері: дружина розбудила доньку й тепер ішла на кухню готувати сніданок.

«Чиркають сірники, нарізуються хліб, сир... За хвилину донька задріботить по коридору з портфелем».

Дружину звали Марією, дочку — Надією.

На час його хвороби Марія «переселилася» до Надійки, і Андрій влаштувався в кімнаті на свій манір — із відеокасетами Тарковського на підлозі, книжкою Платонова на ліжку, окулярами біля подушки, мобільним телефоном, пігулками, пляшкою мінеральної води, особистим (тобто інфікованим) посудом на тумбі — під абажуром лампи, притиснутим донизу, аби світло не проникало у кімнату навпроти.

Він призвичаївся, виспавшись удень, прокидатися серед ночі. Запалював лампу, перевдягав мокру майку і, притулившись плечима до Платонова, — саме: притулившись плечима до Платонова, — брав книжку. Вираз «притулитися плечима до Платонова» культивувався протягом тривалого часу...

Андріїв батько любив читати. Мав багату бібліотеку, а з колекціонування книжок вивів цілу філософію. Купивши книгу, змашував чорнилом печатку (екслібрис було виготовлено за батьковим ескізом) і акуратно таврував новопрیدбаний примірник. Найшляхетнішою справою батько визнавав «справжнє письменництво», вважав: друкувати варто книги, «написані для вічності». Полюбляв повторювати фразу про те, що «написання книги — вчинок!». Серед письменників особливо шанував Платонова, якого читав і розумів, якому «в скрутну хвилину, не вагаючись, довірив би

власне життя» (так батько акцентував на тому, що поціновує Андрія Платоновича не лише за літературну вправність).

Коли народився син, батько вийняв із шафи книгу («Ювенільне море», «Котлован», «Чевенгур») і написав над екслібрисом: «Моему синові — Андрію!» Так Андрій отримав ім'я і том у синьому коленкорі, а пізніше ще й ватман — пожовклий, заклеєний у кількох місцях скотчем — із портретом Платонова, намальованим олівцем.

Свого часу Андрійв батько, маючи хист до малювання, скінчив художні курси. Особливо любив малювати портрети: вони йому завжди вдавалися. Точність скопійованого зображення з подарованої книги вражала. Але, крім тієї точності, в портреті залишилося щось невловиме, що підкреслювало не випадковість творення малюнка саме Андрієвим батьком, який і сам неначе проглядав між контурів зображення. Основу такої автопортретности створювало батькове шанобливе ставлення до Платонова. Зважаючи на стан паперу, портретові письменника було не менше тридцяти років, як і самому Андрієві.

Після батькової смерті на запитання матері, що він хотів би отримати на згадку про батька, Андрій відповів — портрет Платонова. Так над його ліжком з'явився портрет. І тепер, читаючи, торкався плечима ватмана із зображенням чоловіка в костюмі.

І ще батько казав, що «світ треба змінювати якомога швидше».

Якби Андрій цієї миті мав під рукою книгу платонівської прози, то відкрив би «Ювенільне море» на двадцять четвертій сторінці: «Жара и скука лежали на этой арало-каспийской степи; даже коровы, вышедшие кормиться, стояли в отчаянии среди такого тоскливого действия природы, и неизвестный бред совершался в их уме. Вермо, мгновенно превращавший внешние факты в свое внутреннее чувство, подумал, что мир надо изменять как можно скорей, потому что и животные уже сходят с ума».

Цієї ночі Андрій не спав. І річ була не в тім, що за тиждень відіспався.

Не спав, бо світ віднині змінився.

Дочекавшись, поки дружина з донькою підуть до школи (Марія — учителювати, Надія — вчитися), Андрій узяв поліетилено-

вий пакет і спустився у підвал по обплутану анемічними пагонами картоплю...

1

... Перші дні хвороби стовпчик термометра не опускався нижче 38,6, голова стугоніла, неначе її накопали, як футбольний м'яч, і нап'яли на тіло. Андрій підтримував на чолі змоченого рушника й прислухався до мелодії, що висвистувала в голові: голка човгала борозенками віртуальної («джазової...») платівки, вгрузаючи в пластмасу. Спіймав себе на думці, що хвороба сама замовляє музику — просту, зрозумілу. Подумки підспівував. Мелодія, відбиваючи Андрієве втручання, не цуралася раптового («Чи, може, очікуваного?») співавторства.

Він сприйняв мелодичну гнучкість зі щемом, наче врізав пальця — аж закрापала уявна кров. І поки борозенки на платівці оберталися під червоними краплями, розглядав голубів, які, кружляючи поміж дерев, підлітали до вікна, аж крилами шаруділи. Й здавалось, якби скло не перешкоджало їхнім маневрам, обов'язково влетіли б до Андрієвої кімнати, аби роз'яснити йому походження болісного щему. Наперекір асоціації з розрізаним пальцем він не мав нічого спільного з тілесними ушкодженнями.

«Невже джазові «монстри» (монстрами називав улюблених Майлза Девіса, Чарлі Паркера, Діззі Гіллеспі, Джеррі Маллігана, Телоніуса Монка, вінілові платівки із записами яких заповнювали тумбу під стерео-програвачем «Вега-109») теж слухають таку музику? Невже їм теж подобаються прості, зрозумілі мелодії?»

Знаки запитання не спровокували відповіді: джазові «монстри» мовчали.

Мовчали затято. Демонстративно. Ні пари з вуст. Анімурмур. Анічирк.

Зрозумілість мелодії навчала іншого сприйняття: тепер Андрій міг дерева порівнювати зі звуками, звуки — з птахами, птахів — із музичними інструментами, «інструменти — з собою, себе — з Телоніусом Монком, Телоніуса Монка — з конвертом від платівки, конверт — із екзотикою поштових марок, марки — з аборигенами страшних Соломонових островів, аборигенів — із дельфінами, що

пірнають, дельфінів, умитих піною, неначе милом, — із коричневими пляшечками риб'ячого жиру, риб'ячий жир — із металом, метал — із металом фортепіанної педалі... Й так далі, et cetera».

Пульсувала хвороба. Порівняння ставали прирівнюванням, відчуття — символами, символи громадились у слова, слова збирались у римовані рядки на кшталт «метал фортепіанної педалі — й так далі», «дельфіни, вмиті милом, — пляшечки з риб'ячим жиром». Проте інформаційне нагнітання не призводило до інформаційного перенасичення: ясність панувала в царстві хвороби. Й дивна згадка про риб'ячий жир тій ясності нітрохи не суперечила.

«Риб'ячий жир — нормальна назва для джазового стандарту. Цілком у saltpeanuts'івській традиції».

Спробував уявити джазовий стандарт, який би йменувався «Риб'ячим жиром». І без перешкод уявив. Але майже відразу відчув у серці млосний неспокій.

Зрозумів: річ не стільки в назві, скільки в раптовому знанні: «Мелодію треба дописати, поки... залишається час»...

Не віднайшов причини аж такої фатальної обов'язковості й прирівняв покірність до смиренности, а кінець днів — до їхнього початку... І заснув.

Спав міцно. І, мабуть, спав би до другого прищестя. Але гримнули двері: Марія прийшла з аптеки. Надягла марлеву пов'язку і повідомила:

— Незважаючи на весну, почалася епідемія грипу, люди падають, мов мухи. Як великі мухи. А діти, ніби мушки. Але ти схожий на джмеля — знесиленого і в окулярах, — посміхнулася. А вгледівши на ліжку том Платонова, застерегла: — І щоб ніякого читання, допоки не вичухаєшся!

Він вслухався в Марійчин голос. Бачив, як рухається від поруху губів марлева пов'язка. Слухав і бачив: резонуючі звуки сприймалися вухом, візуальні рухи — оком.

Дружина поклала книгу (Андрій це зафіксував) на стіл і пішла на кухню.

Напередодні хвороби він лагодив книжкову шафу — вкручував кілька шурупів, аби надійніше закріпити полиці. А дочка вчила вголос біологію:

— До очей потрапляє світло. Мозок опрацьовує інформацію, сповіщає нам, що ми бачимо. Зіниця — кружечок у центрі ока. Через зіницю проникає світлове проміння. Око рухається за допомогою прикріплених м'язів. Коли ми плачемо, вії розповсюджують сльози, очищаючи око.

2

Так от: наступного дня Платонов зник — книжка Платонова щезла! Повернувшись у кімнату після інгаляції, Андрій не знайшов книги на столі.

На запитання, де Платонов, Марія з посмішкою відповіла:

— Дематеріалізувався на кілька днів. Він інколи щезає, ти не знав? Це ж Платонов!

— Дематеріалізувався? Безслідно?

— Чому — безслідно? Безслідно ніщо не зникає...

— І все ж таки, Маріє, де Платонов?

— Платонов! — зі ствердною інтонацією, відповідаючи і водночас ігноруючи запитання, мовила Марія. — Андрій Платонович Платонов!

Маріїна посмішка могла навести на думку про причетність дружини до зникнення книги. Але цієї версії Андрій не розглядав: Марію він знав не один рік. А вона, як ніхто інший (за винятком юного коростишівського письменника Василя Місяця, ставлення якого до Платонова аж ніяк не вкладалося в рамки звичайного шанування) відчувала природу чоловікового пієтету до російського письменника.

Кілька років тому Марія ще іронізувала на теми кумирів та ідолів. Щойно чоловік заводив мову про Платонова, радила:

— Не варто робити кумира з людини — хай і надвизначної.

Такої думки вона дотримувалась і нині. Але після прочитання Місяцевої новели про воскресіння сина Платонова і «всіх дітей, що померли від голоду та змішаної з солодкою травою грибною настоянки», Марія пом'якшала...

Платон — син Андрія Платонова — помер від туберкульозу в 1943 році. Смерть сина затьмарила письменникові сонце.

Василь Місяць усупереч одній із версій, згідно з якою Платонов, перебуваючи в безтямному стані, безперестанку цілував Платона в губи, трактує смерть сина на «автобіографічний» манір.

Із пристрастю пише Місяць і про дітей, котрі вмирали з сухою піною на вустах після того, як стара Гнатівна вливала їм до ротиків свою настоянку. «Была одна старуха, которая лечила от голода малолетних детей», — написано в «Чевенгурі». (В часи, про які йдеться у Андрія Платонова, кожен п'ятий — і навіть четвертий — рік був неврожайним, і дорослі йшли жебракувати до Києва та на заробітки до Луганська. Проте деякі «повернули в лес и в заросшие балки, стали есть сырую траву, глину и кору и одичали». Але: «ушли почти одни взрослые — дети сами заранее умерли», «грудных же постепенно затомили сами матери-кормилицы, не давая сосать досыта». І Гнатівна, пам'ятаючи про немовлят, заздалегідь запасала грибів...) «Мать целовала ребенка в состарившийся морщинистый лобик», а Гнатівна казала: «Представился, тихий: лучше живого лежит, сейчас в раю ветры серебряные слушает...»

У своїх автобіографічних оповідях Василь Місяць рішуче зібрав усіх померлих діток і переніс їх разом із Платоном на берег, розташований над чорним проваллям, «щоб вони там були разом», «щоб Батько, пройшовши канатом над безоднею, міг їх усіх разом і знайти».

Батьком у своїх новелах Василь Місяць називає Андрія Платонова.

Василь завжди наголошував на автобіографічності своєї книги про Платонова. А коли йому закидали, що, мовляв, автобіографічність передовсім стосується людини, яка описує особисте, а не чуже буття, аналогічно до того, як автопортретність пов'язується з художником, котрий зображає на полотні не якогось інопланетянина в голлівудському скафандрі, а себе самого, Василь пояснював, що розуміє автобіографічність і автопортретність у просторішому значенні цих слів...

Андрій пригадав, як дізнався про те, що багато років тому крім нього книгу Платонова — «Ювенільне море», «Котлован», «Чевенгур» — отримав (у доволі ексцентричний спосіб) у подарунок від його батька ще один коростишівський хлопчина — Вася Місяць, який тоді й не підозрював про існування Платонова, Андрієвого батька, як не підозрював про існування Андрія.

Але якщо Андрій навзаєм не відав раніше про Місяця, то батько, як виявилось пізніше, якимось чином дійшов думки про існування якщо не самого Василя, то когось дуже на нього схожого. Й оскільки такі роздуми збігалися з батьковою філософією, згідно з якою частка, отримана при діленні одиниці на два, дорівнює двом ($1 : 2 = 2$), батько придбав ще один примірник книги Платонова у синьому колєнкорі, який згодом і дістався учневі коростишівської школи № 4 Василю Місяцю.

Заради самої лишень оригінальності батько не зневажав би математичних законів.

Історія його світоглядної математичності крилася в іншому...

Одного разу він подивився фільм про чоловіка, який спочатку хотів врятуватися сам і врятувати сім'ю, але потім зрозумів: рятувати треба всіх. У чоловіковому будинку висів плакат, на якому було написано: $1 + 1 = 1$. Така математика видалася батькові зрозумілою, вона не тільки не суперечила його філософським поглядам, а навпаки — підтверджувала їх. Тому шляхом тривалих розмірковувань над аксіомою « $1 + 1 = 1$ » (саме — над аксіомою, бо чоловік із фільму її вистраждав) він згодом зумів вивести теорему « $1 : 2 = 2$ ». Оскільки теорема від аксіоми відрізняється тим, що потребує перевірення («пристрасного доведення»), батько постановив дійти у своїх роздумах до тієї об'єктивної межі, на якій відбувається перетворення теореми на аксіому.

Власних суджень Андріїв батько не декларував, вважаючи самодостатніми усамітнені розмірковування, а тому не поспішав із доведенням теореми будь-яким коштом: він умів цінувати спокій, умів розчиняти сумніви у шарудінні кленового листа. Коли ж неприємності чи негаразди вибивали з колії, тоді батько шукав рівномірності в бесідах із Андрієм Платоновичем: розгортав книгу в синій обкладинці на будь-якій сторінці й просиджував за читанням не одну годину.

І, мабуть, мав рацію: Платонов завжди виявлявся живим, не догматичним співрозмовником, на ортодоксальну упередженість дивився примруженим оком. У всякому разі, батько — хоч би як далеко він заходив у своїх думках — ніколи не наражався на докори за вульгарний підхід до математики, філософії et cetera. Окрім того, письменник, так відчувалося батьком, визнавав правду за — наразі евристичною — формулою « $1 : 2 = 2$ ».

У Місяцевій новелі Андрій Платонов змальовується в образі чоловіка, який іде по ливні, обираючи шлях над безоднею, балансує над прірвою, до сина та померлих від голоду діток, щоб врятувати їх і вивести з темряви, забрати з собою.

«Навіть у натренованих спортсменів від споглядання порожньої паморочиться голова». Але Андрій Платонович, пише Василь Місяць, частенько брав до рук гантелі: «на те у письменника була своя, сокровенна причина».

У Платонова начебто є вибір: іти ливною або перекинутим через річку підвісним мостом, який гойдається неподалік. Але письменник обирає ливну. Василь натякає: Андрій Платонов ніколи б не визнав іншого шляху, а тому якби навіть зірвався з ливни, й тоді б дітки та син врятувалися.

Тема пересування над безоднею, за Василевим зізнанням, виникла після перегляду кінофільму, наприкінці якого головний герой іде порожнім басейном зі свічкою в руці, аж раптом хапається за серце, падає мертвий — і звучить музика Людвіга ван Бетховена, перетікаючи в плач-голосіння. А потім — всеосяжна, екзистенціальна тиша, тільки пес за кадром гавкає... Жінка заводить а саррелла етнічну мелодію... Свічка горить... Падає сніг у церкві... Камера від'їжджає... Кінець фільму.

Прочитавши Василеву новелу, Марія більше не казала, що ватман над ліжком — недоречний. Ба більше! Якось Андрій помітив на портреті смужки безбарвного лаку, яким дружина з'єднала тріщинки, що місцями вразили папір. А одного разу вона спитала:

— На кого був схожий померлий Платон? На батька?

І ще: книжкову дематеріалізацію Василь Місяць сприйняв би як науковий факт.

3 (1)

Батько стояв із книжкою і печаткою-екслібрисом у руці й мовчав.

Навіть уві сні Андрій здивувався: зазвичай батько снівся рідко. А коли й снівся, то робив це так, як він, батько, вважав за по-

трібне. Системи в його появах не було: сьогодні він із екслібрисом та книгою, а завтра без того та іншого, або й взагалі — не завтра. В Андрієвих снах він завжди з'являвся з підкресленою буденністю, статично, ніколи не вдавався до експресії, думки викладав просто й зрозуміло. Розмовляючи з сином, батько, як це не раз бувало в дитинстві, погладжував його по голові, неначе промовляв: «Усе відбудеться так, як має відбутися, і наша бесіда — достатня подія. Чому тоді не дозволити собі трішки рівномірності?»

Однак нині батько вбрався святково — в костюм і лаковані черевики. І це надавало картині події, оскільки вимагало тлумачень: чому саме сьогодні? Чому причепурений мов на парад? А головне: чому батько такий мовчазний?!

Андрій розтулив рота, щоби поставити одне із цих запитань, як вгледів маму. Вона наближалася з глибини коростишівського парку з букетом чорних мальв («Чорні мальви!»). Мамина теж надивовижу святкова сукня виднілася здала. За життя мама любила квіти, тому нічого незвичайного не було в тому, що вони подобалися їй і після смерті.

Проте мамин букет Андрія здивував.

«Чорні мальви — якийсь гібрид. Дивний вибір як на маму».

Відчув усередині аритмічне пульсування серця.

«Мабуть, м'яз дріботить... Усе в нас тримається на м'язах, — згадав Надійчину біологію. — Навіть очі рухаються з їхньою допомогою...»

Зненацька батько запитав:

- Який сьогодні день, синку?
- Понеділок.
- А урок з біології у Надії коли? В середу?
- У середу. А що?
- Ще нічого...

Андрій не знав, як витлумачити батькове «ще нічого». Запитав:

- Чому мама так довго йде?
- А куди їй поспішати? Вона ще на лаві під кленами Літньої естради посидить, відпочине. В парку є лави...
- Знаю. На одній із них ти завжди читав... Навіщо мамі чорні мальви?

- Мабуть, вона подає тобі знак.
- Знак? Але чорний колір — він до добра? Чи то все — забобони?
- Забобони, символіка... А мальви що — дійсно чорні? Сумніваюся...
- Тепер я й сам не певен... Коли прокинуся, пригадаю тебе, маму?
- Пригадаєш! — батько обійняв Андрія. — Ходімо до мами. Вона щось для тебе має!
- Зробили кілька кроків, але Андрій зупинився:
- Тату, стривай... Чому сьогодні все не так, як завжди? Знаки, загадки... Скажи мені... все буде добре?!
- Клянуся!

Підійшли до мами.

Андрій побачив: мальв — не чорних, але білих-білесеньких! — у букеті, який тепер лежав на лаві, побільшало в кілька разів. І все в тих квітах було неприродно вибілене: й пуп'янки, й стебла-багоги, й листя — таке собі пластичне пап'є-маше, підготоване до фарбування. Конструкція пап'є-маше, деталізована до найменших дрібниць, перегукувалася з усім незвичним, що було в Андрієвому сні, вимагала від маляра, котрий би взявся за розфарбовування квітів, неабиякого хисту.

Андрій роззирнувся, аби видивитися того, хто розмальовуватиме штучні квіти, проте нікого крім батьків не побачив.

«Художник має бути — не інакше: в такий день батько за пензель не візьметься... Але що ж то за «такий день»? Чим вирізняється з решти? І що робити, коли четвертий поміж нас трьох не знайдеться? Мабуть, доведеться самому... потроху... розмальовувати квіти...»

Не встиг додумати до кінця, як дізнався: кольорова драматургія (чорне — знебарвлене — затиснутий у руці пензель) від самого початку передбачала саме його участь — термінову, неминучу!

Згадав мелодію, яка з перших днів хвороби свистіла в голові, поволі перетворюючись його зусиллями на джазовий стандарт «Риб'ячий жир»: мелодія вимагала дедалі прискіпливішого композиторського втручання.

«Тепер втручання вимагають і мальви...»

Неминучість, віддалена у часі, не лякала, як не лякала і виокремлена з контексту спішність. Але від їхнього фатального поєднання замиготіло в очах...

... Заскреготіла пластмаса платівки. Недавня мелодія пролилась у реальність і — жодної реакції: саксофони, труби, фортепіано з барабанами залякли в анабіозі, наслідуючи джазових господарів. Анімурмур, анічичирк, ані пари з вуст.

Перед Андрієм постав мовчазний механізм, який нагадував десяток людей-оркестрів, зв'язаних до купи, а з тієї купи навсібіч вистромлювалися запечатані розтруби саксофонів, сурм і знебарвлені, ніби мальви, обличчя джазових «монстрів». Однією з властивостей механізму було мовчання в той час, коли життя вимагало мовчання, іншою — свінгування, коли уривався терпець. Але про свінгування, зрозумів Андрій, наразі можна лише здогадуватися.

«Якщо механізм, виповнений джазом, нині заціпило — ані пари з вуст, анімурмур тобі, анічичирк — це означає, що розтруби в інструментах заклеєно недарма, обличчя джазменів сполотніли не без причин: безвітряна тиша западає перед бурею, а віщий сон, у якому я перебуваю, сниться не випадково».

3 (2)

Присів біля мами:

- Для кого букет, мамо?
- Для тебе, любий!
- Для мене? Мальви — то якийсь знак?
- Так.
- А що з кольорами?
- Колір — це життя.
- Вони пахнуть?
- Ще й як!

Андрій втягнув носом повітря: квіти пахли.

- Сьогодні особливий день! — сказала мама.
- Здогадуюся...
- Маю для тебе подарунок, — вона розгорнула долоні.

На маминих долонях лежали рибки-мальки. Від поруху вони стрепенулися, почали звиватись у повітрі, а коли торкалися мальв — квіти набували кольору: листя та стебла — зеленого, пуп'янки — рожевого, фіолетового, червоного.

Розфарбовуючи квіти в незвичний спосіб, рибки втрачали («Втрачали абсолютно свідомо...») яскравість. Здавалося, риб'яча фарба через якийсь невидимий шланг перетікає в стебла мальв: так ліки з крапельниці живлять воскове тіло хворого.

Спостерігаючи за метаморфозами, Андрій пригадав закон перетікання рідини в поєднаних посудинах. І подумав, що ті начебто дві посудини — насправді є однією.

«Головне, щоб рідина в них була однорідною. А мальви та риби з однієї субстанції — жодних сумнівів! Тому рибкам усе так легко вдається. Чи виконали рибки те, що мав зробити я сам? І чи сприймати бачене за тлумачення отриманих знаків? Цей сон — віщий, але як виміряти глибину передбачення? І коли це має статися? Й чим є оте «це»? І чи свінгуватиме джаз, коли все відбудеться? Мій час не настав. Значить, не тепер... Але які гарні мальви! А рибки — що ж тепер станеться з блідими рибками?»

Кілька рибок (вони мовби вичікували, поки про них подумують) підпливли, націлилися ротиками Андрієві в обличчя, проплямкали, випускаючи з себе водянисті пухирці («Мабуть, у воді випускали б повітряні...»):

— Молодець, що сполучені посудини пригадав! І нічого не бійся, ми з тобою — до самісінького кінця. Дурницями не переймайся: трохи збліднеш — то й що? Рясочки під'їси...

Андрій здивувався: «Якої рясочки?!»

— ... і станеш гладкішим, аніж тепер. Ми нині на привидів схожі, але скоро ти нас не впізнаєш, бо ми будемо гамати, гамати, й перед тобою постануть респектабельні дельфіни, а не якась дрібнота. Щойно ми для тебе мальви розмалювали, а згодом — що там мальви? — джазовий механізм здетонуємо — засвінгує як миленький! Та що там механізм?! Ось у дев'яносто якомусь там році ти з піаністом Сергієм Курьохіним у Києві не зустрівся — так ми зустріч організуємо! Ми — присягаємося лускою, жиром і спінінгом кари — зробимо так, що він і тільки він наприкінці оповіді гратиме. Ми що ж — не розуміємо моменту? Кому ж грати в таку мить, як не Серому? Він усіх на ноги поставить...

Андрій здогадався: «Серим фамільярні рибки називають Курьохіна».

— ... він усім життя подарує! А ти дописуй «Риб'ячий жир» і уявляй, як буде добре, коли дітки...

«Дітки? Щойно начебто йшлося тільки про одну дівчинку? Принаймні мама більше нікого не згадувала...»

— ... заспівають під Сергіїв супровід пісню про вічний риб'ячий жир. Вони ж, дітки, так тієї мелодії від тебе чекають! А ми за портретом оселилися. Тут затишно, наче в космосі, мов у маминому череві. З Платоновичем...

Андрій посміхнувся: «З Платоновичем! Безцеремонні, безцеремонні рибки!»

— ... познайомилися — добра людина, за синочком журиться. Вискочить Платон із хати по сливки, а Платонович відразу гукає: «Си-но-чку!» . Ми заспокоюємо: «Не хви-люй-те-ся! — кажемо. — Як тільки Андрій — бачиш, тебе згадуємо! — бідолашну дівчинку на ноги поставить, то радітимете з Платоном до останнього смеркання!». А Платонович на те: «Добре, коли можеш комусь допомогти. Існують-таки сполучені посудини. Я радий...» А ми: «Ще й як чудесно! Лишень Андрій — зверни увагу! Жодного разу про тебе не забули! — свій jazz-стандарт допише, то Сергій Анатолійович так заімпровізує, що наша дівчинка з вашим хлопчиком аж заспівають...» Він переживає: «А якщо Андрій не встигне мелодію дописати? Як діткам без музики співатиметься в темояві?» Відказуємо: «Встигне, встигне!».

І так далі. Ще раз: і так далі. Et cetera.

Довго промовляли до Андрія рибки...

Тим часом мальвовий оберемок остаточно сповнився кольору, життя.

Мама прошепотіла:

— Сину, зверни увагу: риби ось-ось знебарвляться... Як інакше повернути їй життя?

— Як повернути їм життя? Ти ж щойно казала про мальви? — перепитав Андрій.

— А тепер кажу тобі про дівчинку: як інакше повернути їй життя?! А за рибок не турбуйся — поплавають, під'їдять ряски і стануть барвистішими, ніж були!

— Рибки — ще один знак. Нічого не розумію... Чому батько цікавився Надійчиною біологією і про яку бідолашну дівчинку йдеться?

— Дізнаєшся. У середу. З цієї хвилини все йтиме інтенсивніше.

— Але... чи вирішиться все добре, мамо?

— Усе пройде якнайкраще, любий!

Коли батьки пішли, Андрій побачив на лаві залишену книгу — «Ювенільне море», «Котлован», «Чевенгур»:

— Ось де моя книга! А я її вдома шукаю, — подумав уві сні.

Але розмитий екслібрис, зачовгані сторінки, підписаний прописними літерами портрет — усе свідчило, що саме ця книга ніколи йому, Андрію, не належала.

Вглядаючись у написане під портретом письменника слово «БАТЬКО» («Написане дитячою рукою: літери аж надто кострубаті. Так пишуть діти...»), жонгливав спогадами, розставляючи події у часі — згідно з хронологією та логікою подій...

4

А надвечір зателефонував Сашко і повідомив: наступної п'ятниці в N відбудеться концерт пам'яті піаніста Сергія Курьохіна.

Андрій аж підскочив: «Пам'яті Курьохіна?! Як? Як рибки все спрогнозували?!»

— У цьому році маємо сумну дату, — провадив Сашко, — минає десять років з дня Сергієвої смерті... Так що купи квитки і приїжджай. Проїзд за рахунок спонсора, плюс невеличкий гонорар. Буде Василь Місяць. Читатиме свіжі новели. До речі, ти не знаєш, він твори до видавництва у Житомир завіз?

— Завіз. Але безрезультатно.

— Чому?

— Не знаю. У видавництві вирішили видавати альманах фантастики. Запропонували йому подати кілька новел. А він телефонує мені: «Який із мене фантаст? Найфантастичніше, що я можу придумати, це те, що горілку придумав Бог. Звучить наче назва до-

слідження з ментальності, а не як заголовок фантастичного оповідання». Кажу: «То подай щось із книги про Платонова. У тебе ж, мабуть, кілька десятків новел зібралось!» — «Зібралось, але реальні історії їх не зацікавлять. Для них треба щось спеціальне підготувати. І, знаєш... Я таки спробую, я постараюсь!». А за тиждень телефонує: «До першого номера новели не ввійшли...»

Андрій, познайомившись із коростишівським письменником Василем Місяцем, почав запрошувати його у концерти та перфоманси, в яких сам брав участь.

Василь легко ввійшов до кола Андрієвих знайомих, більшість із яких, як і сам Андрій, були джазовими музикантами. До кожного виступу Місяць писав кілька новел про Платонова, які й читав з естради.

Тому Андрій зустрівся в Луцьку з поетом і літературним редактором Петром Коробчуком, із яким познайомився на одній минулорічній презентації, та передав йому добірку Василевих новел.

А вже суботнього вечора вони сиділи з Петром у кнайпі й випивали по чарці. На столі лежали Василеві опуси, і Петро, притискаючи окуляри пальцем до лоба, мружився в посмішці та розповідав, як колись учився грати на баяні, як прочитав у «Чевенгурі» про інженера Вермо, який виконував на хроматичній гармошці Бетховену «Апасіонату», як узяв у бібліотеці ноти й розучував вечорами сонати Людвіга ван Бетховена.

— Грав сонати й читав Платонова... — Коробчук узяв рукопис. — Цікава має бути у Місяця книга. Хоча й незвична. Треба видавати. Найближчими днями зможу показати рукопис у одному з рівненських видавництв. Щоправда, там редактором «бивший атвецтвенний работник», але — спробуємо!

Рівненському видавцеві Василева книга «очень даже понравилась». Він погоджувався її видати за трьох умов: «фінансування видання фифти-фифти», аби зменшити ризики «заведомо убыточного проекта»; росіянина А. Платонова замінити «кем-то із наших, українских писателей с не менее трагической судьбой»:

— И третье, последнее: названия платоновских произведений, конечно же, придется изменить. Но здесь я не вижу абсолютно никакой проблемы: на компьютере это делается за считанные

мгновения. Что касается Коростышева, Травневого, Тетерева, арало-каспийской степи, ювенильного моря, паровозов-и-так-далее-и-тому-подобное, упоминаемых в рукописи Василием Месяцем, — я думаю, все это можно оставить в качестве элементов эксцентрических, отвечающих как смысловому, так и содержанию наполнению книги...

Директор наступного (цього разу — київського) видавництва, до якого Петро принагідно відвіз Місяцеву книгу, сказав:

— Не буду водити за носа, меценатствувати. Нині все вирішують технології. Можна написати ще й не таку маячню — і пройде. Головне — стабільне фінансове джерело. Одне слово, шукайте вісім, а краще — десять тисяч і зробимо з вашого Місяця справжню «звезду». Він як — адекватний у сенсі слави та мідних сурм?

...Температура, немов галюциноген, викривлювала сприйняття. Замиготіли кадри: платонівський інженер Вермо з «Ювенільного моря», згаданий Коробчуком, а нині матеріалізований — зі щойно виліпленим глечиком у руках; глина вихлюпується крізь пальці, рибками повертаючись у зелену від водоростей кров океану; океан охоплює і голову, й плечі, й забруднені свіжою глиною Вермові пальці, аби змішати все з підземним молоком, щоби торжествувало життя...

Сашко запитував, чи бачив Андрій фільм «Два капітани 2» з музикою Сергія Курьохіна.

— Бачив.

— Пам'ятаєш звідти «Румунський танець»?

— Так.

— Чудово!

Андрій зосереджувався на розмові, проте Вермо випускав у світ чергових рибок і навмисно чи ні, але рибки — праворуч, донизу, вгору, ліворуч — розгойдували реальність. Щоби позбутися видіння, Андрій щосили вслухався в Сашкові слова. Але не міг звільнитися від почуття химерности, хоча реальне місто N, реальний телефонний апарат, реальний Сашко, реальний Вермо («реальний Вермо?»), ще й надреальні («надреальні?!») рибки — кожен із об'єктів та персонажів аж світився своєю явністю («явністю?!!»)!

Сашко пояснював:

— Танець — обов'язковий номер, його треба грати зі скрипалем в унісончик: джигири-джигири-джигири, — проартикулював, як саме має звучати технічний унісон. — Скрипалеві я вже ноти відіслав. Зараз і тобі на і-мейл скину разом із музичними файлами — відновиш у пам'яті.

Андрій казав, що на роботі зможе відпроситись, але зараз фігня з тим грипом...

— Тримайся, старий! Молитимемося за тебе, — підбадьорив Сашко. — Тиждень часу — нормальний термін, щоб стати на ноги. То як — ти зателефонуєш?

Коли Сашко повідомив про концерт пам'яті Сергія Курьохіна, Андрій згадав про бідолашну дівчинку. І вкотре подивувався, як начебто не пов'язані між собою події виявляють драматургічну єдність. Оскільки після Сашкових слів про концерт здавалося б логічним відновити у пам'яті принаймні дві риб'ячі обіцянки — знайомства з Курьохіним та імпровізації («Наприкінці оповіді...») на тему Андрієвого джазового стандарту з доволі ідіоматичною (якщо згадати «Солені горішки») назвою — «Риб'ячий жир». Натомість обіцянки застрягли в сюжетній черзі, пропускаючи вперед незнану дівчинку, а разом із нею сина Андрія Платонова — Платона, померлого в далекому 1943 році.

Андрій пригадав фотографію: Платонов із дружиною Марією Олександрівною і білявенькою дівчинкою — дочкою Марією, котра народилася в рік смерті Платона.

Аналогії та перегуки з надмеханічною щільністю притиралися в Андрієвій уяві: він ніби побачив перед собою ватман із промальованим поміж рис портрета письменника батьківським автопортретом, пригадав Місяцеву автобіографічну повість у новелах...

5

Із письменником Василем Місяцем Андрій познайомився біля Літньої естради у Коростишеві, в якому й сам виріс. Дізнавшись, що Василь живе в Коростишеві від народження, здивувався: Василеве обличчя не було йому знайоме, і це було дивно, зважаючи на те, що Коростишів — місто невелике.

Андрій припустив: Місяць міг ходити до іншої школи. (У Коростишеві налічувалося шість шкіл разом зі школою-інтернатом № 4 для розумово відсталих дітей та початковою школою № 6 на хуторі імени Олександра Пушкіна.) Крім того, Василь був молодшим за Андрія більше ніж на десять років, що також унеможливило їхнє знайомство.

— Так, — відповів Місяць, дізнавшись, що Андрій закінчував СШ № 2, — я ходжу до іншої школи.

— До першої?

— Ні.

— Шостої, п'ятої?

— Ні...

— А-а-а, школа номер три! За спортивним магазином, по вулиці вниз — знаю.

Але Василева школа № 4 ховалася на гранітних пагорбах і розташовувалася далеченько від центру міста...

Андрій пригадав, як щосуботи вулицею Карла Лібкнехта організованою ходою ішла до міської лазні колона дітей зі школи № 4. Запам'яталося: обличчя, дитячий одяг і вчителька, яка супроводила колону.

Обличчя школярів не відбивали їхнього віку. Уніфікований одяг асоціювався з евакуацією. Вчителька була завжди одна: в більшій кількості супровідників потреби вочевидь не було.

Якоїсь особливої теплоти до дітей, які йшли до лазні поливати себе з бляшаних тазиків, Андрій тоді не відчував. І тепер, вдивляючись у дитячу колону, яка механічно крокувала в пам'яті, не знаходив хлопця, схожого на Василя Місяця. Неначе плівку, прокручував те видіння то вперед, то назад: бачив фасад лазні, викладений кахлями, купи запаленого осіннього листа, музичну школу, магазин, у якому купував платівки Паркера, Гіллеспі, Девіса, Маллігана, Монка, Курьохіна...

(Сергій Курьохін — із ним зустрітися так і не довелось. Хоча знайомство було можливе: 1993 року Андрій грав у Києві на Міжнародному фестивалі сучасного мистецтва «Нова територія». На тому фестивалі виступали Олександр Нестерофф, Юрій Яремчук, Володимир Чекасін, Сергій Летов, Юрій Парфьонов, Владислав

Макаров, Юрій Кузнецов, тріо САТ. А ще — з Лондона приїхав джазовий оглядач Єфім Барбан, відомий як Джеральд Вуд. Мав бути й піаніст Сергій Курьохін, але не приїхав: у музиканта виникла накладка з гастролями в Японії.

А в дев'яносто шостому році Курьохін помер.

Пізніше в Інтернеті Андрій знайшов фотографію Сергієвої могили: дерев'яний хрест із металевою дощечкою під високими со-снами...

«Я зрадив, коли побачив прізвище Курьохіна в афіші «Нової території», і задерев'янів, дізнавшись про його смерть: у таких випадках згадується важливе — таке, що проростало в тобі тисячами зелененьких листочків та пагонів, до чого ти звик, чия смерть робить мертвим тебе самого... Слухаючи Сергієві платівки, я вчився грати. А тепер у N відбудеться концерт ad memorigum»).

... бачив Князівську гору, Літню естраду в парку під кленами, паралельні ряди лав, збудований поверх зруйнованого костелу кінотеатр, озерце, в якому плавали брудні пластикові пляшки, бачив заповнені ювенільною водою гранітні каньйони... Але Василя Місяця — ні, не бачив.

А Василь був коростишівським письменником. Місяць було його справжнє прізвище, а не літературний псевдонім. Він учився у восьмому класі школи № 4 і, не соромлячись, розповідав про своє навчання. Казав, що пише книжку про Платонова.

— Про Платонова?! — аж підскачів Андрій.

— Про Платонова. Я пишу абсолютно автобіографічну книгу про Андрія Платонова, дотримуючись абсолютної правди життя.

Здивований Андрій погодився, що в інший спосіб писати не можна:

— Саме — автобіографічну! Інакше фігня вийде.

— Еге! — зрадив Василь. — Інакше вийде абсолютна фігня! Вибачай, що я паразитую на тій «абсолютності», але ж ми говоримо про справжнього письменника. Ти мене розумієш?

Андрій кивнув.

— Але... — Василь підніс догори вказівного пальця. — Але це ще не все!

І багатозначно додав:

— Граніт...

Ще й уточнив:

— Коростишівський граніт...

Потім Місяць довго говорив про сотні кар'єрів, неперевершений ґатунок коростишівського граніту, «правду природи — річки Тетерів, сушених грибів, глибинних раків, пошарпаних рибальських сіток, життя і смерті — крапка!»

— А серед письменників любовно виокремлюю Андрія Платоновича. З багатьох причин. І тому книгу про нього пишу. Автобіографічну.

Василь писав книгу і марив гранітом. Гранітом міг пояснити будь-що.

— Граніт — це постійність, торжество ідеї над матерією. Нехай відкриють ще тисячу кар'єрів — і що? Вичерпають увесь граніт? Ні. Не вичерпати нескінченне, як не продати безмежного! Коли все перевернеться шкереберть, тоді зрозуміємо: спеціальна субстанція, іменована гранітом, вічна й невичерпна, мов життя. Тоді для добрих людей настане просвітління та благоденство!

За тиждень по коростишівському знайомству і Андрій отримав у Луцьку листа з написаними від руки новелами. Адреса відправника: Житомирська область, місто Коростишів, В. Місяць.

6

Нещодавно Василь Місяць брав участь у перформансі, влаштованому Андрієм у Луцьку. Він читав з естради відразу кілька новел, у яких розповідав про смерть мами та вибух на бавовняній фабриці; про те, як потрапив до школи № 4 і як знайшов на лаві Літньої естради в парку «не забуту кимось» книгу в синьому коленкорі з портретом чоловіка «з лагідними немов у батька очима», між сторінок якої замість закладки лежав гранітний уламок; про те, як шість днів поспіль втікав зі школи, аби пересвідчитися, що книга лежить на лаві, що її ніхто не забрав «і ніколи не забере» і як вирішив на сьомий день, коли книга належатиме йому законно, написати під чоловічим портретом — «БАТЬКО».

«Я йшов повільно й втомлено, зате радів, що у мене скоро буде свій Батько», — писав Місяць.

Так і сталося: Андрій Платонов, якого Василь звідтоді величав Батьком, і граніт, що сгягав у Василевій свідомості рівня ідеї, перетворилися на пару крилець, на яких хлопець утримувався над безоднею життя. Тріпаючи крильцями, Місяць перегортав сторінки Батькової книги, стискаючи в кишені загорнутий у хустинку уламок граніту...

Навіть тепер Андрій не міг спокійно згадувати Василевого читання. А тоді, коли почув зі сцени про незабуту на парковій лаві книгу, скрикнув, відчуваючи, як по спині засновигали мільйони комах, охочих до аналогії, логіки та збирання скалок у єдиній картині подій...

Андріїв батько вів спеціальний каталог — грубий зошит із розграфленими сторінками. І це було цілком нормально. Проте поле «кількість» у каталозі домашньої бібліотеки таки здавалося зайвим, оскільки напроти письменницьких прізвищ і назв книг завжди зазначалось одне й те саме — 1 екз. (тобто один примірник).

Але, переглядаючи каталог після смерті батька, Андрій із подивом натрапив на акуратно виписане в одній із клітинок «2 екз.». Ковзнув очима вздовж рядка і прочитав: письменник — Андрій Платонов, назви творів — Ювенільне море, Котлован, Чевенгур, видавництво... рік видання... кількість — 2 екземпляри.

— Два екземпляри!!! — скрикнув Андрій під час концерту, почувши про «не забуту кимось книгу».

«Два екземпляри! Батьку, що то за другий екземпляр? Навіщо ти залишив книгу на лаві?»

Але батько мовчав. Мовчав демонстративно. Як зовсім недавно мовчали затяті джазмени. Мовчав, зачерпнувши ротом тамтешньої води, ніби чекав, поки син спроможеться сам відповісти на поставлені запитання...

... Попереду знову височів уже бачений механізм — із запечатаними інструментами та вицвілими обличчями джазменів. Механізм зростав, виповнювався німотою. («Чи навпаки — звучанням?»). Скляні обличчя джазових «монстрів» — Гіллеспі, Паркера, Девіса, Маллігана, спотворені внутрішніми складувами, ледь не

лускали від напруги. Внаслідок деформації Девіс від Маллігана відрізнявся тільки кольором шкіри, Гіллеспі від Девіса — знаменитою трубою з чудернацьки задертим догори і вбік розтрубом, зате Паркер із Девісом мали вигляд братів-близнюків — один, що правда, з саксофоном зі срібла, інший — із трубою з чистого золота.

З одного боку — теперішній механізм зі своєю зовнішньою тишею («І внутрішнім, а тому наразі нечутним джазом...»), з іншого — Андрій зі своїм нещодавнім чуттєвим вулканом: імпровізоване протистояння нині співпало з мовчанкою, в яку після Андрієвої репліки — «Два екземпляри!» — поринув зал.

Андрій пам'ятав, як, вловивши на собі здивовані погляди (що за один? Чого лементує під час концерту?), механічно забубонів услід за Місяцем рядки з новел, які чулися зі сцени...

Сьогодні на те пригадане бубніння, як на приманку, почали плисти рибки. Вони запанібрата посміхалися — хоч у ясна цілуй! — до Андрія вичищеними blend-a-med'ом зубчиками, розтягуючи губи не в англomовному «чі-і-і-із», але в традиційному, риб'ячому — «жи-и-и-ир». Посміхаючись, наспівували мелодію ще незавершеного «Риб'ячого жиру», яку такт за тактом складав Андрій...

Після концерту Андрій запитав у Василя:

— У твоїй книзі є екслібрис?!

7

Колись на шкільних уроках літератури Андрій познайомився з одним із методів психологічної мотивації, з одним із механізмів розгортання подій — сном. Тепер він спав, уві сні пригадуючи знані літературні прийоми...

Спочатку наснився піаніст Курьохін — напрочуд жвавий (себе-то живий), під руку з Сашком. Потім до них приєднався інженер Вермо з маминими рибками-мальками і глиняними кавалками-напівфабрикатами.

Вермо жонглював кавалками і плутано пояснював Сашкові формулу підрахунку питомої ваги віщого у снах:

— Беру кавалок глини і відразу визначаю, скільки у ньому кілограмів. Зі снами — те саме, що й із глиною! Абстрагуйся, по-відкривай чакри, зачепися думкою за космічну гілляку, старанно підтягнись — і матимеш математичний відсоток віщого. Все зрозуміло?

Сашко все розумів. Він кивав на знак згоди, поглядом залучаючи до дискусії Сергія Курьохіна.

Курьохін, випускаючи з кишені рибок, яких устиг наловити до біса, хитав головою, але не було зрозуміло, чи він погоджується з Вермо, чи навпаки — йому опонує.

Зненацька пролунав постріл — театральний, із правильним відлунням, і Сашко, схопившись за груди, присів посеред мальвових стебел, наче його було смертельно поранено. Та ще перед тим, як із присядок звалитися на землю, заходився гукати маму. Але мама не з'являлася. Тоді Сашко, злякавшись, що вона не розуміє, хто кличе, почав казати, що то кличе він, її Сашуля.

Повторював:

— Мамо, це я, Сашуля...

Потім змовк, ніби заснув.

Андрій знав, який сон бачить Сашко: в N готується концерт пам'яті Курьохіна; мають приїхати музиканти і грати jazz; Сашко всім передзвонив, розіслав Інтернетом ноти і тепер зустрічає гостей на залізничному вокзалі — одягнений в джинси й атласну камізельку поверх сорочки; першою з вагона виходить Сашина мама — сива, старенька, аж Андрій здивувався: «Йї тепер не менше ста років! Я бачив її зовсім недавно, а тепер ледве-ледве впізнаю...»

Мама звертається до сина:

— Ти кликав, маленький?

Він каже, що кликав, що «все якимось так затягнулося»;

— Якби знати хоча би щось наперед, то, може, тоді все відбувалося б інакше. Як думаєш?

А мама, труснувши сивим волоссям:

— Було би набагато краще!

— От бачиш! — з надією відгукується Сашко.

Мама:

— А ми попросимо Вермо, який ліпить з глини гарненькі гле-
чики! Він розповість нам формули, бо вміє переливати зовнішні
факти у внутрішнє почуття.

Сашко:

— Нехай він нам напроорокує!

(Андрій і собі ледь не вигукнув:

— Нехай розтлумачить, що означають мальви з рибками! А го-
ловне — що то за дівчинка, якій треба допомогти?! Як її звати?!)

З'являється Вермо з німбом мальків над головою (мальки, ма-
буть, таки встигли під'їсти ряски, оскільки вигляд мали яскраві-
ший, ніж після розфарбовування мальв):

— Беру кавалок глини і відразу визначаю...

А в Андрієвому сні Сашкове обличчя сплотніло, а з самого
Сашка давненим вином потекла кров.

Тоді Вермо з Курьохіним присіли біля пораненого, промовили
фальцетом в унісон:

— Ти не помер, не плутай нас. Зупини кров!

І, звертаючись до крові, яка, всмоктуючись у землю, дзюрчала
поміж мальв, просили басом:

— Будь ласка, перестань, псяюро, він же геть знесилений!

А потім скопіювали Сашків голос:

— Мамо, це я... Твій Сашуля... Нудно мені, нікого зі мною
нема...

Здавалося, Сашко помре, хоч би скільки йому вливали в мед-
пункті донорського кагору.

Проте Курьохін не розгубився. Він струснув за груди спанте-
личеного інженера, спіймав з повітря рибку і встромив її голівкою
у першу-ліпшу Сашкову рану, що клетотіла струмочками крові.
Рибка, занурилася в один отвір, за мить випірнала з наступно-
го, а червоняста пляма, в якій вона щезала, миттєво загоювалася.
З кожним зануренням луска на рибі тьмяніла, а обличчя поранено-
го рожевіло. Залікувавши рани, рибка знепритомніла під ногами
у Вермо. Той не вагався: щосили гепнув закаблуком по риб'ячому
тільцю, яке стрелило у повітря сотнями, сотнями тисяч, тисячами
мільйонів ще дрібніших мальків.

Андрій, дивлячись на Сашка, який приходив до тями, дивувався, як рибки розфарбовують, воскрешають! Знав: Сашко обов'язково житиме.

— Обов'язково! — підбадьорив пораненого і... прокинувся.

Сказав собі:

— Чевенгур. Сторінка 252.

Простягнув руку по книгу й згадав: Платонов інколи зникає на кілька днів, дематеріалізується.

У пам'яті зринули рядки...

«Красноармеец сидел на корточках и глядел себе в пах, откуда темным давленным вином выходила кровь; красноармеец бледнел лицом, подсаживал себя рукою, чтобы встать, и замедляющимися словами просил кровь:

— Перестань, собака, ведь я же ослабну!

Но кровь густела до ощущения ее вкуса, а затем пошла с чернотой и совсем прекратилась; красноармеец свалился навзничь и тихо сказал — с такой искренностью, когда не ждуть ответа:

— Ох, и скучно мне — нету никого со мной!»

... Сперся плечима на стіну: над ним вивищувався письменник, радіючи, що Андрій, маленький та кольоровий, і він, Андрій Платонов, чорно-білий і високий, стали свідками Сашкового воскресіння.

Андрій пропхав слиною спазма. Відчув на вустах присмак риб'ячого жиру.

«Риб'ячий жир... Звідки він узявся? І чому так сумно?»

Щокою потекла цівка.

«Сльози... Я плачу...»

Не було поряд Вермо. Зник Курьохін. Сашко щез.

І лише рибки мерехтіли перед очима й співали, втамовуючи його журбу:

— Риб'ячий жир — то з нас, хлопчику! То з нас — риб'ячий жирець!

У мелодії, яку виспівували рибки, Андрій упізнав простенький мотивчик, який кружляв у голові з першого дня хвороби і з якого мав утворитися джазовий стандарт із назвою «Риб'ячий жир».

8

— Казав, не забудеш внести з підвалу картоплі, а бачиш — забув, — дорікнула Марія, натираючи Андрієві груди. І він пообіцяв піти у підвал, як спаде температура.

Коли мазь розпочала ходу тілом, Андрій заплющив очі...

... Спочатку вгледів Сашкову маму. Її обличчя помолодшало, зморшки розрівнялись, а волосся золотими пасмами спадало на плечі. Вона сиділа на лаві у коростишівському парку й читала вголос із залишеної його, Андрієвим батьком книги:

— Он шел медленно и уже устало, зато радовался, что у него скоро будет свой дом и свой отец; пусть отец лежит мертвый и ничего не говорит, но он всегда будет лежать близко, на нем рубашка в теплом поту, у него руки, обнимавшие Сашу в их сне вдвоем на берегу озера; пусть отец мертвый, но он целый, одинаковый и такой же...

«Чевенгур. Сторінка двісті десять», — мовив подумки Андрій.

Підійшов до жінки, зазирнув у книгу, а там — жодної віддрукованої літери.

«Це знову не мій примірник...»

Відчув у роті присмак риб'ячого жиру.

І риби, мов із-під землі вискочили, затягли:

— Ри-б'я-чий жи-и-ир, ри-б'я-чий жи-ир, то з на-а-ас — ри-б'я-чий жир!

Спостерігаючи за Сашковою мамою («Їй вдалося аж настільки відмолодитися...»), Андрій почав підігравати рибкам на фортепіано, котре наснилося неподалік від лави, що на ній сиділа Сашкова мама, аж раптом помітив: руки, замість того, щоб акомпанувати, судомно вчепились у бильця крісла.

Проте фортепіано звучало! Аж боки вигинало під пальцями — пальцями Сергія Курьохіна, який з'явився невідь звідки й тепер грав ще не дописаний Андрієм джазовий стандарт «Риб'ячий жир».

Наспівавшись досхочу, риби обтрушували луску і пірнали за портрет, як у потойбіччя. Від риб'ячого пірнання ватман інтенсивно жовтів, кольори наближались до граничної межі, а луска на підлозі блищала, мов краплини бензину в калюжі.

Сашкова мама закрила книгу («...книгу з розмитим екслібри-сом і написаним Місяцевою рукою словом «БАТЬКО»...») і пішла алеєю вглиб парку.

«Мальви — розфарбовані, Сашко — воскреслий, Сашкова мама — юна і красива... Хто на черзі?»

Курьохін, імпровізуючи далі, запитав:

— Ти мене добре бачиш?

— Щораз гірше.

— Це тому, що я нині акомпаную рибкам, — посміхнувся Сергій.

— Звідки... ти знаєш «Риб'ячий жир»?

— Риб'ячий жир?! А-а-а-а, — здогадався, — ти про мелодію... Я написав її в Японії. Але чому — «Риб'ячий жир»? Я назвав мелодію інакше. Кажеш, видно мене поганенько?

— Не найкраще — це точно.

— А чути як?

— Чути нормально.

— Тоді заплющ очі й слухай...

Андрій стулив повіки, а Курьохін прибрав руки з клавіатури:

— У дев'яносто третьому я їздив до Японії. Після одного з концертів заснув у готелі. Й мені наснилося, ніби я на сцені, переді мною — фортепіано, а в темному, схожому на гігантську пащеку залі — люди, яким треба допомогти. Вони зацікавлені в скорботі, наче їхніх дітей згодували псам і пси наситились, а дітей — дітей немає і вже ніколи не буде на білому світі. І люди дивилися на мене, а я не знав, чим зарадити, тому почав імпровізувати. Спочатку зіграв одну ноту, потім — дві: я не поспішав. Мені здалося, що відтепер кожен звук має бути особливим — ще зрозумілішим, більш достатнім. Я грав найкраще в своєму житті соло, і в залі, кажу тобі, ставало дедалі світліше. Запам'ятавши імпровізацію, наступного дня зіграв її на концерті. А пізніше записав імпровізацію на CD-диск... Розумієш, у снах завжди йдеться про щось більше, й так співається в одній із пісень. У снах повертаєшся до обов'язкового, світлого дому. Натомість, прокинувшись, відчуваєшся рибиною з пробитою гачком губою, силоміць витягнутою на чужий берег. Гнучкий уві сні, після пробудження облизуєш солоний рубець над яснами, озираєшся... Якби тієї миті знати: все буде якнайкраще, оскільки

насправді вже все і давно відбулося — на березі баченої ще в дитинстві річки, у лозах якої ти днями просиджував із вудкою, аби матеріалізувати горбатого ляща. Тепер залишилося не так багато з того, що хотів би встигнути ще за життя. Приміром, навчитися відповідати на прості запитання...

- Думаю, ті люди врятувалися...
- Врятувалися! Інакше навіщо все це взагалі?
- Як називається CD-диск із японською імпровізацією?
- Диск називається «Song for Nina». Цілком ідіоматична як для джазового альбому назва.
- Пісня для Ніни...
- «Пісня для Ніни». Ніна — це таке дівчаче ім'я... Я свою історію розповів, можеш розплющувати очі. Як там — у темряві?

9

Двері відчинилися.

А риби ви-и-идовжилися, ви-и-иструнчилися: хвостами підлогу замітають, губенятами стелю підтримують. Риби очей з Андрія не зводять.

«Сьогодні середа, про яку натякав батько», — зрозумів Андрій.

І коли Надія влетіла до кімнати, то побачила його напрочуд зблідлим.

Дочка вигукнула з порогу:

— Ніна...

«Ніна... це таке дівчаче ім'я...»

— ... осліпла! Вчителька з біології ходила до неї додому. Каже: важко дивитися на бідолашну дитину...

«Ніна осліпла...»

Якби над скам'янілим Андрієм кружляли птахи, він би їх не помітив: кров відлила від обличчя і вдарила в землю, видобуваючи з надр імена забутих богів, аби дізнатися з якого матеріалу їх створено — з металу? З дерева?

Якось семирічний Андрій запитав:

— Мамо, Бог — він із дерева?

— Із дерева? — здивувалася мама. — Звідки ти взяв, синку?

Він не зміг пояснити, як виникло аж таке припущення: роздуми лабіринтами привели його до запитання, але він тоді не відав, що віднайти зворотний шлях у лабіринті важче, аніж навпомацки просуватися вперед. Не зумівши повернутися до витоків власного запитання, перепитав:

— То Бог — він не з дерева?

— Ні.

Андрій пам'ятав, що тоді подумав. Він подумав: добре, якщо Бог не дерев'яний і не металевий, бо метал іржавіє, а нефарбоване дерево гниє. Він дозволяв Богові мати печінку й апендикс. Натомість не дозволяв мати дерев'яних чи металевих рук, здогадуючись: настільки несправжній Бог не допомагатиме в скрутну хвилину.

Мамине «ні» розвіювало неспокій. Андрій мамі вірив. І тоді не засумнівався...

Хтось у кілька сотень разів легший за Андрія випростався у нього всередині, піднявся до стелі, й стятий невидимим ятаганом, розпластався у щемі.

Тоді рибки заплямкали:

— Ми поряд, як обіцяли. І Платонович із нами. А джазмени вже мундштуки обсмоктують, гратимуть бі-боп аж у носі лоскотатиме! Всі, всі тут — Чарлі, Діззі, Майлз, Джеррі, Телоніус. Поглянь, хто до фортепіано підходить! Впізнав Серого? Віднині він твій товариш, твій побратим. І ми тебе на самоті не залишимо. Ми з тобою однієї крові — ти і ми, як справедливо казав Мауглі. Ну-у-у, посміхнися! Бач як весело ми про Мауглі згадали. І Надійка чекає... Не мовчи. Не мовчи!

Андрій обійняв дочку за плечі.

Надія навчалася з Ніною в одному класі. І навіть якийсь час вони сиділи за однією партою.

Ніна завжди була надзвичайно зібрана і — внаслідок хвороби — над міру серйозна.

Якось Марія сказала:

— Бачила сьогодні Ніну. Вона привіталася, а я ледве не зомліла — у неї такий глибокий погляд. Навіщо їй та глибина? Вона ж іще зовсім дитина...

Наприкінці минулого року Ніна захворіла. Її поклали до лікарні спочатку на місяць, потім — на два, потім — ще. А пізніше на класних зборах батьки здавали гроші Ніні на операцію, яка мала відбутися влітку в столичній клініці: в дитячій голові з'явилася пухлинка. Саме так і казали — «пухлинка». Дівчинці зробили операцію. І шкільних занять вона не відвідувала: вчителі займалися з нею вдома.

- У неї рак, тату?
- Не знаю...
- Вона не помре?
- Її лікують.
- А із зором — це назавжди? Невже це може бути назавжди?!
- Мама залишила обід на столі...
- Я не зголодніла...
- Тоді відпочинь і сідай за уроки.
- Тату... я не хочу, щоб це трапалося...
- Не бійся! Її люблять батьки.
- Ми теж її любимо!
- Ми теж!
- Я вчитиму уроки. Я не втомилася...

Телефонувала Марія, сказала, що затримується в школі. Запитала, чим займається Надія.

- Вчить уроки, — відповів Андрій.
- Як почуваєшся?
- Температури немає.
- Рада чути! На вулиці — справжнісінька весна. Всі джмелі повилітали. Навіть такі, як ти — в окулярах, — засміялася.
- Я теж — на зльоті...
- Не чую радісного гудіння. Не засни знову!

10

Він хотів забутись уві сні, а прокинувшись — знати: все залишилося так, як було тиждень, місяць і рік тому. За диво ладен був визнати найзвичайнісіньку постійність.

Але снів не лишилось. А дійсність змінилася.
І прийшли видіння...

Він бачив батька і Марію. Вони сиділи на лаві під кленами Літньої естради.

Батько казав:

— Я рано помер. Онучки не дочекався. Дружині стільки клопоту завдав. Із сином не наговорився... Він згадує про мене?

— Згадує.

— Це добре. Але інколи серце щемить...

— А ви не хвилюйтеся!

— Як там Надійка?

— Ходить до школи.

— Я її люблю.

— Андрій наступної п'ятниці виступатиме в N.

— А він одужав?

— Майже.

— Хай бережеться. Ще кволий він якийсь. Я от про що, Маріє, думаю...

— Що вас турбує?

— Колись я гарно малював...

— Я знаю.

— Але ніяк не пригадаю, чи намалював тебе, Андрія? Ти не подумай, я пам'ятаю... Точніше, знаю, що не встиг намалювати...

— Нічого. Нічого... Ще обов'язково намалюєте!

— Ти справді так думаєш?.. Коли я безнадійно захворів, світ змінився. Я бачив, як виходить із мене сила, думав: «Добре, що це не трапилось зненацька, до серйозних речей слід готуватися заздалегідь». Почав частіше ходити до парку. Раніше, коли дивився на дерева, я, сліпий, мов кошеня, не вмів дерзати, проникати поглядом углиб стовбурів, не вмів розчиняти свідомість у пульсуючих кленах. Зате тепер, коли змінений світ асимілював мене в собі, очі позбулися сліпоти. Я завжди брав до парку книгу Платонова, щоб поговорити з мудрою людиною. Розмовляв старанно, а коли закінчив читати — час закінчився. Натомість самотнім я не почувався: довколишні предмети засяяли прозорістю, а поняттям було повернуто первинність і заповітну суть. Я сказав Андрію Платоновичу: «Я так і не навчився прощатися з людьми, яких люблю». Він відповів, що почувався так само, коли від туберкульозу помер його син: «Біль робить нас нещасними. Але поспівчуває хтось, поговорить лагідно чи витре сльози — і стає легше: співучасть пом'якшує будь-яку біду». «Так і є! Бо $1 + 1 = 1$ », —

погодився я. Платонов сказав: «Добре, коли є кому довірити свій дорогоцінний, навіть золотий смуток». «А як же інакше?! Оскільки $1 : 2 = 2!$ Ось і довів я свою теорему...» — подумав я і видобув своє горе, як золото з копальні, й віддав Андрію Платоновичу, якого завжди любив. Я вірив: він допоможе, він — сильний і не відступить, він і не з такої біди може порятувати! І не помилився. Ось я перед тобою — жив, страждав і не помер!

— А що то за історія, тату, з двома примірниками книги?

Батько пояснив:

— Колись я подивився фільм Андрія Тарковського, в якому чоловік облив себе бензином і підпалив, доводячи, що $1 + 1 = 1$: єдина арифметика, зрозуміла й мертвим, і живим... Тож коли настав час повертати борги, я на знак вдячності, образно висловлюючись, доклав згори кілька зайвих монет: одну книгу я повернув, іншу — подарував синові. $1 : 2 = 2$. Повернуту книгу ось тут і залишив (батько легенько вдарив долонею по лаві, на якій вони з Марією сиділи), бо в кожного свій час, пише в «Медитації VII» Джон Донн, аби відчутти себе частиною материка. Радий, що книга потрапила в добрі руки. Аж занадто плутано звучить, та я ж не письменник, аби викласти все так, як є, — без прикрашень і метафор, дотримуючись абсолютної правди життя... А Василь тепер і вірші для Андрія Платоновича пише?

— Пише.

— Прочитай!

Марія почала читати...

Рамена як стіна

для вітру. Встромляєш в землю

крила, н'єш сон-траву із алюмінієвого

кухля — і засинаєш: день-два

лежиш собі у свитці

обабіч крил, що їх —

після того, як прирівняв рамена до стіни —

у землю вглибив.

І: вапнякові

менестрелі у дудки грають, дарують тобі

засніжені скроні, левові пазурі, віск.

*Кажеш до них, очима
синь увібравши, аби
дарували ще, ще.*

— Ще.

*Навколо — мур. Над муром —
вітер. Ще: мимобіжно
хтось кине до ніг оберемок
трави:*

— Візьми.

— Що взяти?

— Дитинку із воску. Артеріальний
тиск. Нехай на тебе полює чорний лев...

*Заступом обкопуєш
вкриті пір'ям каркаси. Ремінь
доточуєш, просуваєш руки:
кухоль набік нахилився — і сон-ріка
тече.*

— Ще одного...

*Я бачу сонце,
я — в його обіймах.
Корінці кульбаб і насіння
трави
тепер розумію, як і тоді розумів,
коли сливи за пазухою
носили, сік тив і м'якоть у собі
зберігав...*

*На обрії —
кімната з повітрям та стеблами
безсмертника.*

*Дні підступають
вище, звуки
ховає сурдина: неприсутність
власна на власному
святі —
святому.*

*Думай. Мовчи. Слів
не озвучуй. Перетворися
на сонце, візьми себе
в обійми.*

— Ще...

*У землі не сховати людського тіла,
як у кар'єрі чи в глиняній
ямі не сховати
світла.
Глечик падає. Глечик
не б'ється.
Життя застигає в очах, не застигаючи
в зрячому серці.*

*Ми ще повернемося
в білу хатину, під білі —
з дерев'яними,
як натільні хрестики, стовбурами —
вишні.
Наш дальтонізм прогресує, ми майже
святі:
земля — у роті, крила — на землі,
цвяхи з обцеňками —
в кишені.*

*... Земля — безкрила: світла
не сховати.*

- Гарно...
- А синочок Андрія Платоновича — він як? Живий, здоровий? — запитала Марія.
- Платон? Аякже! Тут інакше не буває.
- Інакше не буває...
- Хоча Платонов інколи як згадає, що пережити довелося, — то й засумує. Але тужить недовго: тут довго ніхто не бідкається, бо ми тут усі разом... А який день сьогодні? Чи не середа часом?
- Середа... — Марія захвилювалась. — Я піду, тату!
- Відійшла. Запитала:
- Тату... все буде добре?
- Клянуся!

11

Андрій увімкнув комп'ютер, щоби прийняти пошту — ноти «Румунського танцю» і музичні файли.

Учора телефонував Сашкові й сказав, що наступної п'ятниці приїде: почав видужувати.

— Концерт о 18.00. Включаю тебе до афіші! — зрадів Сашко і пообіцяв зустріти на вокзалі. — Василь обіцяв бути з самого ранку. Ти теж не барися. Зустріну, поїдемо до мене — поспідаєте, відпочинете з дороги.

- Як твоя мама?
- Мама? — здивувався Сашко. — У неї все добре.
- Перекажуй вітання.
- У п'ятницю сам привітаєшся! — засміявся у слухавку Сашко.
- А-а-а, ну, звісно...

Портрет Андрія Платонова височів над Андрієм. Двобарвність дійшла граничної межі: запортретні води неначе вичікували, аби зруйнувати перешкоди і вихлюпнути із потойбіччя довжелезних сонячних рибин — вихлюпнути без пісної символіки, неоднозначності. Запортретні води вичікували, щоб вищтовхнути риб сердечного життя у світ — однозначний, зрозумілий, як джазовий стандарт «Риб'ячий жир», що наразі залишався недописаним.

Андрій увімкнув телевізор, натрапив на рекламу прального порошку. Кілька разів механічно перемикав канали...

Зрозумів: Ніна лежить у темряві, як у могилі.

Якось він бачив по телевізору інтерв'ю з жінкою, дитину якої вбили терористи. Їй ставили запитання, а вона відповідала. Та жінка виплакала всі сльози. Навіть коли її обличчям пробігала судом і здавалося — вона ось-ось заплаче, то й тоді водиця не зволожувала очей: жінка виплакала увесь запас, який до часу зберігався в серцевій криниці. Вона розповідала, як викрала і винесла з моргу під плащем свою померлу дитину. Розповідала, як дійшла до найближчого мосту, як згадала, що самогубців ховають поза огорожею кладовища. Вона припала вустами до мертвого личка дитини й стрибнула вниз. Жінка не пам'ятала, як її витягали з річки...

Андрій розгорнув нотний зошит, зазначив олівцем назву — «Риб'ячий жир» — і дописав мелодію.

12

Якби Андрій цієї миті мав під рукою книгу платонівської прози, то відкрив би «Ювенільне море» на двадцять четвертій сторінці.

Цієї ночі Андрій не спав. І річ була не в тім, що за тиждень відіспався.

Не спав, бо світ віднині змінився.

Дочекавшись, поки дружина з донькою підуть до школи (Марія — учительовати, Надія — вчитися), Андрій узяв поліетиленовий пакет і спустився у підвал.

Дістаючи з ями обплутану анемічними пагонами картоплю, відчував, як тіло наповнюється силою. Овочі зникали в пакеті, земля забивалася під нігті, а в голові — джигири-джигали в унісон скрипці, матеріалізуючи румунських привидів у сорочках, підперезаних вовняними пасками.

Матеріалізовані румуни несли до підвалу колонки, програвач «Вега-109», платівки (була серед них, розгледів Андрій, і платівка Сергія Курьохіна) та дзеркальну кулю завбільшки як слоняча голова зі штивним сталевим хоботом, яким куля мала кріпити-

ся до стелі: дискотека готувалася за всіма канонами. Дискотечне царство перед тим, як сягнути неба, вкорінювалося в надра: вже й куля звисала зі стелі, а діджеївська апаратура, обплетена шнурами, як картопля пагонами, височіла в кутку.

На Андрія румуни уваги не звертали: мабуть, вони його приймали за примару.

Андрій розглядав підвальні дрібниці — шматки брудної склавати, пластикову пляшку, уламки крейдяного тиньку, зогниле яблуко під ногою. Підняв яблуко, потемніле від гнилизни. Запхав до кишені уламок крейди...

А потім побачив перед собою Андрія Платоновича і Ніну.

— І що? — запитав у Платонова. — Що тепер робити? Зовсім недавно все було інакше. У неї...

Хотів сказати, що в Ніни рак, тобто... пухлинка у голові, але змовчав: дівчинка не бачила, але ж чула! Вона притулилася до Платонова, який тримав долоні на її плічках. Письменник був у тому самому костюмі, що й на змальованому батьком портреті. Це заспокоїло Андрія.

— Ти не дивишся їй у вічі? — запитав Платонов. — Чому?

— Мені страшно, — зізнався Андрій. — Вона що... бачить?

— Я добре бачу! — здивувалася дівчинка. Посміхнулася: — Може, заспіваємо «Риб'ячий жир»? Ви ж дописали джазовий стандарт?

Коли Ніна заспівала, тоді ще один дитячий голосочок («Хлопець співає», — здогадався Андрій, — «Андрія Платоновича син!») почав підспівувати з потойбіччя. Натомість румуни зі своїм дискотечним причандаллям зникли: ані колонок стоватових, ані «Веги-109» із платівками, ані блимання баняка під стелею — усе щезло.

Андрій, роззираючись у пошуках невидимого хлопчика, прикипів очима до Платонова: заглиблений у роздуми, письменник слухав, як співає син...

А потім — на коротку мить — Ніна перестала співати і запитала, вдивляючись у темряву:

— Ти не помер?

— Ні, — відповів Платон. — А ти теж жива?

— Я теж жива. Ми з тобою будемо разом. Тобі тепер добре?

- Добре. А тобі?
- Мені теж добре!
- І Ніна заспівала знову, а з нею — Платон...

Але Андрій уже не чув їхнього співу: скрипки знову засвистіли у скронях, а підвальний морок посвітлішав, виштовхуючи з себе зниклих, здавалося б, румунів. Дзеркальна куля закрутилася в такт діджеївського човгання і гіпертрофованих звуків «Румунського танцю», і румуни заулюлюкали у півмороці: вони підкидали догори гостроверхі шапки і, задираючи коліна, стрибали румунського гопака, ледь на спини не гепалися від щастя та радощів.

- Гоп-ца-ца! — кричали румуни, заглушуючи Ніну й Платона.

Серед танцюристів Андрій без подиву розгледів Сашка і його маму, яка здавалася молодшою, ніж тоді, коли читала уривок із «Чевенгура».

Вона помітила Андрія, почала жестикулювати й гукати.

Виокремити її слів із хаосу звуків Андрій не зміг, лише поглядом вибудував траєкторію від вказівного пальця Сашкової мами в свій бік: гіпотетична — штрихова з крапками — лінія торкалася кишені, на дні якої лежала крейда...

Танець набирив обертів. Скрипки виливали зі своїх дерев'яних тіл суцільну верескливу масу. Мелодія не прослуховувалася. Платівки в руках румунських діджеїв чиргикали.

- Гоп-цаа-ца-а-а-a-а!!!

Андрій не сумнівався: настане найтотальніша з німот німота — найніміша у Всесвіті.

Крещендуючи, танець кружляв навколо Платонова, який, притискаючи до себе Ніну, — сліпеньку, мовчазну, знебарвлену, — шепотів їй на вушко (в очікуванні прийдешньої німоти й не зважаючи на довколишній гамір, Андрій виразно чув його слова):

— Я ОДИН НЕ ПІДНІМУ ТЕБЕ, ДОЧКО. ЯКБИ УВЕСЬ НАРОД ПОЛЮБИВ ТЕБЕ Й УСЮ НЕПРАВДУ НА ЗЕМЛІ ВИПРАВИВ, ТОДІ Й ТЕБЕ, Й УСІХ ПРАВЕДНИХ, ЩО ПОМЕРЛИ, ВІН ДО ЖИТТЯ ПІДНЯВ БИ: БО СМЕРТЬ І Є ПЕРШОЮ НЕПРАВДОЮ! А Я ОДИН ЧИМ ТОБІ ДОПОМОЖУ? САМ ЛИШЕ ПОМРУ ВІД ГОРЯ І БУДУ ТОДІ З ТОБОЮ!

У підвалі Андрій пробув довго. А коли піднявся на поверх, двері йому відчинила схвильована Марія, яка вже встигла повернутися зі школи:

— Ти куди пропав?! Хоч би мобілку взяв із собою. Василь телефонував кілька разів: Сашкова мама померла!

13

«... температура опуститься нижче нуля, і діти, мов янголи, підуть землею.

Треба встигнути розплющити очі, підставити руку, відчутти, як серце просякається вірою у вічний риб'ячий жир. І до часу не знати, чи відбувся концерт ad metogium в N, не знати, що за кілька днів до концерту вмиратиме Сашкова мама.

Звикаю до частини звуку, до половини літери. Мені цього достатньо. І мені треба мати все...

Коли я побачив у Василевій книзі знаний з дитинства екслібрис, то відчув спокій, неначе об'єдналося те, що від народження чекало, аби я відчув саме такий спокій.

Ми з тобою спочатку будемо бідні та забуті. Але потім самотність мине. Я знаю, як це станеться, Ніно!

Тепер нам боляче, але ми таки терпимо.

І Андрій Платонович — із нами! Він допоможе. Він і не з такої біди може врятувати!

Батько залишив книгу на лаві: у кожного свій час відповідати на запитання. У кожного свій час, пише Джон Донн у «Медитації VII», аби відчутти себе частиною материка. Батько вірив, що $1 : 2 = 2$. Він довів свою теорему, і книга знайшла свого господаря. На сьомий день.

Цитата № 1: Він побачив, що це добре!

Цитата № 2: І сказав, що не завтра, але вже сьогодні, усі разом — до найменшої та найнещаснішої людиночки — будемо в раю!

На батьковому екслібрисі зображено лаву, над лавою зеленіє

кленове гілля, на лаві — книга, на розгорнутих сторінках якої видно аксіоми: $1 + 1 = 1$ та $1 : 2 = 2$.

Одну аксіому батько запозичив із кінофільму, другу визначив сам.

Думаю, в обох випадках ідеться про несамотність і воскресіння».

14

Андрій дістав із кишені крейду. Накреслив на підлозі лінію — від столу до дверей.

Уважно ступаючи і балансуючи руками — так ступають ті, хто йде по линві, щоб не зірватися у безодню, — зробив лінією кілька кроків. Голова йшла обертом. За спиною височіли двері. Попереду біліла широка смуга, неначе волокно линви. Смуга впиралася у стіл, як перед тим упирався в Андрієву кишеню погляд Сашкової мами.

Над ліжком висів портрет Платонова. Риб'яча зграя була там. Риби чекали, коли Андрій дійде до столу. Він теж хотів, аби це не тривало занадто довго, бо збирався послухати, як свінгуватиме джаз, коли це станеться.

Драматургічний літак набрав висоту, і лінія під ногами бігла швидше.

Торкнувшись пальцями столу, побачив, як на поверхні матеріалізується сторінка за сторінкою том — його власний, подарований батьком примірник № 1 у синій палітурці.

«Ось і знайшлася моя книга», — подумав Андрій.

Знесилений, сів на ліжко.

Прихилився плечима до Платонова, затулив обличчя руками.

Температура наздоганяла спрямований у небо літак. Натомість тіло просякалося штивністю, намагаючись не розхлюпати ювенільної води, якою виповнювалося зсередини.

«А як інакше? Навіщо тоді все це взагалі?» — думав Андрій і стискав сніговими пальцями крейду, прислухаючись до гудіння внутрішніх двигунів.

Останніми бачив величезних, риб, неначе дельфінів, які демон-

стративно падали на паркет і здетоновували ритмічні звуки всередині металевих розтрубів, — ніби десь неподалік репетирував десяток людей-оркестрів.

Падаючи, риби зазирали Андрієві в очі й казали:

— Зараз буде джаз, хлопчику. Зараз буде джаз!

Спробував підняти голову, щоб побачити над собою портрет — але шийні хребці застрягли, закам'яніли. І Андрій не здивувався. Не здивувався й тоді, коли риби втратили спектральні кольори і коли водночас почув за спиною сміх: двоє дітей — хлопчик («Платон Платонов!») та дівчинка («А це — Ніна!») — сміялися, коли відчув тепло батьківських («БАТЬКІВСЬКИХ!») долонь на своїх раменах.

Хотів щось сказати. І не сказав. Хотів зробити щось важливе... Ні! Хотів зробити щось неважливе, — «бо чи назвеш важливим те, без чого можна обійтися?!» — і не зробив...

... Загупали джазові барабани. А труба «присіла» на бі-боповий риф. За нею — саксофон.

Джазмени, повернуті з анабіозу, засвінгували навперебій. Вони зятято не мовчали:

— Чи-чирк...

— Мур-мур...

— Мур-мур-мур...

— Чи-чирк-чирк...

— Чирк-мур-чирк...

— Мур-чирк-чирк-мур...

— Jlyf nbczxf ldscns nhblwznm xjnbhb ckjdf p decnl

— Одна тисяча двісті тридцять чотири слова з вуст?

— Без перебільшення!

— Як справи? — запитував саксофон.

— О'кей! — відповідала труба.

— «О'кей» означає, що справи у тебе йдуть файно? — перепитував саксофон.

— Авжеж! А в тебе, саксофончику?

— І в мене нівроку, трубонько. Жи-и-иття-я тече-е широкоокою ріко-о-ою!

— Чудово!

— А чому мовчить фортепіано?! — повернули розтруби вбік.

За фортепіано сидів Сергій Курьохін. Він чекав, аби акомпане-

мент набрав потрібного пульсу.

«Song for Nina» — саме цю композицію, яка колись наснилася йому в японському готелі, яку Андрій назвав «Риб'ячим жиром», зібрався він зіграти. І коли свінгова хода набула потрібного драйву, а брак мелодії, здатної проінтонувати дійство, став відчутним — Курьохін торкнувся пальцями клавіатури.

Андрій раніше не чув Сергієвої композиції «Song for Nina». Та якби й чув, то напевно був би здивований, оскільки з перших нот мусив упізнати мелодію «Риб'ячого жиру», яка до найдрібнішої ноти співпадала з написаною Курьохіним у далекій Японії «Піснею для Ніни».

Саксофон: Серий сьогодні в ударі! Нам подобається!

Труба: Нам ду-у-уже подобається!

Саксофон: На яку тему він імпровізує?

Труба: Це — новий джазовий стандарт. «Риб'ячий жир» — так, здається, називається.

Саксофон: «Риб'ячий жир»? Доволі дика назва!

Труба: Так і «Солені горішки» — назва не краща.

Саксофон: «Salt peanuts» не краща? Гірша — повний, гаварю тебе, атстой! А про що йдеться в «Риб'ячому жирі»?

Труба: Про дівчинку, яка не померла. Ба більше — не помре ніколи!

Саксофон: Хіба таке буває?

Труба: Інколи я жалкую, що перевели купу металу, аби ти варякав безпросвітні бздури! Подивися краще на нього. Он лежить на ліжку... Що не ясно?!!

Саксофон: Лежить. Як паралізований. Що за один?

Труба: Теж джаз грає.

Саксофон: Здається, вже не грає...

Труба: То тільки так здається! А ти придивися уважніше.

Саксофон: Як його звати?

Труба: Андрієм.

Саксофон: Андрієм? Як Платоновича?!

Труба: Еге.

Саксофон: То це він придумав «Риб'ячий жир»?

Труба: Він. Бачиш, як тихенько спить? Ще й посміхається. Мабуть, батьки сняться. Чи, може, янголи?

Саксофон: У композиторів завжди так: напише сторінку —

і скік у люлю. Без задніх ніг!

Труба: Не скажи...

Саксофон: Що — «не скажи»? Приміром, Дюк Еллінгтон теж...

Труба (із вдаваним обуренням): Ну, ти! Знай міру!

Саксофон (блязнює): Я пашутіл. Ти же не думала, што я спасобен кащюнствавать?

Зненацька трубі з саксофоном заткало: **СЕРГІЙ КУРЬОХІН
ГРАВ СОЛО!**

Джазовий чичиркмурмур-літак ритмічно нанизував хмари, врізувався у геометричні товщі повітря стрімким металевим білим-білесеньким, аж сяючим тілом. Здаля могло видатися, що то янгол, уповноважений наділяти предмети і явища епітетами, пірнає посеред неба у хмари.

Технічний фортепіанний дриблінг пульсував у турбодвигунах. І якби в літаку були люди — вони, щасливі, мусили б втратити розум і перетворитися на богів. Але літак, пілотований Сергієм Курьохіним, не мав на борту пасажирів, окрім єдиного, «паралізованого», якому якраз снилися або батьки, або янголи.

Сергієві пальці перебирали слонову кістку клавіатури — **І ВОС-ТОРЖЕСТВУВАЛО ЖИТТЯ!**

Саксофон: **А ШО ТО ЗА РАДІСНІ ДІТКИ ТАК ГОЛОСНО СПІВАЮТЬ?**

Труба: **ТИ ШО, НЕ ВПІЗНАВ ПЛАТОНА? ТА ВІН ЯК ВИЛИТИЙ НА БАТЬКА СХОЖИЙ! А ПРО НІНУ Я ТОБІ ЩО-ЙНО РОЗПОВІДАЛА!**

Саксофон: **ТЕПЕР УПІЗНАВ! ТАК ШО... ДІТИ ЖИТИМУТЬ ВІЧНО?**

Труба: **А ТИ, МОН СЧЕР, ЯК ДУМАВ?!!**

Андрій спав. Марія поставила чай на стіл і відчула: в кімнаті щось змінилося.

«Але що могло змінитися? Безладу додалося — це точно...»

Торкнулася до Андрієвого лоба. Визначила: знову з'явилася температура.

— Андрію! — покликала. — Попий чаю. У тебе температура...

Він не реагував.

«Добре, не будитиму... Якийсь блідий сьогодні... Аж занадто блідий. Спустився у підвал, а там протяги. Не вистачало, аби знову зліг! Але... що змінилось у кімнаті?!»

Тоді побачила на підлозі білу лінію — від дверей до столу — і на ліжку — книгу в синьому коленкорі, яку Андрій шукав останніми днями.

«А я її як на стіл поклала, так більше й не бачила. Сам десь поклав — сам знайшов! Навіщо накреслив лінію?»

Андрієві капці валялися біля ліжка підошвами догори. Підошви білили крейдою. До них приклеїлися дрібні клаптики, подібні до риб'ячої луски чи до пір'інок лаку для нігтів, що ним Марія час від часу склеювала тріщинки на портреті.

«Риб'яча луска?! Звідки вона взялася? Ми не купували риби... Мабуть, усе ж таки лак...»

Цієї миті двері відчинились і донька мов укопана застигла на порозі Андрієвої кімнати.

— Що таке?! Що з тобою?! — Марія перехопила здивований Надійчин погляд, повернула голову в бік ліжка, на портрет...

І застигла, вражена інтенсивністю, з якою письменницьке зображення набувало об'ємності: вицвіле, занурене в роздуми обличчя Платонова посвітлішало, зморшки в куточках примружених очей щезли. І Марії здалося, що поряд із письменником, тулячись до нього худеньким плечем, сидить хлопчик — сидить, прислухаючись до мелодії, що її виспівував неподалік дзвінкий дівчачий голосок.

Мелодія розповідала про життя, якого ніхто не забере.

Дмитро Чистяк

Поетика присутності Іва Бонфуа

«Оселенням», «пошуком місця й присутності» означив творчість франкомовних поетів-п'ятдесятників авторитетний французький поет і літературознавець Жан-Мішель Мольпуа. Піддавши критиці «автоматичне письмо» й культ уяви в сюрреалістів і зчаста заідеологізовані вірші покоління Руху Опору, Андре дю Буше, Філіп Жаккотте, Жак Дюпен, Лоран Гаспар і особливо Ів Бонфуа переосмислюють саму природу художнього образу (і в першу чергу — метафори). Замість некінченного метафоричного нашарування, породженого розумом, що навіває думку про нескінченність людського духу, «п'ятдесятники» прагнуть зафіксувати «кінцевість» (finitude) суцього, але водночас показати глибокі (хай і хисткі) зв'язки між мікрокосмом і макрокосмом у миті медитативної трансценденції одиничного, єднання із надчасовим суцим. Тоді, в годину глибокого душевного переживання, відбувається «оселення» вічної дійсності, віднаходження «місця» й відчуття «присутності». Цей ініціаційний шлях до «оселення» у поетиці Іва Бонфуа триває уже понад півстоліття.

Ів Бонфуа народився у містечку Турі 24 червня 1923 року в родині службовців. А ось літні канікули проводив у селищі Туарак, одному з тих природних «місць», які перекочують у галерею його поетичних топосів. Спершу юнак захоплюється точними науками, і хоча ще замолоду його цікавлять Бодлер, Малларме і Нерваль, вступає саме на факультет вищої математики до університету в Пуатьє, а згодом — у Парижі. У наступне десятиліття він остаточно полишить технічні студії та присвятить себе поезії, художньому перекладові («Роман про Грааль», Шекспір, Єйтс, Леопарді) та культурологічній есеїстиці (зокрема есеям про Рембо, Джакометті, Алешинського, Бодлера, Бретона, Гойю та Целана). Після знайомства з «Маленькою антологією сюрреалізму» Жоржа Гюньє, Ів Бонфуа стає прибічником цієї течії, приятелює з самим Крістіаном Дотремоном, але невдовзі відходить від сюрреалістів і видає поетичний памфлет «Анти-Платон» (1953), котрий зажив слави бестселера серед літературної еліти.

Молодий поет проголошує вчення Платона про Ейдоси помилковим: «Тутешні речі важать значно більше в людському мозку за Ідеї досконалі». Піддається критиці також будь-яке абстрактне мислення («поняття» стоїть на заваді первісному синтетичному баченню світу), натомість завдання поетичного слова — вийти за межі звичної раціональності і віднайти сакральну «присутність» завдяки створенню номінативної поетики, яка б називанням слова оприявлювала його сутність. Ідеться відтак не про створення метамови, близької послідовникам експериментів Малларме й не про вторинну уявну реальність сюрреалістів, і вже ж не про нескінченну валентність різних модифікацій культу авторського «я» у єнських романтиків — поезія постає прилученням до буття суцього тут і тепер і до розкриття в ньому суцих потенцій усезагального надчасового Буття.

Згадуючи своє захоплення сюрреалізмом, Ів Бонфуа звиряється: «Здавалося, ті нескінченні грона тропів вивільняли з невідомого закипання глибин мовлення якусь неймовірну енергію! Але ж мене зовсім не тішило так зване «вивільнення» слів (...) Адже, зрештою, чого варта мова, хай і безліч разів перетрушена, супроти того простого відчуття, коли таємниче шелестить піднебесне листя, або ж у траву падає плід?»

І якщо збірка драматизованих поезій «Про рух і непорушність Дуви» (1953) іще несе на собі відбиток технік мовної (зокрема й ритміко-мелодичної) та образної деконструкції з подальшою реконструкцією, близьких сюрреалістам, то «Правляча вчора пустеля» (1958) й подальші поетичні книжки фіксують авторську поетичну мову з поступовим спрощенням образних конструкцій і увиразненням асоціативних рядів.

Власне, колізія всіх творів у Іва Бонфуа не зазнає змін: ідеться про зіткнення людини й дійсності з межовими моментами екзистенційної ваги (сон, вечір, смерть), що фіксують кінець певного періоду (день, літо, вік) та ініціацію ними для продовження колообігу буття (прокидання, світанок, осінь). Власне ім'я (Дува, Венеранда, Оранта й ін.) не має чіткого референта — воно формулюється контекстом і викликає в уяві численні асоціативні ряди (так, Дува пов'язується і з першостихією води, і з темною скелею, і зі спаленим селищем, і з мученицею, і з землею, і з вогнем тощо). Але ж і сполучення загальних назв так само вибудовує в кожному вірші кілька сюжетних ліній, залежно від інтерпретації образу (недарма ж серед улюблених авторів Іва Бонфуа — Артюр Рембо і Жерар де Нерваль). Така множинність поетичного слова, очевидно, пов'язана з тим екзистенційним моментом, коли дійсність являє ліричному героєві та читачеві свою надчасовість і тому — всезначимість.

Від 1960-х років Іва Бонфуа запрошують читати лекції у багатьох європейських і заокеанських університетах. Його вшановують багатьма преміями (Премія Французької Академії, 1981; Гонкурівська премія в галузі поезії, 1987 тощо) і не лише у франкомовному ареалі (Премія Леопарді, 2000; Премія Кафки, 2007). Його кілька разів висувають на здобуття Нобелівської, однак поки що без результату. За його редакцією виходить двотомний «Словник міфології та релігії первісних суспільств і античного світу» (1981). Нарешті, у 1981-1994 р.р. він викладає на кафедрі Порівняльних студій поетичної функції в Колеж де Франс. Знаковий факт: перша публічна лекція мала тему «Присутність і образ». Під присутністю поет розуміє «можливість синтезу дійсного і наддійсного», що породжує на скінченному життєвому шляху відчуття безсмертя. Ця Блейкова «вічність у миті» й має проявитися в образі. «Образ — це така особливість дійсності, що згущується під тиском кінцевості» й тому дає ілюзію позачасовості. Поет має «полюбити» присутність і розуміючи ілюзорність вічності образу, знову й знову оперувати ним, викликаючи в читача «знадобу надії», прагнення до єднання із безмежним сущим наддійсного.

Услід за Ґастоном Башлярю, Жільбером Дюраном і Жаном Старобінські, Ів Бонфуа переконаний, що наукове знання зійшло з правдивого шляху, вилучивши ще у XVII столітті дослідження надсвідомого, сакрального з царини наук і перенісши його до світу мистецтва. Адже миттєвий контакт із макрокосмом, який сповідує містична поезія Іва Бонфуа, має розвинути в людині й довікіллі надзвичайні, однак сутнісні життєві сили. Але поки в цьому напрямі робляться лише перші кроки. Значення поета нашого часу відтак полягає «у розморожуванні слова, у розщепленні понять, які скували світ, і нехай сьогодні світ не в змозі відчутти присутність, і навіть якщо йому ніколи не вдасться її відчутти, (поет) має уособлювати можливість присутності»...

Сподіваюся, публікація поезій одного з найбільших поетів франкомовного ареалу заохотить читачів (і зокрема літераторів) відвернутися від рясної мовної еквілібристики на злободенні й буденні теми, або законсервованого «життя у мові», та приверне до пошуку «присутності», здавна притаманного українському духові. ≡

Ів Бонфуа

Вибрані поезії

Із збірки

«Правляча вчора пустеля» (1958)*

У САН-ФРАНЦИСКО, НАДВЕЧІР'Я

Ота сподіванка невиліковна в темну залу
Із мармуровим долом і тебе звела:
У тиховодному роздвоюванні світла плинуть
У далеч глас вечірній і свічковий глас.

Та жоден корабель тут не шукав причалу,
Крок не порушив жоден затишку ріки:
Такі ж, — тобі сказав я, — мева нам вінчали
Серця розкошами й вогнями на віки!

Veneranda**

Сама Оранта в цій низькій темнавій залі,
У сукні — кольору чекання на мерців,
Блакить її тьмяніш за все на світі,

* Перекладено за виданнями: Bonnefooy, Yves. Poèmes : Du mouvement et de l'immobilité de Douve. Hier régnant désert. Piere écrite. Dans le leurre du seuil. Paris, Mercure de France, 1986. Bonnefooy, Yves. Ce qui fut sans lumière. Paris, Mercure de France, 1987.

** Veneranda (Венеранда, Параскева) - християнська свята. За релігійним переказом, римський імператор Антоній залив їй обличчя киплячою олією, вона осліпла, але знову прозріла завдяки молитві. Етимологічно ім'я Венеранда походить від богині Венери (у Румунії досі наявна форма «Sfânta

І луциться, і видно вохру каменів нагих.
Дитинство самітне, прийде якась лиш тінь,
До тіла свічка схилиться жива.
О, чи ти спиш? Твоя присутність невтоленна
Душею світить у моїх піднесеннях-словах.

Ти старієш самітно в цій кімнаті,
І смерть, і час тобі за ремества.
Але поглянь: тремтіння шепоту достатньо,
І заструмує рань в об'явленім вікні.

Земля на світанні

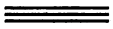
Зоря вже на порозі, вітер стих,
Вогонь сховався в лаврі тіней.

Холодноуста земле, голоси
Щонайдавнішим треном тайнозначним!
Та знов тобі зоря у соннім погляді цвіте,
Яви ж мені своє брудне лице Оранти.

Віднайдений край

Зірка — на поріг. Вітра схопив
Обіруч і без руху.
Так довго боровся за вітер і слово,
Та враз вітряна тиша околom лягла.

Vineri»). Ототожнюючи Венеранду з Орантою, Богоматір'ю-Заступницею, поет увиразнює мотив сліпоти, але водночас надає можливість відродження («рані»), пов'язаного з приходом немовляти - Емануїла - втілення Бога на Землі, пришествя Христа, що уособлює Любoв (відчутний натяк на зв'язок із Венерою - матір'ю Амура). - Тут і далі - прим. перекладача.

І віднайдений край — тільки сіре каміння.
У пониззі спочила гроза прарічна,
Та в землі зачудованій нічка дощіння
Пробудила той пал, що ти часом зовеш.

Із збірки «Написаний камінь» (1965)

Літо нічне

I

Здалось надвечори,
Що небо зоряне, розповнившись нараз,
До нас наблизилось, і ніч
У рясноті вогнів не темна.

Під листям запалилось інше листя,
І зеленню, і жовтожаром стигне плід,
Немовби світич янгольський, і трепет
У дереві світовім — світінням потайним.

Здалось надвечори,
Що ми ввійшли до саду, де янголом
Заперта брама для нас без вороття.

II

Одного літа корабель,
І хтось немовби при кермі, немовби часу край,
І в шепоті звивається мальоване ткання.

Травневий сон:

Ось вічність постає із плоду дерева,

Тобі дарую плід отой, і вже — безмежжя древа,
Немає страху, смерти чи розділених світів.

У піннім пустищі мерці далеко плинуть,
Але ж і пустища нема, бо все — у нас самих,
І смерти теж нема, бо губи нам торкнулись
Води подібностей, розлитої в морях.

О повне літо, я спізнав тебе пречисто
Водою по зірковім відбитті і рясноті
Шумного рокоту в ногах, як білина піщана
Благословляла наші тіняві тіла.

III

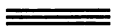
І кожен рух
Здавався нам гріховним, і брели
Незрушно ми; отак листва мерців
Гойдається, та й ні за кораблем.

Тобі оповідав я про лице,
Що при кермі — байдуже, щасне, провідне,
Все мружить очі на життєвім кораблі,
І снить із ним, воно — то мир його глибокий,
В любовнім полоненні із давен прадавніх.

Усміхнена, розмита первина,
Але ж не відбиття незрушної звізди,
Що смерть несе.
Кохана при листві морській.

IV

О земле у путі,
Поглянь:
Там, на кормилі, — твоє лице
В червоних цятках.

Вода із зіркою та сном
Зужили твоє наге плече,
Пройшов ним дроз, і вже схилилась
До Сходу ти, на серця холоди.

Над тінним тілом — каганця
Медитативні зблиски панували,
Але таки схилилась у поклоні,
Як у годину зважування душ.

V

І майже час настав,
Коли нема ні дня, ні ночі, лиш на всі простори
Благословля водою зірка без химер
Її безмежне, всміхнене брунатне тіло.

Розв'яже нам слабка рука землі
Печальний вузол снів.
Спочине убезпечена яса
На водному столі.

Та піну зірка любить, не згаса
І в сірій сукні.

...VI

Нам літувалось довго. Та якась незрушна зірка
Вела сонця мінливі. Літо нам нічне
В сяйних руках принесло літо денне,
Наш голос шепотів крізь листячко нічне.

Байдужа зірка, і кермо, і стежка
Ясна від неба супокійного до вод.
Пливло усе на світі кораблем хитливим
На повороті, і не чулось душ буття нічне.

VII

Чи ж не судилось нам переплисти це літо
Незрушним широм океану, легко так
Лежу я на очах, вустах, і на душі кормила,
Люблю це літо, очі п'ю твої на незабудь,

Чи ж я не сниво, що йому очей бракує,
Що все бере, та мало, й хоче повернуть
Із літніх барв одну лише блакить камінну
Від літа більшого, де без кінця майбуття?

VIII

Але плече твоє поміж дерев порвалось
На небо зоряне, вуста твої шукають
Земних річок на дих і прожиття
Між нами, для тривожних бажаних ночей.

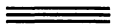
О наше видиво, іще
Несеш на серці ти одвічну рану,
Одвічне світло із залізом воружким.

Ти суще розділи на небуття і на його припливи.
Прийми нас, плоду палого жадущих,
І на пустельних пляжах пінно поєднай
З уламками кораблетрощі смерті,

О древо з нічним гіллям двійне, двоїсте вік.

IX

Водо сновидця, древо небуття, часи без берегів,
У вашій вічності одна минеться ніч.
Як наректи нам день новий, моя ти душе,
На чорному піску такий низький-низький багрець?

Та у воді сновидця затремтіли світла,
Якась таємна мова розділила ясне
Розкущування зір у шумовинні.
Заледве прокид, і спогаданка уже.

Плече

Твоє плече — світанням, ти знесла
Над ніч усіх моїх надривів млу,
Все образне гіркотне шумовиння,
Увесь нестерпний літній вишній шарлат.

А тіло твоє нам одхиляє миті диху,
Немовби наші тіні спогляда ясніший край
— День довгим буде, і сяйливим — вихор
Водиці сну, раптово, неспізнанно — приплив.

О бути маскою, заплющивши повіки,
Спочить у дереві сном, у шелесті листка!
Аж чується: десь повеніють інші бури,
Тоді стихають, губляться у наших десь віках.

Світло, змінене

Ми бачимось уже у зміненому світлі,
Нам інші очі, інші руки стали нам.
Вже дерево ближчає, ключів живіший голос,
І кроки наші глибші, між мерців.

Не-сущий Боже, поклади на плечі руку,
Вернись — тоді б і начерк наших тіл замрів,

І виверши єднання наших душ і зір,
Лісів, пташиних кроків, тіней цих і днів.

Тоді зречися нам і плодом тим надсадним
Зітри себе із нас. І прояви
Таємний смисл усього простого, й без ватри
Упало виногроно між нелюбних слів.

Якогось каменя

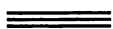
Із луків ми віднесли,
Там часом бог із дерева виходив
(І то єдиний доказ наш надвечори).

Вас підганяв я мовчкомо,
Я відчував тягар ваш на задумливій руці,
О темряві глаголи,
Завади на шляхах надвечори.

Слово вечірне

У краю прижовтневім кожнісінький плід
Розривається в травах, а кожне пташа
Переходить на вереск не-сущий, камінний, увись
До горбастого схилу, що прудко збігає до нас.

Слово вечірне моє,
За-осінніми гронами зимно тобі,
Та душею вино палахкоче, знаходжу
Лише у твоїй першомові я справжнє тепло.

І нехай корабель поосінній, сьйний
І причалить. Засвіtimo враз у єдине
Моєму блукальцеві яр-глибини

Ясу присмеркову зі слова ясою.

— Із кожного тіла живого імла упаде

І в смерті для тебе, моя багрянице-лампадо.

«*Andiam, compagne belle*»*

Дон Жуан, I, 3

Чи лампи з ночі проминулої у гіллі
Ще світяться в далекому краю?
Цим вечором у дверях важко древу,
До тьмавого мертвотного ж вогню зійшла звізда.

Andiam, compagne belle, ясонька й оселі,
Сьйливіша ріко надвечори!
Вже музика відносить пінне мрево,
Де б'ється серце не віднайдених мерців.

Спогад

Цей спогад — невідступний: раптом вітер
Свій напрям змінює понад запертим домом,
На всі світи шурхоче полотно,
Так, ніби тріснула барвиста тканка,
Явивши нам розкол і глиб речей.
Цей спогад віддаляється й верта:
Ось чоловік і жінка в масках, ніби хочуть

* Рядок Дона Октавіо із 3-ої яви I-ої дії опери «Дон Жуан» В. А. Моцарта (лібрето Лоренцо да Понте): «Ходімо, гожі супутниці» (італ.).

Пустить водою завеликий човен,
Та вітер їх вітрилом запинає,
І вже по них — вогні по чорних водах,
О спогаде, пощо твої дари,

Чи знов почати найдавніше сниво
І марити пробудженням? Спокійна
Ніч, і плине світло по воді,
Вітрило зір гойднулося заледве
За бризом, що світами пролітає.
Усі човни речей, човни життів
Поснули в тінних обширах землі,

Нечутно-легкий подих дому, тільки птах
З іменням, нам не знаним, у долині,
Та ніби й зовсім поруч подає
Дві ноти невловимі, і збиточні,
І співчутливі одночасно, й тим жаскі.
Тому підводжуся і наслухаю тишу,
І вкотре підступаю до вікна,
За ним — земля, котра мені любила.
О втіхи, — далеченним ви гребцем, який ледь-ледь
Пливе по світляній скатерці, далі ж
Не по-земному тихо палахтять
Багаття гір, долин, річок.
Утіхи, не знали ми, чи в нас
Даремно сні шептались і світились
Вервечкою кімнат і пишнотою
Столів із квітням, плодом і камінням,
Чи то було щедротне свято бога
Котрогось ув офіруванім літі,
У нашому будиночку дитинства.

Утіхи, час наскрізний вливається рікою,
Нічною повинню, вривається у сниво,
Вражає береги йому — і видива сумирні

Загрузли і згубилися в багні.
 Але не хочеться пізнати, яке питання,
 Звела до неба мирна ця земля, тож відвертаюсь,
 Кімнатами горішніми проходжу
 (Тут частка снить колишнього мене),
 Зіходжу я до спідніх арок, темрявих од ночі,
 До вогнища, котре цвіте у церкві,
 Схиляюся, нараз воно сіпнулось,
 Як-от сновидець, що його термосиш
 За плечі, та звелось ледь воно і підняло
 До мене вугільного лику осяяння.
 Та ні, поспи іще, вогню безвічний,
 Укрийся ліпше покривалом жару
 І прихились до сніва; ми оба
 П'ємо із чари нетривкої злото.
 Іще не час тобі піднести племінь
 До люстра, що рече до нас у тіні, —
 Хай буду сам. І прочиняю двері
 До безшелесного мигдалю, ніжно
 Так і місячно вбирає в шати ніч!

Простую у траві холодній. Земле, земле,
 Присутносте злагідна, дана споконвік,
 Чи правда те, що святкуванню край,
 Що вже одна за одною на гіллі позгасали
 Гірлянди вечора? І ми тепер
 У самоті ночей присвітанкових
 Не знаємо, чи варто прикликати
 Зорю, бо серце ще в полоні співнім
 Далеких голосів, але уже їх не розчути,
 Вони подаленіли на стежках піщаних.

Іду,
 Вздовж дому йду до крутояру, бачу, як
 Розпливчасто леліють прості речі,
 Немовби розверсталася дорога під зоряницею,

✓

Що день ладує. Земле, невже
Всі соки оті мигдалеві в часи цвітінь,
Усі вогні у небі, промінці
Усі ранкові в дзеркалі й вікні,
Невідання всі наші і надії всі,
Тяжіння це до тебе, земле рідна, досконала, —
Усе творилось не для того, щоби плід,
Поспівши, випав із матерії, із гілля
У самозабутті духмяно-чистім?

✓

Іду,
Але здається, хтось крокує при мені,
Усміхненою тінню, хай і стиха,
Так, ніби мить якусь дівчина босонога
Відхожого із трав у мандри проводжа.
Він так хотів би їй лиця торкнутись —
То істинне лице землі. Однак рече:
Прощай, непроникного образу маро,
Вже майже реченої істини оmano,
Непевности, що певністю я звав, химеро мови,
Справдешня полум'ям.
Прощай, ми більше не побачимо тебе
З офірою небес і сухолисту,
Не бачити при вогнищі домашнім
Твій богорівний образ покоївки.
Прощай, нам різний випада талан:
Тобі ця путь лягла, таж нам — інакша,
Між ними врунистий поділ
Вивершує незнане
Й раптовий покрик птаха-звіролова.
Прощай, тебе торкнули інші губи,
Таж води річкові — не берегова власність,
Хіба в часи шумливої яси.
Я заздрю богу вечоровому, що схилить лик
До постарілого твого світіння.
Земле, увесь цей вік ота,

Що звать поезією, прагла до тебе, та не сміла,
Просить подарувати їй любов!

Торкнув її руками і вустами,
Спинив на мить усміхнене лице,
І задививсь у зір її, зітертий
Фосфоресціюванням сущого ясним.
Але кінець-кінцем він одвернувся.
І ген він оддаляється у ніч.
Прощай? Це слово промовлять не вмію.

А сніва всі мої
Одне при однім збилися докупи і бредуть
Поволеньки колишніми шляхами
Отарою овець у перший іній.
За ніччю ніч у домі-пустці прокидаюсь,
І видається, мовби щойно хтось відлинув.
Іду
І — диво: хтось лампаду засвітив
При стайні, хоч нікого тут ніколи.
За дім біжу: ще чути вдалині
Прадавнього чередника гукання.
Ще чути передсвітню гавкотню,
Ще бачу: зірка п'є поміж худоби,
Якої на зорі не стане. Ще лунає флейта
У куриві прозорчастих речей.

Сніг

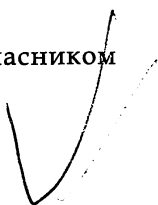
Він перейшов із далей задоріжних
Торкнувся луків, охряних квіток
Рукою, що записує з димів
І тишею часи перемагає.

Яси неначе більш надвечори.
То завдяки снігам.
Здається, листя підпалило двері,
А в дім занесли дрова повноводі.

Знадоба надії

І — світ. Невже й лампада при кінці
Отак по знадобі надії, і лягла
Рука на дзеркало, туманне жаром
Того чекальця, що умерти не зумів.

Але таки на правду негасуща
Пала за нього, хай і небеса.
Тобі — при мерзлій шибі душ мартинових крик,
Сновидцю ранків, іншої ріки човенце.

Каролін Ламарш

Я вірю в чудеса

Каролін Ламарш народилася 1955 року в старовинному бельгійському місті Льежі, на батьківщині Жоржа Сименона. Її предки виробляли залізо й вирощували тютюн. Дитинство минуло на півночі Іспанії та, згодом, у паризькому передмісті. Навчалася на факультеті романської філології Сорбонни. Вийшла заміж за мандрівця і поїхала з ним до Африки, де навчала негрів французької мови. Повернувшись до Бельгії, працювала секретарем. У 1981 і 1983 народила двох доньок.

Письменницьку кар'єру Ламарш розпочала у 90-х. Безсоння, яким страждала з дитинства, скінчилося. Починаючи з 1995 року поеми, романи, новели посипалися, мов із кошика. Перший роман – «День собаки» – вийшов 1996 року. І перший же отримав найпрестижнішу в Бельгії літературну відзнаку – премію ім. Віктора Росселя. Після цього були «Ніч опівдні» (1998), «Мені сто років» (1999), «Ведмідь» (2000), «Листи з холодного краю» (2003), «Щоденник провінційної рабині» (2004). Пише постановки і п'єси для радіо – «Інша мова» (2003), «Кораблетроц» (2003).

– Каролін, Ваші твори дуже нагадують особисті сповіді. Скільки в них справді Вашого, інтимного, і чому Ви так часто звертаєтесь до інтимного дискурсу?

– Я не збираю справжні історії і не записую те, що мені розповідають. Навпаки, чужі зв'язання – якщо таке взагалі відбувається – збурюють мої почуття, пробуджують у мені співчуття до відлуння чужого «я» у мені й до контексту, декору, в якому це «я» існує.

✓

Тож оправа вражає мене глибше за слова, які я забуваю миттєво. Як і будь-який автор, я надихаюся досвідом і зустрічами, але героїв, їхні думки я будую, виходячи з власних почуттів.

— У романі «День собаки» персонажі з'являються лиш у мить виникнення смутку, викликаного видом пса-залишенця край шляху. У «Щоденнику провінційної рабині» героїня на прізвисько Лисичка проходить шлях посвячення, в кінці якого сподівається остаточного звільнення. Але читач може лише здогадуватися про справжній фінал Ваших творів. Чому?

— Бо я сама амбівалентна, живу по обидва боки. Тож часом, хочу я того чи ні, фінальна стежка моїх творів роздвоюється. Такі закінчення дозволяють читачеві самому доміркувати смерть чи життя, розлучення чи відновлення стосунків.

— А якої реакції від читачів Ви б самі хотіли?

— Жодної. Я не намагаюся викликати якусь реакцію.

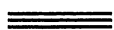
— Але ж зміст...

— Я не відділяю форми від змісту. Зміст постає в процесі роботи над формою. Невдале речення втілює помилковий, або компромісний, або неповний погляд.

— Я знаю, що Ви любите тлумачити сни. У Ваших творах також чимало снів. Через них ми дізнаємося про справжні бажання героїв. Це так?

— Не знаю. Гадаю, що так. У снах криється могутня сила, вони надихають на дію, на вчинок, який у реальному житті здається безглуздим.

— Дуже часто у Ваших творах можна зустріти жінку-письменницю. У новелі «Острів» головна героїня Ельза не може забути, як її згвалтували. Поет, із яким вона зустрічається, надихається нею як музою. Ви хочете цим сказати, що принижен-

ня жінки здатне перетворити її на мисткиню (письменницю), що література буде для такої жінки шляхом до звільнення?

— Слушна думка. Часом лише насильство відкриває шлях до письма, краси і втіхи. Насильство — неунікна умова усвідомлення того, що можна жити по-іншому. Що снагу до життя можна повернути. Знову ж таки — амбівалентність...

— Тобто Ви хочете сказати, що «жіноче письмо» існувало завжди, але довгий час ретельно приховувалося патріархальним суспільством — і лише в такий спосіб виходить назовні? Ви прагнете «повернути жінкам голос»?

— Знаєте, у такий спосіб мої твори тлумачать тільки чоловіки. Вони завжди відкривають мені очі на якісь нові аспекти моєї власної творчості. Начебто ви, чоловіки, справді хочете «повернути жінкам голос», начебто ви супроводите жінку на шляху її ініціації, начебто граєте якусь роль — ворогів або союзників... Згадайте «Чарівну флейту» Моцарта. Закохана пара. Знаєте, я вірю в пару. Вірю в магичні й тривалі союзи людей. Вірю в чудеса.

*Розмову вів
Іван Рябчій*

Каролін Ламарш

Постать рибалки*

Зараз, коли родина в повному складі святкує його сімдесятиліття, він зовсім не почуваеться старим. Просто ця цифра засмучує його своєю невідповідністю. Вона має над ним владу більшу, аніж роки.

Він ходить від гостя до гостя, пригощає вином, своїм найкращим вином, діти ж та внуки підвестись лінуються. На те, що він ледь шкандибає, мало хто звертає увагу, — бо всім дуже весело, — лише часом «дякую» супроводиться поглядом. Здається, нікого не дивує, що у свій-таки день народження він наливає вино власноруч, хоча для цього спеціально найняли хлопця — студента-литовця, що винаймає кімнату на поверх вище. Служки на один день також ніхто не помічає, але ж це не його ювілей, та й хіба не платять йому за те, щоб нахилив до гостей своє вродливе загадкове обличчя й пропонував їм красиво викладені страви?

«Дякую» кажуть як юнакові, так і старому. Але дідові посміхаються ніяково, адже це його ювілей, дехто навіть вдає, буцімто підводиться, хтось каже: «Що ви, я сам!». Але рухи швидко спинаються, сидниці лишаються притиснутими до стільців, до того ж, такий цінний подарунок, як це вино, слід приймати недбало, з виразом усвідомлення провини на обличчі. Одна лише Жюдіт вважає: те, що збитий з пантелику своїм новим статусом старий чоловік сам наливає гостям вино, чудово і водночас цілком нормально. На свято дівчина вдягла червону оксамитову сукню, яку її старша сестра Анна назвала надто відвертою. Але Жюдіт таки надягла ту сукню, бо їй наснилося, що дідусь гулятиме з нею в темному лісі, де пурпур її сукні буде єдиною барвою. Впевнена в здійсненні сну, вона каже: «Чудове вино» — і дивиться йому просто в очі, так, як дивилася б у вічі будь-кому, приміром, вродливому литовцеві; дивилася б із сумішшю цікавості й млости, властивою лише їй,

* Перекладено за: Caroline Lamarche, La pêcheuse. In : Caroline Lamarche, J'ai cent ans. Editions du Rocher/Le Serpent à Plumes, 2005, p.31-45.

ї їонацькій природі, відшліфованій книжками та снами, мов ринь водою.

Жюдїт занотовує свої нічні марення до щоденника — дїдусево-го подарунка. Це він заохотив її фіксувати сни, оскільки своїх не пам'ятав: спомини про сни зів'яли, коли він поклав край психоаналітичній практиці. У пам'яті пацієнтів він лишився чарівливим, спокійним і лагідним чоловіком, його руки завжди лягали саме туди, куди треба, на плече або на потилицю, цим він підбадьорював пацієнтів, підкреслював, що і в мовчазного фахівця є чутливе до їхнього болю тіло, хіба що йому самому боліло й уже розради потребувала власна глибока меланхолія. І справді, він швидко зрозумів, що не може зцілити когось — просто взяти й загоїти рану своїм уважним дослуханням або видалити абсцес не скальпелем, а тишею. До причин йому було зась, саме життя відкривало в його пацієнтів первісні рани людства. З віком прийшло відчуття крихкотілості, що посилювалася наростанням вразливості — ніби за всі ці роки, вислуховуючи інших, він позбувся власної захисної оболонки і заповнив своє безсоння виснажливими кошмарами. Він закрив практику, а в приймальні тепер грали у бридж, так вирішила дружина. Кімнату вичистили, вкрили товстим шаром рожевої фарби та щедро обклеїли квітчастими шпалерами, й тіні, що блукали новим салоном, втратили згадку про сльози, про відлуння безладу й хіть, і весь бездоганно впорядкований будинок перетворився на палату, де він у комфорті закінчить своє життя. Речі в будинку — беззаперечно корисні — завжди вочевидь були на своєму місці, тож варто було подумати про голки чи десертні ложки, про чайні пакетики чи вишиті подушки, щоби знову стати нормальною людиною. Час тепер не щільніший за партії бриджу, якому, аби потренувати пам'ять, він щодня присвячує надвечір'я: години й хвилини відкриваються так само безпосередньо, як і карти, коли граєш відкрито.

Жюдїт не зносить бридж, хоч і трохи знається на правилах, навідріз відмовляється підміняти гравців. Та це не заважає бабусі, як і годиться, приділяти їй та іншим онучкам належну увагу і з добрим гумором, який швидко передається всім навколо, навчати головних засад ведення хатнього господарства, порядкування в обійсті, складання букетів та сервування столу. Вона справді вірить, що лад і краса замирюють душу більше, аніж звіряння, теми

яких туманні, мов сні. Усі, хто бачить картини, столове срібло, кошики з квітами й фруктами, весь цей розкішний стіл, погоджуються з нею — окрім Жюдїт, яка залишається абсолютно непроникною для хатнього затишку. Малу цікавлять хїба романи про кохання чи яскраві сні над ранок.

Сьогодні, вслїд за сестрою заходячи в дїм, Жюдїт віддала свою шубку литовцевї, та на якусь мить завагалася, бо надзвичайно вишуканї манери юнака були їй начебто ближчі, нїж поведїнка кузенїв, вїн здавався дївчинї героєм роману, омрїяним молоданом, тож поставати перед ним у пурпуровїй сукнї й не цїлувати при цьому в уста було якось нїяково. Злощасний жест і лагїдна іронїя в поглядї юнака засвїдчили — цей вечїр буде особливим. Пізнїше, дивлячись дїдусевї просто в очї, вона сказала: «Чудове вино». А за десертом, коли бабуся показувала гостям стару свїтлину, де голеньке немовля сидїло на баранячїй шкурї, Жюдїт не пїдсмїювалася, як їнші. Кожен пирскав зо смїху та зауважував: «Диви, а вїн не змїнився». І гостї заходилися стиха обговорювати надто обважнїле дїдусеве тїло, його великї вуха й щоки, обвислї, мов у бабака. До кїмнати, люб'язно всмїхаючись, увїйшов сам об'єкт обговорень, і Жюдїт пїдсвїдомо вїдчула його глибоке сум'яття. Вїн поставив пляшку з вином у центр столу й попросив: «Не показуйте цього фото Жюдїт», усмїхнувся при цьому. «Чому саме Жюдїт?» — здивовано спитала дружина. І вїдлунням почувся сповнений образи голос Анни, яка вдягла костюм кольору слонової кїстки та справжнї шовковї панчохи: «Чому менї можна, а Жюдїт — нї?» Жюдїт сидїла з прямою спиною і мовчала, усвїдомлюючи, що всї погляди прикутї до її червоної сукнї. Передала свїтлину сусїдовї. За мить розмова потекла далї. Але Жюдїт нїмувала. За годину до того, блукаючи серед гостей їз келихом аперитиву, вона помітила це фото на шифоньєрцї, помїж горщикїв їз бегонїєю. Тодї вона подумала, що зараз, у свої сїмдесят, голий дїдусь, напевно, такий само безволосий і опасистий, як і невдовзї пїсля народження. А мїж обрєзких стегон — маленький прутень. Що ж до вух, то тепер вони видаються набагато бїльшими, нїби спухли вїд численних сповїдей, зїв'яли через нескїнченне буркотїння покаянь. Усе це вона думала без іронїї, дуже серйозно і прагматично, мов мати. Тепер же, нїмуючи серед жвавих балачок, Жюдїт обмїрковувала дїдусеве ставлення до себе, його недоречну голизну, яка чомусь здавалася їй

такою зворушливою, мов знак вочевидь, на очах у всіх адресованій саме їй.

Дідусь сидить обіч своєї дружини. Його гризе сором. «Не покажуйте це фото Жюдіт». Ці слова прийшли так само раптово, як обсідали пацієнтів безглузді думки, що їх він збирав, мовчанням спонукуючи до відвертості. Тепер сам почувається смішним, сам змушений вибачатися, мало не плачучи від безпорадності. Вибачатися — за що, перед ким? Старенький не знає — і ніхто з присутніх не зміг би йому пояснити, чи принаймні зітерти сльози з його щік.

Сонце сідає. Самотнє дерево в садку вбирається в ріденьке світло. Гості добряче випили, попоїли, погомоніли, їм байдуже до кольорів. Проміння, що під гострим кутом падає з вікон, запалює стіни ідальні. Сусідня кімната, де литовець виставляє на тацю нові страви, спалахує багряними барвами кузні. Нікому й на гадку не спадає, що поки вони метушилися навколо їжі, хлопець пречудово розважився — нікому, крім Жюдіт, адже вона залюбки посиділа б із тим юнаком під деревом, та крім дідуся, котрому здалося раптом, ніби сам-один виявився у похмурому затінку, а навколо сяє сонце, міниться на онучиній сукні та в листі самотнього дерева.

Ідальня мерехтить, мов коштовний погрібець. Іскриться столове срібло, перекидаються блискітками старанно натерті мідяні тарелі, опалово виблискують квіти. Раптом промінь торкається до однієї з картин. «Мов у моєму сні!», — зойкає Жюдіт. Підводиться, щоби подивитися ближче. Сусіди стинають плечима, й далі запихаючись стравами. Старий вибачається перед дружиною, підходить до Жюдіт і, відчуваючи полегшення, теж дивиться на картину. Барви й сюжет — помережана зблисками водяна гладінь, рибалка, зосереджений на своїй вудці, спиною до глядача — владно замирюють прикросі в душі. Перед подібною феєрією ніхто не ридає, не благає вибачення, не ніяковіє від того, що хтось побачив його на старому фото. Навпаки, у глядача всередині западає теплий спокій, мов давно очікуваний сон, тож можна неквапно поринути в танок кольорів, забувши про товариство.

— Цей рибалка, — каже дідусь, і його велика рука лягає на плече Жюдіт, — може бути й жінкою...

Старий посміхається:

— Зрештою, нам видно лише спину.

Прибравши руку, він вказує на нижню частину картини.

— Усі ці відблиски... барвисті плями... якщо дуже вдивлятися, можна таке побачити...

- Це наче в тесті з чорнильними плямами, еге ж?
- Щось таке.
- У мене ідея, — каже Жюдіт. — Вибери будь-яку із цяток.
- Вибрав.
- Що бачиш?

Пауза. За їхніми спинами комашаться гості.

— Що я бачу... що бачу... Сонечку, ти будеш сміятись... Я бачу... немовля... голу дитинку... на баранячій шкурі... Ні, ти не повіриш! Бачу великі очі... чудасія... мовби плавці риб, які ріжуть воду... Це вуха, вони спереду! Очі й рот міцно стулені, але вода потужним потоком проникає крізь вуха... О Господи, він роздувається! Вода розтягує цю дитину... Вона, певно, потоне... Стане заважкою для плавання... А її...

Дідусь фуркає, виходить із видіння, вочевидь наляканий: мов струг на гачку, що з широко роззявленим ротом вихоплюється із хвиль, слово «прутень» ледь не зірвалося з його губів.

- Ні, продовжуй! — наполягає дівчина.
- ...нагадує маленьку рибку, рибку... що втрапила на вудку...

Він витягає з кишені хусточку, розгортає, мляво струшуючи нею кілька разів, мов пасажир, що прощається зі з'юрмленою на пероні ріднею. Потім голосно вишмаркує носа, цей гучний звук відлунює в мозку, заглушаючи неприйнятне слово.

- Це Моне, — нарешті видає він, — а у човні ти.
- Тут написано, — відповідає Жюдіт, маючи на увазі першу частину фрази.

Їй добре відомо, що дідусь за помірну ціну купив цю картину ще за часів, коли в антикварних крамницях можна було знайти порівняно недорогі мало відомі роботи імпресіоністів. Хоча це могла бути й підробка. Імовірності цього в родині не оскаржував ніхто, але за звичкою казали: «Дідусів Моне».

- Чого б тобі хоч раз...

Хтось до неї торкається, вона це відчуває. Поряд проходить литовець із заставленою склянками тацею. Вона посміхається. Він легенько вклоняється. Обличчя не змінюється.

- ... не вдатися до експертизи, — питає вона.

Її голос трохи тремтить. Зовсім поряд тоненько, ледь чутно дзенькотять склянки на таці.

Дідусеві паморочиться в голові. Він спирається на стіну й намагається втримати погляд, дивитися прямо на Жюдіт. Про що вона думає? Очі в Жюдіт замислені, вона кусає верхню губу, її руки мимоволі розгладжують сукню. Старий незграбно вирівнює спину, намагається дати лад думкам, його сковує навала відчуттів. Еге ж, експертиза. Еге ж. Саме так-от, коли клякнеш за бриджем, коли марно шукаєш сну щоночі — виходить, саме в такому віці варто очистити душу... Звідки взяти певність, що диво залишиться недоторканим, поки хтось розвіюватиме сумніви щодо походження твору? Закликати фахівців, поїздити по музеях, де є картини Моне, прочитати всі дослідження творчості художника, на аукціонах і вдома у колекціонерів покопирсатися в роботах мало-відомих малярів і в підробках, вигадати собі нашвидкуруч другу душу, сплетену з неба й води, химерну грудку бляклих кольорів, дати, зрештою, народитися й вирости в собі внутрішньому переконанню, мов маленькій рибиці, й воно подужає все — і вирок експертів, і підозри рідні, й час, який вимірюється партіями у бридж... Чого він досягне цим — можливо, трохи довше проживе, а може, навіть і не помре взагалі: лежачи на катафалку в уквітчаній вітальні серед випарів ладану та власного затхлого тіла, він житиме у своїй другій душі, яка живитиметься всіма справжніми й підробленими Моне на світі. Але ж є бридж. Дружина ні за що не гратиме в бридж без нього. Наодинці зі своїми теоріями про лад і красу вона неодмінно розгубиться. Чи можна підвестись із-за столу, якщо гравців більш ніж достатньо, як підвестися й зникнути, аби затиснути під пахвою картину та обходити в пошуках правди весь світ? Ні, слід залишатися тут і своєю присутністю заспокоювати інших, хай навіть тіло — коли душі вже не лишиться — знидїє і сконає.

— Запізно, — зітхає старий.

Засмучений погляд Жюдіт ковзає по картині, з якої потроху сходять промінці. Не відвертаючи погляду від постаті рибалки, вона запитує:

— Ти б хотів бути художником?

Вона думає про вродливе обличчя литовця і про портрет, який можна було б із нього написати, якби примусити юнака позувати

їй довгими вечорами. «Хлопче, — сказала б вона йому, — якщо позуватимете так, як я хочу, поцілуємося у губи».

— Я застарий, — заперечує дідусь. — Мені...

І знову він витягає з кишені хустинку, знову розгортає її, знову вимахує нею перед очима в Жюдїт, мов іграшкою перед пустункою.

— ... кінець.

Жюдїт бракне голосу, думок. Потім, охоплена раптовим нахненням, вона скрикує:

— Але ж люди ніколи не бувають надто старими!

Сповнені надії очі старенького запитливо дивляться на Жюдїт. Цієї миті вона здається абсолютно широю. Це, напевно, через колір її сукні: червоним краще відтінюються біла шкіра й чорні брови, що повсякчас насуплюються, коли вона бере слово.

— Ось, приміром, бабуся: вона стверджувала, що через свій артрит не втримає олівця. Одного разу я попросила її намалювати Святого Миколая. Той малюнок і досі у мене висить. Ти б його бачив! Вона вклала в нього всі свої найкращі почуття!

Останні слова були забарвлені захисним пафосом. Дідусь знову починає сякатися, й нікчемність прикладу стає очевидною, але вона не розуміє, чому. Тоді вона уявляє собі, яким би був Святий Миколай, якби існував насправді. Він постає мов живий: чоловічок похилого віку з величезними вухами і малесеньким прутнем під жупаном. Вона думає: старі чоловіки, яким не подобається, коли їх бачать голенькими на баранячій шкурі, напевне, не люблять малювати Святого Миколая. Їм більше подобається виводити дівчат у червоних сукнях.

Дідусь акуратно складає носовичка. Його очі здаються Жюдїт спітнілими, наче вікна. Старий відвертається і зауважує: «Вони вже випили все вино».

Два плющі*

Лапате похмуро-зелене листя одного й дрібні пістряві листочки другого плюща потроху спліталися. Вони соталися прямокутними плитами двору і, не в'янувши, терпіли серпневі буревії-зливи й тепло ще не згаслого сонця.

Маленький двір вкривали червоні й жовті плитки, подекуди почорнілі від вологи. Їх належало шкребти спеціальною щіткою; увесь дворик і крихітний вузький сад потребували постійного догляду.

Щоразу, коли Анна бралася порядкувати, Ян просив її зачекати, щоб вони могли прибрати разом. Тоді Анна затихала, блукала без роботи, думаючи, як прикрасити будинок, як перетворити його прибирання на приємний ритуал.

Плющі вона придбала в неділю вранці на ринку. Шукала в'юнку рослину, що приховала б ветхий мур. «Може, шипшина?» — думала Анна. Та шипшини часто хворіють, а лікувати рослини не вміли ні Анна, ні Ян. Дикий виноград? Взимку він скидає листя, доведеться збирати — зайвий клопіт, — а мур тим часом півроку стоятиме голий.

Після того, як Анна все уважно роздивилася, їй припали до душі плющі, тож разом із продавцем вона вибрала два найгарніші, — ціна була цілком прийнятною, адже плющ — неабияка розкіш.

Удома вона показала їх Янові; він посміхнувся стриманою, властивою тільки йому посмішкою. І відразу забув про плющі. Адже належало впорядкувати сад, який перетворився на непролазні хащі, позбутися в'юнків і кульбаб, викорчувати пеньок, що лишився від старого куща, а для цього ще треба було полагодити мотику: вона всю зиму пролежала надворі й держално згнило.

Ян купив нове держално, воно підпирало стіну в кухні, поряд зі старим, зогнилим. Щоразу, коли Анна заходила до кухні, поряд із взуттям помічала двоє держалн (тому тут вона також не прибирала, чекаючи дня, коли вони візьмуться до впорядкування

* Caroline Lamarche, Les deux lierres

саду), а крізь засклені двері кухні, що виходили на двір, було видно похмурий і пістрявий плющі. Анна співчувала старій мотиці, стійким плющам, взагалі всім речам — стареньким і новим — які вони одне одному колись подарували; тепер, німі й забуті, речі самим своїм виглядом опиралися недоглядові.

Плющ — рослина стійка, тож два в'юни, залишені на цілий місяць без догляду в тісних пластикових горщиках, були гідні слави плющів. Похмуро-зелений тішив око не менше, ніж пістрявий; його листя було одноманітної барви, без відтінків — саме тому ця рослина здавалася міцнішою; листя другого мало дві барви й було ніби дрібнішим. Анні не подобалися двобарвні рослини, вона думала, що купила цей недолугий плющ, аби доповнити, вигідно підкреслити перший. Та коли Анна дивилася відразу на обидві рослини, другий плющ також здавався їй гарним, навіть жвавішим. Уночі вона ніжно й співчутливо думала про обидві рослини, бо розуміла — хоч би скільки ті плющі плелися, довго в тісних горщиках вони не протягнуть.

Сон у Анни зіпсувався. Вона вже не лягала обіч Яна. Він спав на великому ліжку, вона — на канапі у вітальні. Часом над ранок вона приходила до нього, ще сонна, сподіваючись втішитися сном у його обіймах — так воно іноді й бувало. Вночі Анна годинами роздивлялася стелю, вслухалась у наспівне гудіння міста. Причини її безсоння залишалися таємницею, можливо, річ була у відстані: мешкати в одному будинку, їсти за одним столом, обживати один клопоть невдячної землі, мити й витирати посуд — усе це вони робили разом, цього було забагато й недостатньо водночас; недостатньо, бо ночі минали окремо; забагато, бо плющі досі росли на непридатному місці й повільно вмирали.

Свої черги чекали й інші речі. Скажімо, садовий ослінчик, придбаний на п'ятиріччя їхньої зустрічі. Досі не розкладений, вирізьблений з тую ослінчик тулився до стіни в передпокої. Вони помітили його у вітрині «Садового центру» — власне, не його, а один із точно таких вишуканих і непромокальних ослінчиків; розібраний на окремі частини, що чекали на з'єднання у коробці з написом «San Sebastian Bench», ослінчик постійно вабив їхні погляди.

Щоразу, входячи чи виходячи з будинку, проминаючи той ослін довгим коридором, що вів до кухні, — ліворуч були двері до вітальні, а праворуч сходи до спалень і ванної кімнати, — щоразу, користуючись цим коридором, найменше подібним до охайного передпокою,

та все ж таки це був передпокій («І як би його причепурити?») часто запитувала в себе Анна, — щоразу вона читала цей напис, читала, вишукуючи в ньому щось гарне, художнє. Так Анна завжди робила, думаючи про Яна. Немов «San Sebastian Bench», який мусив нагадувати про курорт, туристів і сонце, перетворився на Яна Себастьяна Баха — і справді, саме це ім'я щодня, багато разів на день бачила Анна і щоразу дивувалась, адже насправді напис був інший.

Так само, як ослінчик із двома іменами — вигаданим і справжнім — лишався непомітним, покинутим біля стінки, так само німувала на каміні у вітальні чепурненька, яскрава мініатюрна стереосистема — не допомагали ні ошадливий дизайн, ні вишуканий темно-сірий колір. Майже новенька. Жодного разу не слухана. Жодного разу — ні вдень, ані ввечері — з неї не лунала музика.

Фотоапарат, який вони придбали замість поламаного, щоб відновити світлини, на яких Анна позувала Янові у звабливих позах, також стояв упакований на шафці у кухні. Річна гарантія вже минула, і щоранку, сьорбаючи каву навпроти Яна, Анна думала: хоч би у фотоапарата не виявилось якихось вад.

Таїна речей не давала їй спокою. Вона думала про сусідські будинки, вдивлялась у вікна і вгадувала м'який затишок. Чи в тих людей також занедбаніми лежить безліч новеньких, вишуканих речей, — запитувала себе Анна, — чи це закляття діє тільки на них?

Кілька років тому вона кохала іншого чоловіка. Він робив за неї все — прикрашав будинок, невтомно порався у садку, купував посуд і різні дрібнички, навіть повне зібрання творів Баха, ніколи не питаючись її думки. Ти довго вагаєшся, казав він, треба, щоб речі жили. Тому щотижня він приносив додому щось нове і корисне; ці речі вона бачила вперше, вони мали внести в їхній дім затишок.

Із Яном вони жили зовсім інакше. Все робили разом; вони спільно насолоджувалися повільним, цілком очевидним вибором чергового концерту; речі в їхньому будинку завжди лишалися на місцях, мов забуті діти, чиї батькі клопочуться про інше.

Їхні хвилювання були примарними, у кожного своїми, але завжди пов'язаними з партнером. Їхня ж насиченість не залишала Анні з Яном жодної хвилини перепочинку.

Речі очікували, щоб до них узялися, щоб використали за призначенням і поставили на належне місце, та загадкова домовле-

ність зупиняла, здавалося б, необхідні вчинки, тож речі залишилися у чимдалі безнадійнішому чистилищі.

Та хай там як, але плющі, вибрані Анною, мусили вижити.

Ян вирішив зняти одну з плиток, пожертвувати нею і посадити в квадратну ямку плющі, щоб одного дня вони повністю заплели мур, біля якого стоятиме їхній ослінчик. Ще б пак, адже Анна тицьнула його носом у поплямовану стіну й пригрозила купити залізну щітку, новий пензель, фарбу — надовго забезпечити роботою.

Але зрушити плитку з місця йому не вдалося: довелося б її ламати, при цьому могли постраждати сусідні плитки. Або ж плющ, вростаючи в щілини, поставив би дибки весь двір. А Ян і Анна, зрештою, лише орендували будинок.

Ян зауважив: «Невже варто витратити сили й гроші на облаштування житла, яке нам не належить? Хіба нам більше нема чим займатися?»

Плющі залишилися на місці, без вжитку, під великим знаком запитання, у маленьких пластикових горщиках.

Коли Анна і Ян розійшлися, вона лишила йому запакований ослінчик, нове держално, фотоапарат і стереосистему.

Але плющі забрала.

Отож, розійшлися вони невдовзі після придбання плющів, коли, знудившись за ніжністю, прагнучи прикрасити їхнє спільне обійстя, Анна вибрала ці рослини.

Вона висадила плющі в лісі, під деревом. Вони видряпаються на дерево і одного дня, коли вируватиме буря чи прийдуть рубачі, загинуть разом із ним, — думала Анна.

Дерево було молоде, але кремезне, достатньо сильне, щоб довгі роки тримати плющі.

І в затінку, під затишною кроною, коли сонце сідає, й від нього лишаються тільки маленькі золоті шапочки на вершечках дерев, плющі міцно й щиро обіймаються, доповнюючи один одного формою та кольором листя.

*Переклав із французької
Іван Рябчій*

✓
Григорій Штонь

Релікт. Бастард. Камбоджа

Незбагненність людської пам'яті в чомусь співвідносна з самим людським життям, спраглим душевної неповторності навіть на смертному одрі.

Заради чого ж тоді нас тягне до спогадів? Не знаю. Хоч звітую перед собою у конкретних спонуках до запропонованих «Сучасності» шкіців: їх народив спротив проминанню всього й усіх. У тім числі й себе колишнього, що дивився і бачив, а тепер бачить, не дивлячись. Що саме – надиктовує пам'ятливе сумління.

А ще – потреба бодай подумки перебувати в колі тих, хто навчав тебе мислити. Адже всі поразки навчають. Радощі теж навчають. Чужі гріхи (без гріхів власних ти їх не вгледів би) навчають... А що вже казати про чужі чесноти, наближення до яких теж іспитує, бодай характером викладу. На приналежність до письменства не хрестоматійного, а живого...

Література ніколи не починалася з нуля. І нулем (себто невідлеглою обчисленню пихатістю когось одного-єдиного) земний свій шлях не вивершить. Ми ті, що були до нас і що прийдуть опісля. І, звісно, існують поряд...

Релікт

Просковзнути у смерть незаплямованим тривіальністю життєплину вдається мало кому. А може, й нікому, якщо зважити, що сам по собі життєплин не відчепиться й по смерті. Приклад – оці, хоча б, спогади, в які від живого Миколи Лукаша перейде хіба де-

щиза вражень. Та й та скорегована логікою не Лукашевого, а стороннього задуму.

Цікаво, що за життя його теж прагнули кудись чи у щось загнати. Що друзі, що вороги. Я — наперед кажу — не був ні серед тих, ні серед інших, а тільки часом дивився. Звісно — збоку. Приміром, якоїсь чи то осени, чи весни в ірпінському Будинку творчості за часів так званої «перебудови» довелося спостерегти (ні, це була таки весна, бо бачив і чув я все у відчинене навстіж вікно), як Борис Харчук голосно «шепоче»: «Миколо, ти ж не дитина. Втікаєш, хапаєшся за чарку. Тобі ж треба писати, «Дон Кіхота» закінчувати. Ти, бачу, ніколи його не скінчиш».

На таку інтригуючу фразу гріх було з-за шибки не вистромитися, чого, слава Богу, Лукаш із Харчуком не помітили: перший далі собі усміхнено вихитувався на хіднику і на свого погонича навіть не озирався, а Харчук із герлигою у руках скидався просто-таки на Саваофа, що гримів: «Ти ж письменник, не графоман, як тут кожен. Подивися, всі строчать. А тебе до столу хоч прив'яжуй. І прив'яжу. Ще раз утечеш до того задрипаного Києва, то й на вулицю не випущу!»

Лукаш далі ні слова. А я не заднім числом, а саме тоді подумав: «Цирк. Один вважає себе голосом літератури, а другий власне літературою є, але грається в блазня». І десь так воно й було насправді, хоч хто і коли з тою правдою порозумівся остаточно? Не претендую на це і я, тому оперуватиму й далі фактами і тільки фактами.

Наступний спостерігався того самого вечора. У залі над ідалею, де графомани й не графомани дивилися «Время» — програму есересерівського ЦТ, яку всіляко (перебудова ж) обжартовували, але без якої жити не могли. Я, напевне, теж — інакше чого б там у задніх рядах сидів? Лукаш теж сів тихенько поряд. Я непомітно принохався — так, запашок є, але ж — не запах! Скільки у людини тих радощів, щоб відмовляти собі й у цьому? А сусіда дивився-дивився на когось із політичних коментаторів, а потім і каже. Ніби ні до кого: «Десять слів знає, не більше». — «Яких саме?» — «Людських». І після паузи: «А оте, — і він повторив якийсь не термін, а звичайнісіньке слово, — зовсім не таке значення в них має». У «них» — це, здається, у турків, а точніше, в анатолійців, про яких коротко й швидко мені розповіли, пояснивши, звідки й коли

це слово могло прийти до них. Задля цього треба було згадати ще декого з південих слов'ян. Разом із греками — за це поручуся. Решта — в тумані: я ж не зобов'язаний був слухати, знаючи. Досить було й того, що ці знання в мені передбачали. Очевидно, з чемності, але спасибі й за те.

Щоб не заважати розмовою свідомішій частині ірпінської громади, ми підвелися і нагинці перейшли в більярдну, де в мене був мінімальний, але вже майже ігроцький авторитет. Точніше — чоловічо-ігроцький, позаяк бив я по кулях сильно і з не менш сильними коментарями. Цим авторитетом я й скористався, аби кий, простягнутий мені кимось із початківців (аси дивилися, нагадаю, «Время»), передати Лукашеві. Хто думає, з поваги до віку, помиляється — робилося це задля насолоди. Бо Лукаш грав у більярд унікально: однією і чи не лівою рукою. Тримаючи кий посередині й так, як діти тримають сачок, — із невпевненим вихитуванням. Проте по кулі влучав. Точніше — до кулі торкався, і та поволі котилася, щоб іще чемніше торкнутися до іншої. А та вже, як ми казали, з останніх сил діставалася до лузи і в неї падала.

Фантастика! Це вигукував я тоді й вигукою зараз. І з тим же, пригадую, вигуком (звісно — внутрішнім) я дивився на ще один Лукашів «номер» — з'яву на хіднику біля готелю «Дніпро» в самому сірому костюмчику, без краватки й шапки. Не кажу вже — пальта, яке в нього таки, здається, було. Теж, чомусь ввижається сірим. Напевне, для весни чи осени, але йдеться про зиму. При тому — зимну. Чи про один із дуже й дуже — клято дуже! — зимних днів, коли на людину, що перетинає тобі шлях голомозою, з голою шиєю і без одягу (бо який же з піджачка і штанів при тридцятиградусному морозі одяг?) дивишся, як на...

Зрештою, подумайте самі — вже за хвилюку ми говорили про якусь книжку (я почувався все ж таки не настільки природно, як співрозмовник, і, переконаний, у невимушеності програвав), а після неї — про той-таки Ірпінь, оскільки ніщо інше нас не пов'язувало. Крім, зрозуміло, життя, кількома міркуваннями з приводу якого я ці зазірання у себе завершу.

Лукаш його — себто життя — любив. Не себе в ньому, а його. У собі й поза собою. Поза собою особливо. Більше того — він тією любов'ю світився. Ізсередини — назовні (всередині у нього, переконаний, ніхто, крім нього самого не бував і бути не міг — заблу-

дився б). І саме завдяки цьому він не є і ніколи не був літератором суто українським, сиріч патетиком, плаксієм і життеїмпотентом.

Ця ж любов є визначальною міткою Лукашевого Духу, де визразно особистісною була хіба Совість, а все інше належало Планеті та її Культурі. Культурі, додам, як жінці, роман із якою у небуденного цього чоловіка теж був доволі, як на теперішні часи, дивним — вони одне одного ніколи не зраджували. І почувалися цілком щасливими. Як удома, так і на людях. Хоча саме по собі щастя — річ важко вловлювана. Проте цілком збагненна для тих, кому найбільше важить не те, що вони мають, а те, що знають... Поліглотство у цьому сенсі дає безліч можливостей знати найпотрібніше — золоті поклади творчо неспокоїної художньої мислі, яка у кожного народу має свої пекло та рай, свої духовні вершини і свій спосіб на тих вершинах не лише час від часу зупинятись, а й жити.

Оця спасена Лукашева здатність проникати в іншобуттєвість (а іноді й втікати з неї) і стала головним охоронцем його щоденности, де з точки зору практичного розуму владарювали нестатки, утиски й соціально узаконене назирацтво. Проте Микола Лукаш існував поза ними, позаяк не лише почувався, а й був громадянином усєї планети, маючи в духовно-історичних її набутках і якостях одну з найулюбленіших ніш — бароковість. При тому не якусь там метафізичну, а цілком земну і багату у чому (це вражало найбільше) староукраїнську. Цей менталітетний карб Лукашевої вдачі здався унікальним ще й тому, що в ньому були напріч відсутні психо-соціальні привнесення підрадянського й підцарського гатунку. Так ніби він не просто народився десь за сто літ до Сквороди, а й духовно в цьому позачасі жив, їв, спав, читав, виходив на люди. Ця його втеклість із прозаїчного історичного плину в царину, скажемо так, вічності для одних (їх більшість) була непомітною, а інших дивувала й навіть дратувала. За приклад може слугувати Марієтта Шагінян, яка писала не лише про Леніна, а й про Шевченка, була, очевидно, переконаною, ніби щось про нашу землю і її культуру знає. Але щоразу після розмови з Миколою Лукашем (розмови ці самозринали й гасли в Ялтинському Будинку творчості) почувалася ошуканою. Так, принаймні, я зрозумів розповіді про їхнє спілкування, що починалося з якогось запитання, миттєвої відповіді Лукаша, який, складалося враження, знав

усе й про все. Але знав не фактологічно, а глибинно, з тією висновковою іронічністю, що її може собі дозволити хіба якесь божество. Непроникно спокійне, воно не потребує захвату, хоча цей захват крізь великодержавницький (усі, хто писав російською, почувалися на ступінь вищими перед есересерівським загалом) апломб проривався. Це була суто мізкова любов без взаємности, тобто приналежна не Лукашеві, а Шагінян, яка (про її любов чи нелюбов до ранкової кави я нічого не знаю) потребувала Лукаша чи й не відразу по пробудженні. Цей різновид інтелектуальної наркозалежності поширення серед Лукашевих земляків, на жаль, не набув. Не претендую на нього, боронь Боже, і я, оскільки до списку близьких Лукашевих знайомих не належав і належати не міг. До того ж я не вмю беззастережно, а тим більше гуртово, захоплюватися. Він, гадаю, теж мало ким у профанному житті захоплювався, хоч якісь переважання після спілкувань, безперечно, мав. Саме тому міг до когось підійти, щось незначуще зронити й абсолютно комфортно замовкнути. Даючи змогу (це, не криюся, пережив кілька разів і я) порозумітися не нам, живим, а нашим безсмертним, як переконує багато хто, душам. Їм хороше було без слів. Як і мені, що у цих випадках сидів чи стояв у стані своерідної нірвани. Поки хтось перший не прокидався, щось казав і надделікатно вибував із порозуміння без праці розуму. Принаймні, мого, чия наявність при Лукашеві була завше проблемною. Хоч поза Лукашем у думках про химерного цього чоловіка (козаки Мамаї писалися саме з таких, як він) що не рік твердішав багатоступеневий каркас його ества, чию основу складала дитинність. Найяскравішим її прикладом стала заява до керівних органів підряднянської України про готовність відбутися тюремний термін замість Івана Дзюби; Лукаш не здатен був припустити думки про кадебістські сценарії подібних судових вироків, негативне ставлення до яких буквально викосило квіт тогочасної студентської молоді. Та й хіба лише студентської?

Наступною рисою того самого духовного порядку була повна не матеріально вимушена, а природна незалежність від грошей. Останні в нього то з'являлися, то щезали, а він залишався про-світлено ясним що з ними, що без них. З прецікавим уточненням: коли грошей ставало доста для обіду в ресторані «Дніпро», він у цей ресторан ішов, не турбуючи себе думками про день завтраш-

ній. І там — себто в ресторані — своєрідно розкошував: замовляв децицію спиртного, якусь страву, і все. Решта задоволень ішла від так званої «культури обслуговування», меблів, посуду. І, може, відвідувачів, якщо ті поводитися пристойно.

Підозрюю, що в ньому залишився соціально незреалізованим не стільки гурман, скільки вроджений аристократ. Не снобістського, а духовного походження й гатунку, що далось взнаки і в широко відомій у вузьких колах відразі до газової плити, яку він у своїй квартирі ліквідував. Чи потребував він для відчуття повної внутрішньої комфортності багатих меблів, палацу, чемної і вишколеної прислуги, не знаю. Але знаю точно, що плебейство він ненавидів. Що рідномовне, що чужомовне, хоч — і на цьому ловив себе кожен — цілковита безкарність чужомовного чи то поведінкового, чи морального вандалізму його бісила найбільше. Як бісила й генетична безкультурність продукovanого соціальною «інтернаціональністю» СРСР людського дистилляту, від якого, повторюся, він утік. Зрозуміло, не лише в чужі мови, а й у наявний у цих мовах історично встояний побут, смак до якого зблискував і в залюбленості Лукаша в староукраїнство. Я вже не кажу про староіспанськість, старофранцузькість, староанглійськість, куди пхатися з псевдолітературним українським суржигом (його носіями були й залишаються перекладачі суто словникові) було намарне. А ось приміряти до мови сервантівського «Дон Кіхота» вжиткову мову українського бароко означало знатися на всіх регістрах рідноземного мовного органа, на опанування яким сучасні перекладацькі програми, на жаль, не націлені. Лукаш самотужки виріс до звання всеєвропейського маестро в цій справі, про що, сподіваюся, інші сьогодні скажуть фаховитіше й краще.

І передостаннє: Лукаш променився гумором. Здебільшого невербалізованим, позаяк ділитися враженнями від виступу, скажімо, недолугого письменницького боса чи привченого до ідеологізованої загальщини пенсіонера, військовика або трудячого активіста було не те що ризиковано... Не було з ким; письменницькі зібрання у цьому сенсі мало чим відрізнялися від районних або республіканських партконференцій, нарад, з'їздів тощо. Однак Лукашеві очі (це траплялося здебільшого біля телевізора, бо делегатом цих партконференцій і з'їздів він, зрозуміло, ніколи не був) при цьому буквально порскали внутрішнім реготом. На-

віть без тіні розпачу в цих очах, позаяк людське глупство всесуще і всевічне. Він же від нього був забарикадованим усім читаним і засвоєним із сили-силенної книжок, які мали в його особі невсипущого духоохоронця. Книжка ж бо, навіть присилувана до брехні, не бреше ніколи. Однак це вже філософія, а він її шанував не дуже... Мав недовіру до розумової еквілібристики, яка, до речі, мову мертвить. А він її волів бачити вічно живою. І чи не найбільшого у цій справі досяг.

І останнє: Лукаш — людина біблійна, чи, радше, біблейська. Це ж хтось із таких, як він, або й він сам, але прапрадавніший, сказав, що саме було на землі першим. Нагадаю: Слово, і Слово те — Бог. Той, хто сподівається дістатися до Бога німим, без мови чи поза мовою, — дістанеться тільки до пекла. У якому ми зараз і живемо. І в якому жив із нами Микола Лукаш. Тільки цим і мученик. А в решті свого життя і своєї суті, навпаки, — переможець. Бо як народився Миколою Лукашем, так Миколою Лукашем і помер. Без жодної нагороди за компроміс, за життєзраду, за самовідступництво.

Щаслива людина! Перед нею не гріх схилити якщо не голову, то те, що нею є. Або здається головою — Лукаш сказав би десь так. Микола Олексійович Лукаш — підкреслю наостанок — аби у когось не виникла все-таки підозра, що я з ним був запанібрата. Якби ж то!

Бастард*

Духовне сирітство і виокремлює, і мучить. Надто людей не говірких, а тих, що всього-на-всього пишуть. Коли ж до цього додати, що саме по собі художнє письмо — теж родич мовчання, то можна стверджувати, що причетний до нього Роман Андріяшик катувався собою і в собі щодня. Найперше — розгородженістю з рідномовною літературою, чий Батько** на дитяче його чоло благословляючої руки не клав. А хто клав — вичерпно точно не скажеш. Для цього треба було б народитися у підпольській Галичині, мати вчи-

* (існ. *bastardo*) позашлюбний син короля чи іншої високошляхетної особи.

** Маю на увазі не лише Шевченка, а й впроваджений Шевченком духовно-мистецький канон.

телями і ранніми співрозмовниками людей із європейським освітнім і просто життєвим досвідом, знати тих, кого цей досвід послав під енкеведистські кулі, зробив в'язнями сталінських таборів чи змусив надовго зачaitися. Не як ворога ніким не прошеного у наші краї СРСР, а в якості його пожиттєвої альтернативи.

Андріяшикові «Люди зі страху» — це данина душевному задзеркаллю двох-трьох поколінь, які готували його до літератури з одним-єдиним наказом: «Залиш про нас бодай слово!». Водночас це й роман про нього самого, не наляканого, а пораненого світом, який його не потребував.

Я не певен, що рішення піти з цим світом на контакт було абсолютно свідомим. Могло статись і навпаки: молодий Роман просто вступив на «мехмат», просто його покинув, просто вступив на факультет журналістики, його закінчив і врешті-решт зрозумів: цей світ надовго. Означало це не що інше, як жертвне замирення з реальністю, чії художні мови (Смолича, Панча, Ле, Рибака) необхідно було відкинути, аби не стати жертвою ще й у царині Духу, котрий зрад не пробачає. Якщо ти з ним уже спізнався.

Коли це сталося — можна лише здогадуватися: сам Андріяшик ні про що глибинно особистісне не розповідав. Тому моя про нього оповідь базується на такому ж, як і в нього, терпінні пасинка часу, який те тільки й робив, що слухав. І зрідка — чув. Приміром, таке: «Я з ними (маються на увазі дисиденти) не приятелював». — «Чому?» — «Було нецікаво». — «А з шістдесятниками?» — «Теж ні».

Ця й більшість наступних розмов відбувалася в Ірпені. Цього разу — глибокої ночі. Я тоді щось писав. А він нудився. І пив (нічого іншого в мене не було) розчинну каву.

— Тебе обкладали?

— Недовго. Я порозумівся.

Порозумівся — означало (так з'ясувалося з двох-трьох речень по тому) прийняв кадебістські вимоги не йти на контакти із Заходом і не брати участі в різних акціях. Хоч про одну з них він обмовився. Йшлося про так звану «маївку» за містом. Де саме — не пам'ятаю, а от слова про присутнього там Василя Стуса лишилися в мозку назавше:

— Ми з ним стояли осторонь. Усі ходять, сміються з машин, з яких за нами стежать. А Василь каже: «Ніхто з них туди (в табори, — Г. Ш.) не піде. А я звідти не вернуся».

Вийшло трохи не так, але й так, бо після повернення з таборів від дисидентства лишилися тільки вишиванки й глибоко патріотичні виступи. Але не жорстка обструкція владі, що Україною не була й не стала досі. У тім числі й Україною Романа Андріяшика, чю долю він шукав не серед умонастроїв «Кобзаря», а в геополітичних нуртах доби. І нічого втішного там не знаходив.

Я пишу цей шкіц за день по смерти Селінджера. Не певен, що Романа ця смерть опечалила б, але щось у душі та зродила б, оскільки читання «Над прірвою в житті» колись давно його сікнуло. Маю право це стверджувати після кількох радіопередач, де приплюсовував Романа до «втраченого покоління», від якого до того ж таки Селінджера, а ще раніше — Бьоля, Камю крок або й півкроку.

- Гриню, я слухав.
- І що?
- Нічого. Добре.

Романові очі сяяли, а я його жалів: тішитись такою дурничкою. А себе картав. За гру в інтелектуальну вищість (без цього ситуативний критик не може), за бажання тією передачею сподобатися. Кому?!

- Тебе будуть перевидавати?
- Збираються.

Сказати тоді, що я міг би написати передмову або післямову, не повернувся язик. А шкода — мав би сьогодні бодай речення-два з приводу стратегії його творчости, котра, безперечно, існувала, але — у глибокому душевному схроні що напіввідкрився один-єдиний раз. Назвою другого числом роману «Додому нема вороття». І, звісно, виконавською манерою, де ліро-епічний стьоб (абсолютно органічним і здатним до виражального безміру він був хіба в М.Стельмаха) не те що не гостював, а нещадно нищився. Що не означало цілковитої відсутности в Романовому письмі хвилювання і навіть розчулености. Але не думкою про правду, а самою правдою, ціну якій він знав, звісно, не один. Однак спільників у справі її вилущення з підсохлого історичного багна практично не мав.

Пам'ятаю, як я озвірів після чиесь розповіді про бійку Андріяшика з Григором Тютюнником. Не ідолом 70-х, але й не останньою у ті часи постаттю з німбом художньої безгрішности. Була у цій справі ще додаткова деталь: Григора кілька разів ударив Ро-

ман не сам, а з двоюрідним, здається, братом, якому за неписаним законом письменницького лицарства (де й коли воно, хлопе, існувало?) у подібних ситуаціях не місце.

— Чого ви зчепилися?

— Із Грицем? — Роман (він куриє практично постійно і по своєму артистично, тримаючи пальці із затиснутою в них цигаркою, як тримають мікрофон) схитнув рукою і не додав більше нічого. Але дивитися на мене не перестав, що означало: «А тобі що до того?». Або: «Це не підлягає висловленню». Я схильний до другого промовчаного варіанту, за яким стояла незупинна творча суперечка. Не прозаїка з прозаїком, а світу зі світом. І, хай мені Бог простить, України з Україною. І в тому, і в тому стражденною, але в Романа куди більше гордою. Масштабом страждання, що звучить трохи ризиковано, проте хай лишиться: про муки Тютюника мова йтиме окремо...

— Як тебе прийняв Київ?

— Ніяк. Але квартиру дали. Поміг Корнійчук.

— Ти глянь! Розмовляв із ним?

— Звісно. Був навіть у Плютах.

— Він же відлюдько.

— Чому? Сміявся, жартував, виставив чарку.

Не зайве нагадати, що в пізніші часи, коли Роман замучив КДБ і владу розлученнями, богатирською (він ніколи не п'янів, як, скажімо, я — з танталовими після над міру спожитого муками) «війною» з горілкою, — офіційне ставлення до Андріяшика (цьому, гадаю, сприяли всілякі «Голоси...») кардинально помінялося. Не в останню чергу й тому, що він сторонився Спілки, чие керівництво славою ні з ким не ділилося. Крім, хіба, М. Бажана, який узяв його на роботу в УРЕ і терпів рівно стільки, скільки Роман терпів цю установу. І був при цьому — я підкреслюю — там бездоганним редактором. Але не бездоганним членом колективу — чого за Романом не водилося, того не водилося... Важка людина, непокірний письменник, зачасний, не виключено, антирадянськ — про це знав чи здогадувався кожен. Проте компромату (крім сварок із друзинами) у тих, кому той компромат вкрай був потрібен, завжди не вистачало. Мене особисто це досі дивує, але варто Романа просто згадати, і від усіляких прозірливих здивувань не залишається й сліду: Роман був, як уже мовилося, титанічно гордим, що означа-

ло — не здатним розмінюватися на дешеві брязкальця різних служінь. Крім служіння власній совісті, що, втім, теж потребує уточнень і уточнень... Адже діти, крім останніх двох дівчат, виростили без нього, поранені ним дружини не знаходили — і не шукали! — нових сімейних щасть. Україна — нагадаю іще раз — також могла почуватися ображеною, оскільки безпосередньо про неї він почав вести мову лише тоді, коли підупав на силі. І дозволив собі статтю чи кілька статей про всілякі геополітичні прожекти, де його думка і стиль блукали, як ніким не знані й нікому не потрібні подорожні, що догукувалися виключно до себе. І це поряд із такими грандами словопатріотики, як В. Яворівський, П. Мовчан, Д. Павличко, Р. Лубківський, змагатися з якими марно. Та й не потрібно, позаяк оскаржувати в їхніх словах нема чого. Крім них самих...

Роман Андріяшик відрізнявся й відрізняється від згаданих і незгаданих промовців та діячів абсолютно іншим розумінням самої сутності громадянської дії, де безкомпромісно неушкодженим повинен залишатися найперше він сам. Держава, у тому числі й національна, — є сумою безлічі компромісів, серед яких компроміси з людською захланністю, тупістю й моральним дебілізмом мучать лише письменницьке перо. Тим, що до нього чіпляються. А письменницька душа — то твердиня чи й не самого Бога, де ніхто нікого не судить, а лише думає... Про що? Читайте Андріяшика. І не раз, і не два спіймаєте себе на тому, що Карпати, Поділля, Львів, а почасти й Київ — то всього-на-всього матеріал для роздумів про можливість прихистку. Не нації (її поки що не існує), не народу (він досі залишається отарою, яку будь-куди можна покликати високоштильним базіканням і п'ятигривневим додатком до пенсії), а Людини, якою вона була задумана, але якою ще й досі не є. І ніколи не стане, якщо її з державою не розгородити за принципом (даруйте за зухвалість): Богові — Боже, а людському серцю — своє. Не Сквородинське, не Шевченкове, а духотрудяще, де молитва чи швидкоплинне покаяння — це лише емоції і більш нічого. Не у кожного, але в більшості тих, хто, помолившись, знову грішить. Роман Андріяшик волів замість цього самоопитуватися. З різним ступенем готовності до цього, але з незмінно граничною напругою ества, яке вміє жити навіть в умовах соціальної розстрільності. Це унаочнив табірною своєю поезією Стус, і про те саме вів мову ще в «Додому нема вороття» молодший тоді за ньо-

го Роман. Що з цього вийшло, відомо — обох серед нас уже нема. Але книжки їхні не перекидати тисячам майстрів депутатського красномовства. Тож хай кричать...

Набрав ці слова, й у груди стукнуло назвою: «Сад без листопаду». Чому я раніше не чув шепоту словесної цієї трійці? Хоч сам здобувся на якийсь там «Рай». Теж не на Небі, а тут, на землі. Роман, виходить, незалежнив художню свою Ойкумену задовго до 90-х. А ми нею лише пробігали. Це не каяття, а констатація факту: вічність не терпить галасу. Чи має до неї стосунок Романів дорожок, чи ні — судити не беруся, але тихість письменницького його голосу мала б і тоді, у 1984 р., щось до прочитаного додати. Приміром, приємність від продирання кризь характерологічні хащі (більшість його героїв тяжіють до внутрішньої, скажемо так, ломки) у бік галявин Віри. У що — не суть важливо: без тверді під собою в Андріяшика не залишається ніхто. Чого, до речі, не скажеш про письменників-плаксіїв, якими він гидував. І ті його (коли Роман був редактором «Радянського письменника») оскаржували, проте без особливого успіху: все, що він викреслював, у набір не поверталось.

— Чий ото рукопис? — він, поки не отримав останньої своєї квартири, жив у Ірпені, де нещадно всіх правив. Надто жінок, машинопис роману однієї з яких із сіро-білого (я це бачив на власні очі) зробив чи не суцільно чорним.

— Тобі воно треба?

— І все-таки...

Хвилин за десять я віддав теку й сів на ліжку, оскільки тронне крісло було одне й нікому не пропонувалося.

— Для чого ти все це переписуєш? Це ж безнадійно.

— Чому? Вона погодилася.

— А якби не погодилася?

— Так би й було.

— Тобто?

— Зробив би те саме.

Я не вважаю подібний редакторський стиль ознакою самої лише гонорової впертості. Швидше це один із синдромів непогамованого права на власну літературну територію, де сам працюєш, сам вирішуєш долю зробленого, відповідаючи попутньо і за його якість. Андріяшик не міг не знати, що навіть висунуті

хистом чи владою на роль живих класиків поети чи прозаїки редагуються, але коли ти сам прозаїк та ще й прозаїк небезталанний, то гріх не скористатися владою над кимось. Про це думалося при погляді на Романа з гарною шкіряною текою, у непоганому костюмі. Внутрішньо він у ті перебудовні роки бачив себе виключно таким: фахово всеможним, непідлеглим сірятинню. А що не мав власного кабінету (як і власної, нагадаю, квартири, оскільки кожна з попередніх дружин залишала спільне житло за собою), — то хіба велич у посаді? Не сановитість, а саме велич, якої в Романові прагла королівська літературна кров і королівські життєві звички, головною з яких була повна незалежність від рокованої усім нам поденщини. Бо праця в УРЕ чи «Радянському письменникові» — то не поденщина, а Праця, виконувана Майстром. І трагічно запізнило віддячена Шевченківською премією...

Ранком, коли про це стало відомо, я був на службі. За столом заступника директора установи, до якої я ставився із за давненою ненавистю за те, що мене в ній (хоч не лише мене) постійно контролювала й обезличувала (я мав там 18 офіційних доган) всіляка кар'єрна наукобосота. Яка при нагоді мене й захищала, але тільки після того, як запхала в раз і назавжди відведenu нішу. Після розвалу СРСР усе ніби змінилося, проте ненадовго, бо ті, хто там вірнопіддано служив, передбачливо перетворилися на патріотів і так само вірнопіддано служили далі. А як на мене — небезкорисливо холуйствували перед Кравчуком, Кучмою, Ющенком. Та Бог їм суддя. Тим більше, що нікого з них того ранку поряд не було. Крім Романа, який приїхав із Троєщини, де впродовж позадомної доби заріс, пропах димом, пригощаннями.

- То правда?
- Ти ж чув. А як ні, — я швидко відкрив сейф, витяг коньяк, учорашню якусь закусь, — то чув я. Пий і шмаляй додому.
- І так і сказали?
- Так і сказали — Андріяшику Романові... Як там далі?
- Васильовичу.
- Ось бачиш, чув, а кажеш, що ні. Як там середина?
- Уже добре.
- Допивай, і йди готуватися. Костюма маєш?
- Є. А ти так і не п'єш?

— Ні. З останнього нашого епопейного запою. Пам'ятаєш? Якщо ні, то нагадаю — травень 1988 року. Ти тиждень мене рятував, а сам — як скеля.

— Гриню, ти на мене не сердисься?

— Ти п'янієш. Утікай!

І він зник, аби звично гарним, звично сувороокиим і шляхетно стриманим з'явитися по якомусь часі на екрані телевізора, де після вручення медалі й диплома у нього брало інтерв'ю якась безгруде дівча, зосереджене зовсім не на письменникові, а на владоможцях, що сновигали, пересміювались... А Роман тримав паузу, готуючись сказати щось істинно лавреатське, гідне його самого і його доробку. Проте не встиг: його слухали лише заради речення: «Звичайно, я схвильований. Шевченківська премія...»

Треба було бачити Романове обличчя, коли мікрофон з-перед його губів нахабно забрали... Хоч він ще кілька разів стоїчно пробував виговоритися впродовж того березня, щось узагальнити, чогось нас навчити. Та це нікому не було потрібно. Ні-ко-му! І він поміняв довго омріявану публіку на різну пияцьку гидь, яка за ним ходила, йому прислужувала, у нього ночувала.

Не раз і не два, йдучи на роботу, я бачив його біля кав'ярні на розі Інститутської. З цигаркою у відставленій руці й із профілем імператора, який чекав, що йому кивнуть, дружньо посигналять портфелем... Я це робив, але не завше. З відрази до чужої безпорадності, яку в собі розчавив. Але навіщо було чавити живого Андріяшика?

Чи бував він щасливим? Точніше — чи вмів бути щасливим? З огляду на скупі розповіді про Карпати, де Роман визбирував мінусу Гуцульщини, а радше з огляду на його лице під час цих розповідей, миті душевного розпогодження він знав; там, у Карпатах, він осягнув себе, свій стиль, на який натрапити замолоду, що не кажи, приємно... Емоційно вищих означень усього для себе сприйнятного він уникав... Хоч бував суворою своєю вдачею не захищеним. Приміром, гарного весняного ранку після повернення з уже не підрадянського рідного села. Там, на батьківському подвір'ї, в батьківській хаті «похазяйнували» якісь покидьки, з якими Роман пробував не те що порозумітися, а бодай видобути з них ознаки проминушого встиду. Та де там.

— Я ж, — у Романових очах враз зблиснули сльози, — міг їх проклясти. Отак, — він дитинно змахнув рукою, — сказати: «Проклинаю», — і все...

«Що — все?», — ледь не зірвалося з язика, але я промовчав. Як мовчав і тоді, коли він розповідав про спроби закріпитися «дачним» на краєчку Чернігівщини. Назву села, куди з такими самими намірами дістався у машині Яворівського спершу я сам, зараз не пригадую. Але хату баби Марії, де збирався зимовими вечорами дивитися на вогонь, де половину єдиної кімнати займав підігріваний омріяним вогнем лежак, купити не довелося. Зате вихваляв я її так, що Роман став у тому селі власником городу. З наміром побудуватися, проте далі спорудження мізерної якоїсь буди справа не пішла.

Жив він у тій буді по кілька тижнів. І щось, звісно, на городі робив. Із цигаркою в руці й незрідка, казали, при краватці. Бідний-бідний мій Романе!

Бідна моя вітчизно! Коли ти перестанеш бути мачухою? Хоча б для беззаперечних талантів. Напевне — не скоро. Або й ніколи...

Камбоджа

Так жартома називали його письменники старшої генерації. При тому грошовитіші, з машинами, дачами, невичахними гоноарами за видання, перевидання, післяперевидання... І, звісно, багатолавреатні. Камбоджа (він же Олексій Федотович Коломієць) теж не був обійдений грішми, певною славою, багатьма преміальними званнями бодай тому, що разом із Миколою Зарудним тримав у репертуарному полоні всі українські театри. Почалося це із славнозвісних «Фараонів», а закінчилося...

Виразно (звісно — в уяві) бачу сходи першого після теперішньої Європейської площі хрещатівського переходу, якими Альоша (так називав його тодішній мій супутник і товариш Володимир Опанасенко, що після Театру кіноактора став режисером театру ім. І.Франка) повільно ступав угору. І коли нас побачив, зупинився й докірливо промовив:

— Так же не можна.

— Альшо, не зараз...

— Про що він? — запитав я у переході, але спохмурнілий Опанасенко замість відповіді закурив. Не люльку (її тільки понюхав), а щось простіше й аж потім зронив те, що, очевидно, втікало вже з голови: — Я ж його «Голубі олені» зробив шедевром...

Здогадатися, що йшлося не про давніші вистави, а про якусь із останніх п'єс Коломійця, було не складно. Та краще було перевести розмову на інше; мій товариш не все, по-перше, у театрі вирішував, а, по-друге, отримав нарешті можливість вільного вибору і носився із задумами, де підрадянським добром і злом не пахло...

Усе на правду минає. Ще до проминання творчих спроможностей, лібідозного неспокою...

І тоді, й зараз я не випускаю із себе Камбоджу іншого: вельветового, з врізаним чи й не в середину лоба чубом, навдивовижу рухливого й хитрувато веселого навіть тоді, коли решта товариства тримала марку поважних класиків. Не хтось інший, а саме він увів мене в стан очманіння від реготу 9 травня якогось там перебудовного року, коли приєднався до тих, кого Борис Харчук зібрав на «чай» з приводу свята Перемоги. Сиділи тоді у крайній від входу кімнаті 4-го ірпінського корпусу Олександр Ковінька, Сергій Козак, сам Харчук, я з не одержавленим іще Миколою Жулинським... А за вікном поважно спацерувала з почесним ескортом Ліна Костенко. Усі пили коньяк, а я — передбачливо налитий в одну з порожніх пляшок чай. Аби, боронь Боже, не причепилася потреба похмілля. Про те саме сказав і нерішучий (він зазирнув до Харчука і оглядав нашвидку гостей) Коломієць у відповідь на:

— Альшо, заходь.

— Не.

— Чому?

— Нап'юся.

— Дурне говориш — сідай.

Коломієць зайшов, сів, і я тоді вперше звернув увагу на його ноги, що, як у дитини, переплелися. Потім погляд перебіг на нестерпно блискучі очі, які дивилися на Сергія Козака: той височів над товариством. Народний артист, композитор, поет... у гарних чорних штанах, чудово випрасуваній білій тенісці...

— Ми саме летіли, — Козак перед тим почав, а зараз продовжив розповідь про нову свою пісню на слова Бориса Олійника, — із Ванкувера в Ганновер. Я щойно прочитав Борисів вірш — він перед тим подарував мені книжку — і вражено глянув на того, хто її написав. Невже оцей хлопець, що дивиться в ілюмінатор, на таке здатний? У Ванкувері я чув його твори, але цей... У мені вже почала бродити мелодія... Із Ванкувера до Ганновера летіти...

— Серьожо!

— Що? — Козак глянув на Коломійця, як на щось абсолютно незначуще.

— Нічого.

— До Ганновера летіти...

— Серьожо!

Козак подивився униз і здригнувся, коли почув:

— А ти в Лохвиці був?

Здригнулись і всі ми, однак сміятися було незручно. Надто після того, як артистичний бас Козака спробував повернутися на втрачені духовні висоти:

— За ту годину лету...

— Серьожо!

— ... із Ванкувера в Ганновер...

— Ні, ти подивися на нього. Я питаю: ти в Лохвиці був?

Хтось із нас не стримався першим, хтось схропнув, хтось тонко писнув, а я майже зліз із розхитаного низького крісла, в яке повернувся, коли зачув рятівне Ковіньчине:

— Ну що, тяпнемо?

Усі спорожняли чарки, порскаючи в них не сміхом, а мегатонної сили реготом наявного в кожному з нас українства, розбудженого лише... Ні... Повторити це, а, тим більше, висловити я не в змозі. Мені над силу передати злякане потрясіння у тому ж Ірпені, але іншим разом, коли до мене чемно постукали, а коли зайшли — я відразу ж кинувся до шафи, де в кутку стояла бережена від тривіальної п'ятики пляшка. Від Коломійця все ж таки не прихована: судячи зі смиренного мовчання, життя в ньому вже давало дуба.

Прихоплена з підвіконня гостьова склянка, горілка, якесь яблуко... Коли я розвернувся, щоб нести все це до столу, воно ледь не полетіло на підлогу після того, як над порожнім столом з'явилися дві довжелезні руки. Без голови й тулуба.

— Я кому кажу — писати треба великими літерами! Я окулярів не ношу. Досить з мене горба...

Голос, який це промовляв, був абсолютно незнайомим. Персонаж, ним розігруваний, теж... А від підлоги лиховісно чулося:

— Партія вас брехати навчила. А хто навчить грамоти?

Я стояв, дивився, як хилиталися, перехрещувалися, на щось царственно вказували, від чогось відмахувалися павучі якісь лапи, і почав нарешті здогадуватися...

— Ну що, впізнав? — Коломієць виліз із-під столу, обтрусив коліна й знову прибрав смиренного виду.

— Маківчук?

— А хто ж. Має метр зросту, а стіл важить тонну... То для мене? Дякую...

Багатолітнього редактора «Перця» я бачив один лише раз. У Спілці, де він говорив практично з-під трибуни. І здався ображеним Природою й Богом відлюдьком. А тої ночі я його полюбив. При тому — відразу ж після повернення до тями, бо (як усе-таки багато важить точно взята комічна нота) Коломієць сміхом не накидався, а прибрав. З тих, хто його слухав, — душевний усіякий непотріб, а з самого себе... Теж багато чого мало потрібного, бо йшов він до успіху й достатку звивисто, з багатьма психологічними перевитратами, яких вимагала післяфронтowa служба в комсомолі, праця головним редактором «Молоді України», участь у репертуарних перегонах. Одну з таких «блискіток» на певних рисах його вдачі я спостеріг цілком випадково, коли поспішав до «Енея» і розминувся з групою людей, котрі вели знаного драматурга, як колись казали, попід руки.

— Що з ним?

Відповіла чергова, коли величезні спілчанські двері за цим урочистим ескортом закрилися:

— Серце.

— Яке серце? — трішки, як мені здалося, зло вигукнув увечері один з найславетніших завсідників Будинку творчости Борис Комар. — Альоша знову щось у Павла (Загребельного, Г.Ш.) вибиває. — І на підтвердження цього розповів, як той-таки Загребельний доручив йому відвезти майже непритомного Коломійця в Ірпінь зі словами:

— У нього напад. Ти там подивися за ним. А то не доживе до премії.

— Я його в кімнату в директорському корпусі майже заніс. Посадив і кинувся по людях за ліками. Ні в кого нічого... Тоді я бігом назад, але спершу зазирнув у вікно. Ану ж він там уже сконав. А він відчинив шафу і водить перед дзеркалом язиком то під одною щокою, то під другою.

— Прикидався?

— А то ні! Вмирають у Феофанії. Та й то не всі.

Борис знав, що каже, але, принагідно докину, знаю добре і я, що гра в щось чи в когось Коломійцем контролювалась і не виходила за межі, за якими нею можна було поранити. У тому числі й за письменницькими мірками нікчем, які тільки папір псували. А він їх не обжартовував, а розговорював, терпляче слухав і щось радив. Напевне, тому, що сам колись пробував себе в прозі й міг до самої смерти залишитися (Радянський Союз гадки не мав коли-небудь розвалюватися) автором суто номенклатурної вартости. Завадила (чи допомогла?) чарка, яка посадове його зростання припинила, а творче — напружила. «Або-або», — казала вона йому, коли він тягнув до неї руку, і це змушувало писати на максимумі щасливо відкритого драматургічного хисту. І на такому самому максимумі «перепочивати». Здебільшого — без нікого, про що свідчить коротенька репліка в Будинку кіно, де на перегляді документальної стрічки про Олесья Гончара ми сиділи поряд. І перше, про що я його запитав, було: — Як новорічні (йшлося про недавно відсвяткований 1981 рік) пороги?

— Ти маєш на увазі? — він не договорив, бо суть запитання була абсолютно ясна. — Ні, обійшлося без штопора. А ти?

— Трохи було.

Вага сказаного була непомірно великою, як на тривіально пицький досвід, з огляду хоча б на його гонорари.

— Поїхали? — запропонував він якимось після важких посиденьок не пам'ятаю вже з ким. Можливо, після отого «чаювання» у Бориса Харчука, де він пасок попустив і на ранок мав зім'ятий вигляд невдалої чернетки.

Я похитав головою.

— Ти, може, думаєш про гроші? — він заліз у задню кишеню і показав... Більше ніколи такої кількості півсотенних купюр у одній руці я не бачив.

— Розумію, але ні.

— Тоді прощай.

Означало це — більше його тут ніхто не побачить. Навіть якщо путівка ще майже не використана. Мені б такі можливості. Щодо путівок, звісно, бо від великих грошей мене Бог уберіг. Та й малими не накидався.

І треба ж такому статися (я знову про Олексу Коломійця), що грошей, ґрунту, на якому вони так щедро росли й множилися, і майже привласнених театральних угідь не стало. Здиміли. А ще ж недавно (йдеться про 1980 рік) все дихало ледь-ледь по-тривоженим застоєм, що й дозволило нам із Коломійцем упродовж майже цілого дня не п'яніти, бо пили ми (у ресторані над метро «Хрещатик») новинку — слабоалкогольні коктейлі. Щоправда, у кількості, для ранкового вмісту його гаманця завеликій. Що ж — квартира поряд, гаманець можна поповнити. І хоч раз, та наговоритися. Мені — він тільки слухав. А я розповідав про батьків, до яких (сумка з ковбасами стояла поряд) летів аж у Єнісейськ. На п'ятдесяті роковини їхнього весілля. Знайомими на той час ми були здебільшого через пресу, де я відвойовував собі місце: когось «громив», когось «хвалив». Не зовсім, очевидно, подилетантському, що й змусило битого-перебитого літературного «вовка» зі мною привітатися, запитати, куди я, і після почутого: «В Бориспіль, але не зараз», — показати на ресторанну терасу.

— Може, заїдемо? Не бійся — я там знаю хлопця, що наливає з розумом. Пив коктейлі?

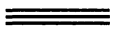
— Доводилося. Але...

— Вікинь із голови. Все буде як треба.

Мав він на увазі не лише розрахунки, а й стан, у якому мене забере спершу таксі, а потім літак із вахтою, де мені теж наливали. Втім, я про це вже десь писав. Але в тому письмі нікуди було припасувати Коломійця, який проіспитував мене на — як би точніше сказати? — відвертість. І я цей (звісно, неусвідомлений) іспит очевидячки витримав. Репліками про Гончара, Григора, Гуцала, Дрозда, Новиченка, Острика, Шамоту, Дончика, про цілий взвод тодішніх романоробів, чії прізвища запалювали очі Коломійця ще до того, як і я додавав до їхнього вогню іскру чи дві. Так ми заприятелювали. Без панібратства.

— Вітаю великих!

— Вітаю славетних.

Ці іронічні наші вигуки Хрещатик чув доволі часто. А ось чи чув останню нашу розмову — не певен: це вже був Хрещатик без радянської міліції, без ідеологічних «патрульних» у його натовпах. І без потреби у бодай розмовній незалежності. Та й Коломієць мене, щиро кажучи, вразив. Траченим коміром светрика, траченим шаликом (це було 27 січня 1994 р.)... Про те, що це чергова гра (цього разу в бідність) — навіть не подумалось; у нього вже вчепилася хвороба, котра забрала його на дачу, а звідти — у Харківці, до Архипа Тесленка...

— Щось пишеться?

Про це він не питав ніколи. Моя відповідь так само була несподіваною:

— Написав. П'єсу. Міністерство навіть заплатило. Але ставити ніхто не збирається.

— Кажеш, ніхто? А знаєш, чого по всьому світі ставлять Чехова? Чого його люблять? Бо відчувають, — він стулив на зморшкуватій шиї шалик... — Усі й скрізь... що в нього кожен говорить, що думає... Бачив старовинні лики святих? Те саме в Чехова.

— Що саме те саме?

— У нього є очі душі... Їх бачиш і відчуваєш... Душа ними говорить...

Нас (це було біля готелю «Дніпро») постійно штовхали і розмову цим роздирали на шматки, з яких не стану складати щось глибокомудре й цільне. Тим більше, що мені досить і цього — Коломійцевої душі, яка зі мною тоді прощалася. Розмовою про найголовніше — правдивість і щирість, яких довкола було так мало. Проте не абсолютно мало.

Не абсолютно...

Леся Демська-Будзуляк

Історія літератури в Україні — проблеми та виклики сьогодення

У 1909 році в «Записках Наукового товариства імені Шевченка» з'явився друком перший розділ загальної праці Івана Франка «Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського» під промовистою назвою «Теорія і розвій історії літератури». Франко розпочав свою роботу над фундаментальною працею із постановки концептуальних питань, а саме: «Що треба розуміти під історією літератури взагалі? Який її матеріал, яка тема, яка мета? А спеціально історія української літератури чи не насуває яких окремих задач, трудностей та суперечок, які не виступають зовсім у інших літературах освічених народів або виступають у інших формах?» [12; 7].

Проблеми, які Іван Франко ставив перед українськими літературознавцями, хвилювали на той час багатьох європейських дослідників. Однак коли сто років тому літературознавці всієї Європи сперечалися чи «потрібна історія літератури» як наукова дисципліна, то вже у наш час ці дискусії проходять в руслі питання «чи взагалі можлива історія літератури»?

Питання історії літератури на сьогодні належить до найбільш дискутованих в європейському та північноамериканському літературознавстві. Незважаючи на те, що сама історична наука й водночас літературознавство нараховують не одне тисячоліття — на цьому тлі історія літератури здається досить юною. Однак, незважаючи на такий недовгий вік (близько трьох століть), вчені активно обговорюють проблему кризи, а подекуди й смерті історії літератури. Постановка такої проблеми, на нашу думку, може засвідчувати принаймні дві речі: вичерпаність предмета дослідження, тобто коли перед дисципліною перестають виникати питання, які можуть бути об'єктами досліджень;

та вичерпаність шляхів розвитку самої наукової системи історії літератури, коли випробувано всі можливі методи та способи історико-літературних інтерпретацій.

Такі тенденції безпосередньо пов'язують із загальною кризою усієї історичної науки, витoki якої знаходимо в теорії та практиці деконструктивізму й постмодернізму. Цьому також сприяло зближення у 70-х роках минулого століття історичної науки з лінгвістикою, так званий «лінгвістичний поворот». Зокрема у сучасній теоретичній науці про історію побутує думка, що історія ніколи не може дійти до нас у «чистому вигляді», натомість історики завжди мають справу з текстами, мовою, мовними інтерпретаціями. Відтак, маючи справу з тією чи іншою історією, ми завжди змушені реконструювати ці тексти за допомогою риторичних фігур та метафор, у них закладених [2].

Ця думка належить відомому американському теоретикові історії Гайдено Вайту. У своїй теоретичній концепції дослідник зосереджується саме на проблемі історичного письма як певної наративної оповіді: «Наративне письмо, — за Гайденом Вайтом, — це не розповіді про хронологічні послідовності випадків, а радше створення взаємозалежностей між минулими подіями та видами оповіді. Події, зафіксовані в анналах та хроніках, — це не сирий матеріал для подальшого вираження, а вже закодовані в тропях, які чекають подальшого наративного пояснення» [10; 176]. Виходячи з таких міркувань, сучасна історія — це постійні реінтерпретації вже відомого лише за допомогою іншої мовної практики. Відтак питання автора та авторського мовного досвіду стає визначальним для історичного тексту.

Концепція Гайдена Вайта є для нас важливою передусім тим, що вона може поширюватися на дослідження будь-якої історії, в тому числі й історії літератури. З відходом практики великих наративних історій літератури та з появою структуралістських підходів до літературної історіографії, питання мовних конструкцій та їх функціонування в межах історико-літературних текстів поряд із питаннями літературних таксономій та проблеми автора є актуальними для подальших перспектив розвитку історії літератури як науки.

Питання мови текстів історії літератури важливе передусім з огляду на те, що дає можливість вивчення зміни історичного мислення, а відтак презентації тих чи інших ідей (культурних, суспільних, політичних) через науковий текст. Вивчення мови через призму вивчення істориком літератури форми й змісту художніх творів також багато в чому прояснює

питання історичної традиції, яке в українському літературознавстві є далеко не однозначним.

На питанні дослідження мови як художніх, так і історико-літературних текстів наголошував і Дмитро Чижевський. Говорячи про завдання історика літератури, вчений зазначає: «Першим питанням, на яке треба звернути увагу, є мова. Нас цікавитиме не стільки історичний розвиток мови, скільки її «багатство» та використання різних «шарів» мови». Й наступне: «Мова літературного твору — це, передовсім, засіб мистецького оформлення твору» [13; 11]. Коли йдеться про вивчення особливостей засобів художнього твору, Чижевський перекидає місток від питання мови історико-літературних текстів до вивчення проблеми методу. Дослідження ж питання методу літературної історіографії, в свою чергу, дасть змогу краще розглянути цілий комплекс питань історії літератури з погляду культурного дискурсу. Зокрема маємо на увазі визначення типологій літературних історіографій, питання формування канону й риторики тексту, взаємозв'язку історико-політичного контексту та літературно-критичного дискурсу; а також, що не менш важливо, осмислення ґенези історичної поетики та культурної традиції.

Відтак, незважаючи на песимістичні настрої та прогнози в колах учених щодо подальшої долі історії літератури, ще залишаються відкритими багато питань, наприклад: що саме є предметом дослідження історії літератури; який зв'язок між історією літератури й конкретним історичним часом; питання способів та методів класифікацій історико-літературного матеріалу; яке взаємовідношення історії літератури та літературної критики й водночас зв'язок історії літератури як наукової дисципліни та наукового жанру; які принципи формування канону в історико-літературних текстах та систематизації матеріалу; хто є автором історії літератури та особливості її рецепції; зрештою — питання мови. Залишається додати ще й те, що на сьогодні не існує не лише корпусу української літератури, але й корпусу української літературної історіографії.

Щодо стану сучасної української історії літератури як науки й того кола питань, які мали б постати перед істориками літератури, професор Грабович, попередньо враховуючи всі складні процеси становлення українського літературознавства загалом, пише: «...кожна національна література існує в динамічній співдії внутрішніх і зовнішніх («рідних» і «чужих») сил і процесів, але у випадку нашої літератури цей момент ускладнюється довготривалою політичною залежністю і тим колоніальним статусом, який ми тепер щораз більше усвідомлюємо.

Вплив такого стану речей на літературні інституції (починаючи від самої концепції авторства, бо що таке «автор» саме в літературному, не громадському або політичному плані, — коли він пише за обставини переслідування його мови і нації?), на тематичний, стилістичний і жанровий профілі літературної продукції, на архіважливе питання самозбереження (self-image), імпліцитного, а то й прямим чином висловлюваного dignitas власної мови й літератури, — все це є фундаментальне для історії літератури і найкраще пізнається, власне, у зіставленні із тією другою, панівною культурою чи літературою» [4; 11].

Усі згадані вище питання у той чи інший час були об'єктами різноманітних наукових досліджень, висновки яких лягали в основу фундаментальних теоретичних концепцій. Проблема однак залишалася в тому, що всі ці концепції наскрізь суб'єктивні, й кожне нове покоління теоретиків історії літератури знаходило цілком переконливі аргументи, щоб заперечити концепції з одного боку, своїх попередників-теоретиків, а з іншого — практиків, тобто тих, хто пише історію літератури. Таким чином наступна дилема полягає в тому, що коли й допустимо ідею створення «суб'єктивних» літературознавчих теорій, то наскільки об'єктивною може бути сама історія літератури (зрештою, як і будь-яка інша історія). А звідси ще одне доволі «непросте» запитання — що принципово відмінне в механізмах написання загальної історії людства та історії літератури.

Поки що єдине питання, щодо якого не виникає гучних дискусій, — це питання змісту поняття історії літератури, хоча й тут немає чіткої єдності розуміння. Українські, російські, польські та англомовні джерела знаходяться на доволі різних позиціях. Відмінність полягає передовсім у різних методологічних площинах, у яких перебуває літературно-історична наука цих країн. Хоча, аналізуючи ці позиції, можемо виділити дві тенденції, згідно з якими відбуваються осмислення й розвиток науки: перше — це розуміння історії літератури як певної системи суспільних знань, покликаних обслуговувати ті чи інші соціальні, культурні, ідеологічні ідеї; друге — розуміння історії літератури як самодостатньої замкнутої структури, незалежної від соціальних, культурних чи політичних процесів, елементи якої доповнюють один одного й водночас постійно видозмінюються в інші закриті структури.

Такий висновок ґрунтуємо на аналізі визначення предмету історії літератури в різних національних літературознавствах, зокрема українському російському, польському та американському. Так, українське джерело твердить: «історія літератури — це галузь науки

про літературу, яка досліджує її розвиток у зв'язку з розвитком суспільства та його культури, прагнучи виявити внутрішні закономірності літературного процесу» [5; 329]; російське: «філологічна наука, яка входить до складу літературознавства і вивчає історію всесвітньої літератури, окремих національних літератур» [9]; польське: «галузь науки про літературу, яка вивчає і впорядковує явища літератури з хронологічного погляду, у різних внутрішніх та зовнішніх зв'язках та залежностях, передовсім причинно-наслідкових» [3; 215]; американське: «дослідження історичного розвитку прозового та поетичного письма задля розуміння генези літератури реципієнтом, а також вивчення розвитку літературних методів» [1; 107]. Безумовно для повноти картини, варто було б навести ще й німецько- та франкомовні джерела. Проте, аналізуючи вже лише ті, які подано вище, ми чітко бачимо зазначену тенденцію, а надалі спробуємо й з'ясувати, на яких підставах вважаємо дві зазначені вище тенденції розвитку історії літератури як науки загальною тенденцією, що її поширюємо на інші європейські та латиноамериканські літератури. Важливим моментом, який також слід обов'язково пам'ятати, — це домінування тих чи інших методів у кожному національному літературознавстві. Як свідчить практика, літературознавчі науки різних країн схилиються до певного корпусу методів, базованих на певних концепціях, взаємно не суперечливих. Дослідження цього факту видається цікавим, але це виходить за межі нашої розмови.

Запропоновані чотири визначення поняття «історія літератури», хоча й близькі за формулюванням, проте вже в їхній основі є кардинальні розбіжності стосовно методологічних підходів кожного окремого національного літературознавства. Так, російську й англо-американську концепції зближує принцип історичної поетики, а польську та українську — еволюційний принцип (пряма залежність історії літератури від розвитку суспільства). До речі, слід зазначити, що в російській літературі перевага надається поняттю «історія всесвітньої літератури», у тому числі й російської (компаративістський підхід), а не просто — «історія літератури», а це, в свою чергу, означає, що російське літературознавство (як і англо-американське), більше схильне до вивчення структури, форми, а не змісту, як це можемо бачити у поляків чи українців: «Передовсім поняття «історія світової літератури», — як зазначено в «Русском биографическом словаре», — може бути зрозуміле як вивчення тих творів словесної творчості, які мають світове значення, служать показниками еволюції духовного життя людства. В цьому

значенні вона є галуззю загальної історії культурних народів, поміж якими передбачається духовний зв'язок та спадковість. З іншого боку, обмежуючи поняття «світового значення», можна кількісно розширити об'єм предмета, долучаючи до нього всю багатогранність проявів людського духу в пам'ятках словесної творчості й дати, таким чином, загальну картину форм та видів словесности від нижчих рівнів до вищих. Таке завдання зводиться до того, що може бути назване «історичною поетикою», тобто вивченням родів та видів літератури в їх зародженні, розвитку та поступовій зміні чи існуванні» [7]. Хоча автор і не заперечує й того, що головним завданням історії літератури може бути виявлення певних закономірностей літературного розвитку.

Ще одним надзвичайно важливим питанням для сучасного історика літератури має стати питання літературної класифікації та тісно пов'язаного з цим питання канону. Це питання важливе для нас хоча б тим, що в ситуації української літературної історіографії завжди існувало кілька канонів, які перебували в постійному естетико-ідеологічному протистоянні. З цього погляду цікавою видається ідея дослідження та порівняння літературних історіографій. Адже в основі кожної літературної історіографії лежить саме класифікація, яка, в свою чергу, спирається на той чи інший літературний канон. Формування того чи іншого літературного канону залежить передовсім від настанов історика літератури та його світогляду. Ці настанови мали різний характер — суспільний, ідеологічний, естетичний, політичний. Дослідження літературної класифікації дає нам безмежне поле для вирішення інших концептуальних для історії літератури питань. Бо, як твердить, Д. Паркінсон: «Визначальними для літературних класифікацій є переважно шість чинників: традиція, ідеологічні інтереси, естетичні вимоги до написання історії літератури, твердження авторів і їх сучасників про свої симпатії та антипатії; схожість, яку історик літератури знаходить у авторів і/або в текстах, та потреби професійної кар'єри і боротьба за місце та владу в інституціях» [8; 141]. Сюди ще слід, мабуть, додати й вибір автором інших авторів чи творів. Аналіз суми цих чинників дає нам, зрештою, значно докладніше уявлення про історичний процес періоду написання тієї чи іншої літературної історіографії, ніж про саму історію літератури, що про неї хотів розповісти нам її автор.

Відтак дотично до проблеми літературних класифікацій є питання автора та літературної рецепції. Проблема автора актуальна, перш за все, з огляду на питання можливості «об'єктивної» історії літератури. Варто також звернути увагу й на специфіку авторських та колектив-

них історій літератури. Стосовно ж рецепції, то нас цікавить зв'язок історії літератури та літературної критики, питання формування ідеї самої літератури. У ситуації українського літературно-критичного дискурсу часто актуалізується і явище політичної заангажованості. Питання розмежування літературної та ідеологічної рецепції літературних історіографій викликає зацікавлення з огляду на аналіз та співставлення обривів сподівань автора, критика й читача — вихід у поле літературної соціології.

Наостанок хочеться звернути увагу ще на дві проблеми, які мають бути важливими для подальших досліджень історії літератури як науки та її теоретичного самоосмислення, — це питання історичної пам'яті й національної ідентичності. А саме того, як за допомогою мови й через мову конструюється історична пам'ять у текстах з історії літератури, тобто визначення специфіки конструювання історичної (культурної) пам'яті в літературній історіографії. Це надзвичайно складне й водночас актуальне питання. З одного боку воно простягається у поле культурних досліджень, а з іншого — виходить на терени досліджень історико-політологічних. Хоч би як ми хотіли уникнути цього питання чи обмежити його лише сферою літературної естетики — це неможливо. Варто цілком погодитися з Д. Паркінсоном у тому, що: «Призначення багатьох історій літератури полягає у підтримці почуття спільності й ідентичності» [8; 141]. Відтак роль історичної пам'яті в цьому процесі вирішальна.

Справді, перед сучасною історико-літературною дисципліною в Україні стоїть дуже багато завдань, у першу чергу щодо її теоретико-історичного самоосмислення. На превеликий жаль, той науковий світ, на який би нам хотілося орієнтуватись, зокрема європейський та англо-американський, перейшов цей процес кілька десятиліть, а то й століть тому. Зараз культурний світ стоїть перед новими викликами. Одним із них є переосмислення теоретико-філософських основ та методологічних принципів літературознавчої науки. Звичайно, можна й надалі зосереджуватися на вирішенні локальних проблем, проте таке намагання не помічати загальної сучасної культурної та духовної ситуації небезпечно для подальшого повноцінного існування самої історії літератури як наукової дисципліни. Парадоксальним однак є те, що схожу ситуацію ми вже переживали наприкінці XIX століття, коли в українському інтелектуальному середовищі розгортатися палкі дискусії щодо філософії та естетики модернізму. Активно заперечивши його тоді, лише через сто років ми прийшли до нового переосмислення

цього явища, визнали його безсумнівною цінністю української культури. Це має своє пояснення, але воно криється вже в позалітературних сферах. Єдине, що варто побажати сучасному літературознавству, — це уникати свідомого й часто бездумного відкидання того, що потребує зусиль на його засвоєння, що може збагатити національний науковий світогляд і що дасть нам змогу стати зрозумілими й цікавими іншим науковим світам і водночас виявити власні неповторні риси. Не варто боятися враження власної культури. Будь-яка національна культура — свідомий організм. Вона не засвоїть того, що несе для неї загрозу. ≡

Використана література

1. A dictionary of modern critical terms. Edited Roger Fowler. — Routledge & Keg Paul. London and Boston, 1979.
2. Literature Polska. Przewodnik encyklopedyczny. Państwowe wydawnictwo naukowe. — Warszawa, 1984. — Т 1.
3. White Hayden. Tropics of Discourse. — Baltimore: Johns Hopkins UP, 1978.
4. Грабович Григорій. До історії української літератури. Дослідження, есеї, полеміка. — К.: «Критика», 2003.
5. Літературознавчий словник-довідник. За ред.: Гром'яка Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. — К.: «Видавничий центр Академія», 1997.
6. Літературознавчий словник-довідник. За ред.: Гром'яка Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. — К.: «Видавничий центр Академія», 1997.
7. Луков Вл. А. История литературы. Электронная энциклопедия «Мир Шекспира» // <http://shworld.box.interso.ru>
8. Перкінсон Д. Чи можлива історія літератури? — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2005.
9. Русский биографический словарь // <http://www.rulex.ru/01272029.htm>
10. Словник постмодернізму. — К.: «Основи», 2005.
11. Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського // Іван Франко. Зб. Тв. У: 50-ти т. — К.: «Наукова думка», 1983. — Т. 40.
12. Франко І. Метод і задача історії літератури // Іван Франко. Зб. Тв. У: 50-ти т. — К.: «Наукова думка», 1984. — Т. 41.
13. Чижевський Д. Історія української літератури. — Тернопіль.: «Феміна», 1994.

Віра Агеева

Канон ЯК МИСТЕЦТВО ПАМ'ЯТАТИ

Хоча впродовж останніх десяти-п'ятнадцяти років суттєво змінилися параметри класичного канону української літератури, ми чомусь дуже мало говоримо про самі підстави й правомірність цих змін. Канон — це чи не насамперед уміння пам'ятати, спосіб упорядкувати неосяжний культурний спадок. Звичайно ж, він має слугувати ще й академічним, освітнім потребам, — однак претензії до списку текстів для обов'язкового вивчення лунають і зусібч лунатимуть аж доти, поки відбір диктуватиметься переважно особистими смаками, політичними, ідеологічними, етичними чи ще якимись дуже шляхетними, але безвідносними до якості художніх текстів спонуками, поки не буде сформульовано теоретичних засад канонотворення. Без цього просто неунікні казуси на кшталт вилучення з програми державного тестування випускників 2009 року творчості Максима Рильського на тій, очевидно, підставі, що освітянському чиновникові (котрий навряд чи завдав собі праці порадитися зі справді авторитетними фахівцями-літературознавцями...) його поезія видалася менш патріотичною чи, може, актуальною, ніж вірші, до прикладу, Василя Симоненка або Андрія Малишка. На щастя, автор програми може нав'язати цей свій вибір лише підлеглим йому школам, бо на функціонування національного канону літературної класики міністерські пріоритети все ж таки не впливають.

Френк Кермоуд, один із найцікавіших учасників численних західних дискусій про канон, які точаться впродовж останніх трьох десятиліть, вважає канонізацію (так само, як і концепти художніх шкіл, напрямів та літературних жанрів) важливим інструментом для структурування, засвоєння і збереження минулого. Оскільки «ми не маємо достатньо пам'яті, аби контролювати все, канони є корисними і незамінними, бо лише вони дозволяють регулювати історичний матеріал, підтверджуючи, що якісь твори цінніші за інші й тому більше варті хвилини нашої уваги».

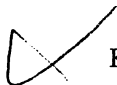

Канон української класики склався в середині XIX століття як шевченкоцентричний. Із цим частково пов'язана й авторитетність романтизму, неспромога наступного літературного покоління рішуче розмежуватися з його концептами й «зламати хребет» його риторичі. А відтак запізнілі епігони Тараса Шевченка послуговувалися романтичною стилістикою мало не до початку XX століття. (Першою, здається, хто зважився іронізувати над патріотичною мистецькою продукцією, була Леся Українка: якраз вона, зокрема у вірші 1906 року «Легенда», означила цілковиту архаїчність романтичної образности та неминучість розмежування стильових течій). Боротьба генерацій, цей неодмінний рушій літературного розвитку, вперше відверто явила себе тільки на рубежі століть. Якщо досі проблеми художньої форми не видавалися аж так важливими, щоб спричинити мистецький переворот, то письменники дев'ятсотих років проголосили модерністські цінності, засади естетизму, служіння красі, потребу осягнення всієї складності своєї доби — й очевидну невідповідність цим завданням старої реалістичної манери письма. Якнайрадикальніше змінюється концепція адресата: не література для народу (донедавна ототожнюваного з селянством, «мужицтвом»), а література для нації, не щиросердне каганцювання, а вибаглива елітарність, не домашньовжитковість, а європеїзм.

Микола Євшан першим ризикнув визначити класиків модерного письменства, — у його версії це Ольга Кобилянська, Михайло Коцюбинський та Леся Українка, — проте обговорити принципи, якими б керувалися модернізатори канону, учасники тодішніх палких журнальних дискусій, на жаль, не спромоглися. Теоретичне осмислення проблеми стало безсумнівною заслугою літературознавців двадцятих років. Якраз тоді, послідовними зусиллями насамперед представників київського неокласицизму (мені тут ідеться не про узвичаєне в нас, на превеликий жаль, уявлення про неокласиків лише як про п'ятірне ґроно поетів, а про школу чи напрям, репрезентований цілим рядом письменників і критиків), котрим справді вдалося втілити блискучий модернізаційний проект, у рамках якого стала можливою, поза всім іншим, і суттєва реінтерпретація самого поняття вітчизняної класики, національної культурної традиції, відбулося принципове оновлення класичного канону, точніше, перехід від моноцентричної до поліцентричної його моделі.

Літературні революції чи не завжди супроводжуються старанно зрежисованими скандалами. І зухвалих спроб детронізувати «самого» Тараса Шевченка у 1920-ті роки не бракувало. Михайль Семенко, як

і годилося правовірному футуристові, влаштовує символічне спалення «Кобзаря»; Микола Куліш у «Патетичній сонаті» віддає «Кобзар» на потреби наївного ворожіння — пророкування старосвітського «коміка» Ступая-Ступаненка; натомість безбоязний полеміст Микола Хвильовий устами героя, котрого і в суто біографічному, і в психологічному сенсі таки можна вважати alter ego автора, проголошує у «Вальдшнепах», що «Шевченко — цей, можливо, непоганий поет і на подив малокультурна й безвольна людина» «кастрував нашу інтелігенцію», а відтак несе відповідальність — не мало й не багато! — за «затримку культурного розвитку нашої нації». За цим веселим та зухвалим галасом і сучасники, й пізніші дослідники не завжди вміли належно поцінувати теоретичні концепції Миколи Зерова, Павла Филиповича, Віктора Петрова, Олександра Білецького, інших літературознавців пореволюційного покоління, котрі розуміли мистецьку революцію не лише й не стільки як рішучий розрив із будь-якою традицією (чого вже чого, а зневаги до традиції тоді вочевидь не бракувало!), а швидше як зміну естетичних орієнтацій, вибір однієї з можливих естетичних, культурних альтернатив. Нині дослідники дедалі охочіше говорять про українську версію формалізму і про оперування саме формалістським інструментарієм у дискусіях двадцятих років. У згоді з формалістськими теоріями зміна стилів відбувається через заперечення художнього досвіду попередників, так що діти відкидають спадщину батьків, аби спертися на плечі дідів. У цьому зв'язку неокласицизм був закономірною реакцією на символізм і неоромантизм, які від початку століття, а особливо по світовій війні, вже втрачали принадність для читача. І французькі парнасці, і, пізніше, польські неокласики та неопарнасисти, об'єднані, зокрема, навколо журналу «Мусейон», і російські акмеїсти проголошують засади кларизму, ясности, шляхетної простоти, акцентують предметність і чіткість образу.

У ширшому контексті зміни стильових, мистецьких епох модерністському поколінню було конче необхідно розмежуватися з романтизмом. Спроби «зупинити Прометей» наштовхувалися на потужний спротив і в Чехії, і в Польщі, і в усій, очевидно, Центрально-Східній Європі. На думку Мілана Кундери, «найвизначніші особистості в літературі Центральної Європи початку ХХ століття (Кафка, Брод, Музіль, Гомбрович, а також Фройд) боролися (і були дуже самотні в своєму бунтарстві) проти спадщини минулого століття, яка в цій частині Європи згиналася під неймовірним тягарем романтизму. Романтизм, на їхню думку, у своїй вульгарній подобизні фатально перетворюється на

кітч. А кітч був для них найбільшим естетичним злом». Ще пристрасніше поборює культ піднесеного Вітольд Гомбрович: «Хоча ми й піддали сумніву практично все, проте підтримуємо культ Поезії й Поета, і це, напевно, єдине Божество, що його ми не соромимося возвеличувати з неабиякою помпезністю, низькими поклонами, гучним голосом... Ох, ох, Шеллі! Ох, ох, Словацький! Ох, слова Поета, місія Поета і душа Поета! Бачу я, що треба мені накинутися на ці молитви й попсувати, у міру власних можливостей, цей ритуал во ім'я... просто задля елементарної злоти, яку збуджує в нас будь-який стильовий ґандж, будь-який фальш, будь-яка втеча від реальності».

Романтична риторика відіграла особливо велику роль тоді, коли література була єдиною приступною формою служіння національній справі, натомість у 1920-ті роки вже (чи, як потім виявилось, ще?) видавалося можливим повернути красному письменству його питому роль, звільнивши від нав'язаних несприятливими обставинами надто широких репрезентативних функцій. Зміну концепції адресата дотепно прокоментував Павло Филипович: «Колись Шевченко поставив слово «на сторожі рабів німих», і довгий час стояло воно. Прийшла інша доба, коли модерністи проголосили потребу стати тепер уже «на сторожі великої і безсмертної ідеї Краси...» Модернізатори канону намагаються поряд із Тарасом Шевченком утвердити двох першорядних канонічних письменників — Григорія Сковороду та Пантелеймона Куліша. Їхню творчість охоче досліджують, публікуються статті й монографії, не буде перебільшенням сказати, що саме вони стали для покоління двадцятих символами західницьких, європейських орієнтацій вітчизняної літератури. І для Зерова, і для Хвильового (як пізніше й для Ігоря Костецького) Сковорода представляє українську культуру, в якій ще не розірвалися органічні зв'язки з європейською цілістю, яку ще не споневажено до статусу домашньовжиткової, а відтак провінційної. (Якраз заперечення, пристрасне таврування провінціалізму, — може, — найболіснійший мотив Хвильового-памфлетиста). А в МУРівські сорокові Костецький навіть не побоявся епатажно заявити, що перехід від «універсальної» мови Сковороди до народно-розмовного бурлескного «балаку» Котляревського був катастрофічним для нашого письменства, позбавивши його можливості — й то навіть на суто мовному рівні — долучитися в ХІХ столітті до обговорення найживотрепетніших духовних, культурних, філософських проблем. Так само здобувається на шану культуртрегер і західник Куліш: його самоідентифікація як піонера з сокирою тяжкою, першопрохідця в дикій пущі, громадянина, змушеного

витворювати собі громадянство, аудиторію, читача, — дуже близька неокласикам і ваплітянам. Це саме та традиція, яку вони хочуть розвивати й утверджувати, тим більше, що тепер, після всіх історичних пертурбацій, буревіїв і катастроф, на «столоченій, рудій» землі, де ходив Скворода, — за відчуттям найбільшого поета покоління, — тільки «злидні — як гудина, як гич», і новій культурі на засланому старим кармазином смітнику не вирости.

Утім, високий статус Григорія Сквороди у каноні класиків пов'язаний іще й із антиромантичними тенденціями модерністів. Хай не аж так потужний, навіть, мовляв Хвильовий, «недокровний», — особливо в порівнянні з блискучою бароковою добою, — український класицизм усе ж таки мав стати противагою романтизму й претекстом для неокласицизму. (Так само, до речі, й мода на бароко в десяти-двадцять роки спричинена пошуками стильових альтернатив дев'ятнадцятому століттю, тим більше, що бароко обдаровувало непорівнянно дорожчими художніми скарбами, ніж класицизм). Не слід забувати, що літературознавцям двадцятих років доводилося не лише ревізувати канон, але водночас і «добудовувати» його, просто віднаходити неопубліковані тексти, розбирати невпорядковані архіви тощо. І коли, скажімо, Микола Зеров наново відкриває ґрунтовно забутого Анатолія Свидницького (до речі, наступного року маємо ювілейну дату — 150 років першого українського соціально-психологічного роману), то йому йдеться не про підсилення бічної чи — у формалістській термінології — молодшої лінії, а таки про примноження тієї реалістичної традиції, яку на програмовому рівні модерністи відкидали і, сказати б, архівували.

Розмежування генерацій при початку століття (назвемо його умовно «конфліктом 1900 року») відбувалося по лінії позитивізм — реалізм — народництво — versus модернізм. Натомість у дискусіях середини двадцятих років можна виокремити дві лінії протистояння, дві тенденції, пов'язані з цілковито різними причинами. Логіка літературного процесу диктувала необхідність дальшого поглиблення модернізації вітчизняного письменства. І неокласики та ваплітяни й далі послідовно критикують народництво, намагання підпорядкувати мистецтво якимось ідеологічним програмам і потребам, демонструють обмеженість естетичних програм, запропонованих реалістами другої половини XIX століття. Водночас вони дуже багато роблять для прояснення й виразнення модерністської традиції. Свого часу чи не Сергій Єфремов запропонував періодизацію українського письменства, узгоді з якою творчість Михайла Коцюбинського та Лесі Українки було чомусь віднесено до

вісімдесятих-дев'яностих років, а відтак Олександр Олесь, Микола Вороний, Грицько Чупринка постали як програмові модерністи й найчільніші репрезентанти «нового віку». Тож Микола Зеров у ряді статей дуже неприхильно аналізує поезію Олесь і Чупринки, вказує на її формальну, технічну недосконалість, закидає нечутливість до модерністських віянь, залежність від старої українофільської риторики. Натомість саме неокласики, підготувавши академічні багатотомні видання Лесі Українки та Михайла Коцюбинського, давши у ряді статей та монографій блискучу інтерпретацію їхньої творчості, визначивши стильові доміанти й міру впливу на сучасних та молодших митців, — представили цих авторів як центральні фігури раннього українського модернізму. Гіпотеза Миколи Євшана про їхнє першорядне місце в каноні відтепер набуває чи не статусу аксіоми. Врешті, Гарольд Блум цілковито правий у тому, що сучасники ніколи не мають певности щодо місця популярного письменника в каноні, про це можуть судити лише наступні покоління, враховуючи міру впливу на сильних письменників-суперників пізнішого часу.

Водночас, принаймні від середини двадцятих років, модерністам доводиться боротися з небезпекою реставрації ідеологічно перефарбованого народництва і «неопересувницького» реалізму. Ідеться про вуспівський і плужанський масовізм, гасла призову ударників у літературу, дивовижні візії об'єднаного пролетарською солідарністю колективу як творця мистецьких вартостей. Коли ідеологи позитивістської генерації бачили трудящі маси, селянство ідеальними реципієнтами мистецтва, до рівня яких мали пристосовуватися/опрошуватися освічені й обдаровані його творці, то «неопересувники» двадцятих пішли значно далі за своїх скромних предтеч: тепер вони вважають масу навіть не зразковим споживачем, читачем, а ідеальним творцем художніх текстів. У боротьбі проти масовізму Микола Хвильовий наприкінці двадцятих років був приречений на поразку в силу суто політичних чинників. Однак іронія в тому, що всього за кілька років самі натхненники теорії масовізму відмовляються від неї на користь концепції по-своєму таки елітарної літератури, твореної майстрами. Про призов ударників швиденько забули, заводських літгуртківців і сількорів до спілки письменників усе ж таки не приймали.

Скидати всіх класиків «із корабля сучасності», як закликали авангардисти, теж не поспішали, натомість почалася робота над формуванням уже радянського класичного канону. Канону, який мав би стати чи не своїм власним запереченням: не мистецтвом пам'ятати, а вмінням забувати, проціджувати й сортувати на догоду лише політичній злобі

дня. Якраз тут і виявилася сила опору матеріалу, означилося, сказати б, тверде ядро канону, що його не можна розчинити, знівелювати з допомогою сучасних ідеологічних маніпуляцій.

Найбільше клопоту було з вилученням неприйнятних імен і текстів. Чи не всі українські класики стовідсотково підпадали під категорію буржуазних націоналістів, і найпоплідовніше було б розпочати історію вітчизняного письменства з Корнійчука чи принаймні з Грабовського. Існують апокрифічні, на жаль, перекази (в кожному разі я не можу їх підтвердити писемними джерелами) про складнощі з канонізацією Шевченка. На роль націоналіста він надавався якнайкраще, його антиросійська, антиімперська позиція бездоганно послідовна, і в тридцять років з такою репутацією не можна було сподіватися визнання. Шевченкова поезія була визначальною для самої національної ідентичності українців, глибоко вкоріненою в національну свідомість, врешті, необхідною для «центрування», сказати б, канону класики, та попри все це генія терміново потрібно було «адаптувати» до політичної ситуації, ввести «в належні рамки». Сумнівну честь винахідника й популяризатора рятівної формули «Шевченко — революційний демократ» і «учень російських революційних демократів» приписують Євгенові Шаблійовському. Принаймні саме його праці найперш зарясніли цими визначеннями, а невдовзі без них не міг обійтися жоден дослідник. Радянські критики Шевченка повчали, часом мало не попліскували зверху по плечі, докоряли за нерозуміння якихось очевидних для них речей — та все ж таки Шевченко зоставався центральною фігурою канону. Натомість вакансію буржуазного націоналіста довелося зайняти Пантелеймонові Кулішу. Юрій Шерех скрупульозно доводить, спираючись на висловлювання самого письменника, абсурдність обох цих визначень. Не був він ані речником буржуазії, швидше обстоюючи права «людські», таки селянські, а не «панські», не був і послідовним прихильником ідеології націоналізму — тим більше, в порівнянні з Тарасом Шевченком. Ніколи «Куліш не виступав як прихильник, тим менше промотор ідеї політичної незалежності України, її відокремлення від Росії». «Не був він ані буржуазним, ані націоналістом. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що багатьма боками своєї політичної програми, якщо так його погляди назвати, Куліш куди ближчий до панівних тепер поглядів у радянській імперії, ніж Шевченко. Але Шевченко був занадто популярним, щоб можна було його відкинути. Зціпивши зуби, промовчуючи, скільки можна, ним сказане, фальшиво інтерпретуючи інше, Шевченка довелося взяти до пантеону. Але тоді, за засадами квадратово-

формульного мислення, треба було знайти йому супротивника. На це вільне місце, спираючись почасти на особисті конфлікти між Кулішем і Шевченком, почасти на необережні висловлювання Хвильового, — на це місце з барабаним боєм і трубними гласами уґрунтовано Куліша.

Тарас Шевченко був, очевидно, єдиним із наших видатних авторів ХІХ століття, чий твори — крім двох-трьох — майже не вилучалися цензурою. Шевченкознавці згадують, як у шістдесяті роки після публічних лекцій люди часом підходили, аби tet-a-tet спитати, де ж можна прочитати забороненого Шевченка. Логіка цензурування видавалася універсальною, і то аж ніяк не безпідставно: скажімо, в так званому «академічному» дванадцятитомнику Лесі Українки немає «Боярини», статті про Винниченка, а купюри, зроблені у деяких листах, спотворюють текст аж до втрати ним будь-якої логічності зв'язності.

Щодо історії літератури ХХ століття, то тут не працювали ні канон, ані поняття стилю, художнього напрямку або літературно-художнього угруповання. Соцреалізм, цей, за визначенням багатьох дослідників, мінус-стиль, мав би просто, за задумом його adeptів, «скасувати» модернізм. Якщо переглянути історії української літератури ХХ століття, написані у сорокові-п'ятдесяті роки, то виявиться, що до 1917 року в нас більш-менш безконфліктно розвивався критичний реалізм (Нечуй-Левицький, Мирний, Коцюбинський, Стефаник, Леся Українка...), деякі прозорливіші митці — як той же автор «Fata morgana» — оспівували пролетаріат і тим самим стверджували початок соцреалізму. А 1917 він враз і постав у всій красі й довершеності мало не за помахом чарівної палички. Дехто (скажімо, неокласик Рильський) «помилявся», «не розумів», «не бачив», проте невдовзі виправився і долучився до хору панегіристів (чи то пак поетів) соціалістичного реалізму. Тобто, за логікою радянських істориків літератури, імпресіонізм Коцюбинського, експресіонізм Стефаника, неокласицизм Рильського тощо були чи не прикрими гріхами молодости, про які старалися не згадувати (а в повоєнний час виховані в радянських університетах філологи вже не надто на тому й розумілися). Радянська наука ревно пильнувала чистоту й авторитетність незмінно життєздатної реалістичної традиції, яка, скидалося на те, понад сто років, мало не від Шевченка, плідно розвивалася й примножувалася в українській літературі. Теоретикам соцреалізму видавалося, що цей стиль утвердився чи не назавжди: принаймні за шість десятиліть не постало жодного нового стильового напрямку, більше того — навіть жодного письменницького угруповання. Радянський канон як мистецтво амнезії укладався відповідно до найсуворіших ідеологічних

вимог. Наприклад, із канону було вилучено п'ятьох першорядних прозаїків-модерністів — Володимира Винниченка, Миколу Хвильового, Валер'яна Підмогильного, Майка Йогансена, Віктора Домонтовича. (Зникнення Домонтовича, до речі, пояснити складно, принаймні в цьому випадку діяла якась інша логіка. Адже Віктора Петрова ніколи не репресували, ніколи не забороняли його творів. У радянській Україні він встиг опублікувати три вартісні речі — «Дівчину з ведмедиком», «Аліну й Костомарова» та «Романи Куліша». Усе, що друкувалося в сорокові у Німеччині, так і зникло в тому задзеркаллі/потоїбіччі, ніяк не пов'язаному з реальною, сказати б, соціалістичною дійсністю. А трьох згаданих текстів, які сьогодні видаються беззаперечно канонічними, радянським поціновувачам видавалося, очевидно, не досить, аби їх автор посів належне місце в історії красного письменства поряд із такими класиками, як Натан Рибак або Юрій Смолич. До того ж сам Домонтович волів про себе не нагадувати і про публікацію творів, здається, не клопотався, хоча охоче давав їх читати друзям). Навіть після реабілітації Миколи Куліша три його вершинні драми не передруковувались і майже не згадувались. Хоча Павло Тичина та Максим Рильський були визнаними класиками, проте кілька поколінь читачів зовсім не знали їхніх кращих віршів двадцятих років.

Важко переоцінити роль еміграційної академічної спільноти, насамперед американських та канадських українців, у визначенні параметрів класичного канону ХХ століття. Зусиллями Юрія Шевельова, Григорія Костюка, Юрія Луцького, багатьох інших дослідників і публікаторів фактично існував паралельний канон. На жаль, він був над міру ідеологізований, — хоча, зрозуміло, непорівнянно менше за радянський, — і деякі оцінки авторів та творів диктувалися таки потребами політичного моменту (як-от піднесення Юрієм Шевельовим «Вертепу» Аркадія Любченка до рівня мало не шедедру, — схоже, тільки тому, що він видавався програмним твором, чи не маніфестом вапльянської романтики вітаїзму). Однак важливіше те, що твори Хвильового, Підмогильного, Винниченка, Домонтовича, Зерова, Филиповича і багатьох інших «відсутніх» у радянських ієрархіях авторів просто були доступними читачам. І в такому контексті «Загибель ескадри» чи «Переяславська Рада» відразу втрачали будь-яку приналежність і художню вартість. Коли в другій половині вісімдесятих зникли цензурні обмеження і закордонні видання проскрибованих класиків стали доступними, — ієрархія вартостей змінилася дуже швидко. Кілька років пройшло під гаслом ентузіастичного заповнення «білих плям», причому замальо-

вувати їх квапилися знову-таки на догоду вже новій, державницькій, ідеології. Так що Улас Самчук, Іван Багряний, Олена Теліга здавалися тоді вочевидь більш значущими постатями в канонічному списку, ніж Майк Йогансен, Віктор Домонтович або Ігор Костецький. Принаймні романи Самчука й Багряного значно раніше опублікували та ввели до шкільної програми (остаточна канонізація!), аніж твори МУРівських модерністів. Певний час (якраз внаслідок старанного заповнення білих плям) у каноні співіснували письменники першорядні — й відверто слабкі, оскільки підставою для їх введення були цілковито різні критерії. Цю «перехідну» ситуацію ілюструє академічна «Історія української літератури» 1995 року. Тут уже вміщено портретні розділи про Хвильового, Йогансена, Підмогильного, проте також і про «інших класиків», як-от Головка, Панча, навіть такого собі Степана Олійника. У томі другому розділ «Драматургія» складається всього з трьох літературних портретів — Корнійчука, Галана і ... Костецького! (Першого, щоправда, на всі заставки лають і розвінчують, але позбавити права на портрет в історії ще не наважуються, впливає-таки інерція радянського канону).

Думаю, що сьогодні радянські ієрархії вже остаточно втратили чинність; більше того — естетична вартість, можливо, нарешті стала (чи стає?) визначальним критерієм для оцінювання художнього твору принаймні академічним загалом. Гарольд Блум саме поняття естетичної вартості пов'язує з канонічним змаганням і відбором: «Без відповіді на потрібне питання канонічного агону — краще ніж, гірше ніж, на тому ж рівні, як — про естетичну вартість не може бути й мови. Це питання використовує фігуративну мову економіки, проте відповідь на нього буде вільною навіть від економічного принципу Фрейда. Не існує поезії самої у собі, проте в естетиці таки є щось, що не може бути зредукованим до інших дисциплін. Вартість, яка не піддається редукації, виявляється у процесі впливу одних митців на інших. Той вплив містить психологічні, духовні та соціальні компоненти, проте головна його складова є естетичною». Варто було, прочитавши заборонених донедавна авторів, поставити питання «краще ніж» чи «гірше ніж», як стовпи радянського канону на кшталт Корнійчука, Галана, Микитенка, Головка, Стельмаха зайняли своє дуже скромне місце в історії літератури. Здається, єдиним письменником, авторитет якого надто вже очевидно тримається на позалітературних чинниках, залишається Олесь Гончар, центральна фігура пізньорадянського соцреалістичного канону. Навряд чи людина, наділена естетичним смаком, зважиться нині сказати, що Гончар писав «краще, ніж» чільні класики ХХ століття. Прихильники його твор-

чости відразу заводять мову про велику роль «Собору» у вихованні національної свідомости тощо. Все це речі таки зовсім безвідносні до естетичної вартости твору, а відтак виведення Гончара з канону — це лише справа часу, причому часу, потрібного для подолання інерції мислення.

При початку XXI століття канон національної класики все ж таки звільняється від ідеологічних впливів. Запрацювали нарешті й інші механізми збереження і впорядкування мистецького спадку: вже означені стильові течії та напрями письменства XX століття, художні школи й угруповання. (Виявилось, між іншим, що і в літературі радянського часу не всі твори належать соціалістичному реалізму). Літературі поступово повертається втрачена пам'ять, а значить, її розвиток уже не так залежатиме від сторонніх чинників і претензій. Схоже, що чим менше вона виконуватиме невластивих мистецтву патріотичних функцій, тим менше поганих книжок нас примушуватимуть читати. А класичний канон стане списком справді вартісних художніх текстів. ≡

Леонід Капелюшний

12 481 266

Це число вже ввійшло в українську історію: дванадцять мільйонів чотириста вісімдесят одна тисяча двісті шістьдесят шість — кількість голосів за четвертого Президента.

Інше число, не менш важливе, також варто викарбувати в камені чи бронзі та встановити на майданах і перехрестях доріг — 1 113 055. Рівно стільки українських громадян «не підтримали жодного кандидата», що фактично було голосом за Януковича. Усі вони, 1 113 055, від затурканого вугляра у донецькій копанці чи сільської тітки на степовому хуторі до високочолої української літераторки і третього Президента, чудово знали ціну своєму «не підтримую» і відіграли вирішальну роль у обранні Віктора Януковича. Спільно — 13 594 321.

Разом їх виявилось більше, й вони нас подолали.

Тринадцять із половиною мільйонів голосів за залежну

Україну проти решти — тридцяти трьох мільйонів українців, які хотіли б жити в Україні українській, європейській і суверенній.

Тяжка арифметика...

Не часто так буває, щоб абсолютна меншість людности висла каменем на ногах у більшості й тягла її принаймні як не на дно, то назад, у імперське минуле. Рідко — з іншими країнами, а з нами це трапляється до гіркоти часто. Чи й справді аж до нас долетіла Перунова палиця, що наші лідери не знаходять порозуміння і до смерти лупцюють один одного? То на початку ХХ століття іде брат на брата і програє шанс незалежності на сто років, то вже у ХХІ столітті гризню Скоропадського-Петлюри-Винниченка продовжують Ющенко-Тимошенко? А десь у проміжку ще й розбрат Мельника та Бандери...

За несприятливої історичної погоди — а вона складається для України таки несприятливо — ці 13 594 321 визна-

чили нашу історичну дорогу не на п'ять чи десять років, як це буває зазвичай на президентських перегонах. Згага пектиме нам ще довго-довго опісля. Бо Президент Янукович — не просто нове обличчя на Банковій, а новий курс як у зовнішній, так і у внутрішній політиці.

Я не дбаю про політкоректність, тому не вигинаюся в реверансах — там і там наш народ, це також демократія, треба рахуватися з думками, переконаннями й таке інше. Демократія, як вино на оцет, легко і непомітно перетворюється на охлократію, якщо в суспільства немає усвідомлення і розуміння засадничих принципів розвитку держави, нації та стратегії національної безпеки. Демократія — лише інструмент розбудови міцної держави і громадянського суспільства. Як і кожен інструмент, вона притуплюється, ламається, тож сприймати та шанувати її треба до межі, за якою вона перетворюється на зашморг. А зашморг — був, усі його бачили і всі відчували. Як на мене, для нації та держави краще жити в тоталітаризмі чи автократії, аніж здохнути в удавці псевдодемократичних принципів. Бо насправді

вони туляться до демократії як горбатий до стіни. Разом із тим було б великою спокусою і водночас оманомою для нації пояснювати програш Україною і українцями європейського вектору тим, що це нам так донецько-кримські наголосували. У тому й річ, що Лівобережжя з Півднем свої переконання впродовж п'яти років не зрадили, свого лідера і нарваного проросійства не зреклися — як були з Януковичем та ставили імперські догмати вище за національні інтереси, так і залишилися. Зійшов «гноцид нації» на президентську посаду по наших, по байдужо підставлених йому спинах.

Хто каже, що його спини там не було? Була, друже, була.

Стара пісня про головне

Майдан ще тільки починався, ще нічого не було вирішено й невідомо було, чи встоять намети на Хрещатику до наступного ранку, десть на далеких підступах, у лісах навколо Києва, купчилися внутрішні війська із повним боезапасом, у Борисполі сідали підозріло цивільні літаки з пасажирями, що мали військову виправку,

✓

міліція Білоконя готувалася до триденної п'ятики, а Підрахуй почувався впевнено, й не тільки тому, що ЦВК замість фортечного муру обперізували самоскиди з піском у два ряди. Не було такого й не могло бути в радянському суспільстві, щоб влада сказала, а народ не послухався. Ви ж не будете заперечувати, що Україна 2004-го була радянською, колоніальною, сателітною квазідержавою?

Майдан поза тим хмелів від власної непокори, сміливості й вражався тому, скільки нас виявляється, багато, таких... Бунтівників. Ще ніколи, за тисячолітню історію, вожді непокори не мали такої підтримки, не купалися у таких хвилях не просто слави і захвату — обожнювання, які підносили їх дедалі вище. Лишень вони підіймалися на майданський поміст — стотисячоголосе лунало, лінуло над усім світом: Ющенко! Юля! Свобода!

Сніг. Мороз. Низьке і таке сіре небо, що символ із каліновою гілкою над головами втрачає звичний силует. Хлюпотить під ногами. Мерехтить — від помаранчевих шаліків, стрічок, прапорів, гасел, писаних нашвидкуруч, накидок і косинок. Обійти Майдан,

десь підспівати, десь пожартувати і, звичайно ж, почухати язика із народом «про них» і «про нас» було справою патріотичною. Зранку — Майдан. В обід — Майдан. Увечері — Майдан. А у перервах підвальна кав'ярня на розі Пушкінської і Прорізної, де вільних місць не буває, і де завжди свої тримають стільця про запас — хтось та прийде. Або приїде. «Купідон» був тим самим місцем зустрічі, якого не змінити. Публіка мистецька та навколомистецька. Але розмови не про вічне — про близьке і...

— Ось як нам нічого не вдасться — їду світ за очі. Я в такій країні не житиму.

— Боже, та поряд із ним навіть Кучма інтелігент.

— Люди, його ж ніде, крім білокам'яної, не приймуть. Йому байдуже, а нам сором.

Одного разу в тому тісному колі сиділа львів'янка, поетеса Маріанна. Втаємничені знають, про кого йдеться. Напередодні «Сучасність» надрукувала її вінок сонетів про Орлеанську діву, вірші чітко кореспондувалися із майданським захватом — «Ю-ля! Ю-ля! Ю-ля!». Маріанна відхрещувалася — мовляв, збіг. Зовсім не майданську Пасіонарію мала на оці, коли плівся

вінок. Сама ж галичанська дівка страждала від болю, запивала пігулки томатним соком і більше мовчала. Десь у глибинах її поетичної душі крутилися жорна, перемелюючи не тільки власні тривоги.

— Мої справи такі... — сказала вона без пафосу і надричу, чим страждала більшість завідників. — Ніхто ніде на мене не чекає, їхати мені нема куди, й ніде, крім України, місця мені немає. Але й із таким президентом жити не хочу. І не буду.

І холодніша за майданську стужа поповзла за комір, бо гранично стало ясно — це не поза, вона — не жонглює словами і здатна на ту форму протесту, яку колись Лесь Танюк назвав свободою відчаю. Якщо Майдан програє, справді не житиме. І такий відчай був не тільки у її душі. Ми мали, ми зобов'язані були перемогти.

Справедливо це було, чи у мітинговому запамороченні, але більшість волонтерів Майдану вважала, що рушійною силою, реактивним двигуном перемоги є саме леді Ю. Жінка над рівнем моря.

Вражало: ми єсть, ми можемо, герої і слава не лише у міфах і переказах. Кам'яна баба-незграба, що віками сто-

яла в ковилі й туманах, таки спромоглась і привела. Та й не одне дитя — неначе горохом із пелени сипнула, на майданський поміст підіймалася та когорта хоробрих, яких скоро наречуть польовим командирами. Багато про них сказано, але мало хто зважає на вже згадану обставину — ще все було примарно, й вони ризикували не кар'єрами чи статками, а головами. Їх вів запал боротьби, і щоб ви знали: помаранчевий Майдан здолав вицвіло-блакитний тим, що для нього це була революція, фронт без маневру на відступ, нові Жовті Води, нові Пилявці й нові Крути, а для звезеного із Донбасу зубожілого пролетаріату — робота й заробіток.

Напередодні згадуваної кави в «Купідоні» Віктор Ющенко у Верховній Раді присягався на Пересопницькому Євангелії. Присяга юридичної сили не мала, але як демонстрація духу, готовності йти до кінця була конче потрібна революційним силам для впевненості, для рішучості стояти — хоч і на смерть. Біля Верховної Ради того вечора було тісніше, ніж на Майдані, у самій Раді також ніколи доти не було стільки збудженого й рішучого люду. Піді-

грів ситуацію «спецназ» — усі в чорному і в масках, при зброї, бійці стали на першому поверсі ланцюгом, блокуючи всі виходи. Чи то щоб охороняти парламент, чи щоби блокувати всю опозицію — одним махом побивахом? Від розпалених нервів на другому поверсі розчахнули запаковані, по-сільському обклеєні на зиму паперовими стрічками вікна. Ревище натовпу, ніби річка в проран греблі, ринуло в респектабельні коридори разом із мокрим і холодним вітром. За мармуровими маршами, які любляють показувати телевізійники, біля центрального входу торохнуло, посипалося друзками віконне скло. Кулуарами блискавка — штурмують. Діжка з порохом ладна була вибухнути навіть без іскри чи детонатора — від внутрішньої електризації.

По тому коронований революцією Ющенко із соратниками йшли на Майдан. Як і належить, вожді очолили колону, і так трапилось, що течія винесла мене, вихлюпнула не за рангом і чином у першу шеренгу — відразу за лідерами. Ось цій випадковості я завдячую враженням, яке стало ключиком до мого розуміння Помаранчевої доби. Ми рушаємо. Крок — повільний, ліпить

і студить голови мокрий сніг. Ось ліворуч уже замок Кабміну, який у сірих сутінках нависає — не над бруком Грушевського, не над Києвом, а над усією країною — примарою, притулком Дракули. Вікна жевріють притлумленим світлом, і я уявляю, як там від гарячого дихання пітніють шибки, як стоять і спостерігають стихію непокори дрібні «янучари». Сто метрів до них. Не більше. Для революції — тьху. Виринається: «Ех, завернути б! До ранку й заволочили б!». Вона почула і озирається — палають запалом очі, заряджена такою напругою, якій немає виміру в звичних одиницях. «А я їм що кажу? Ех...»

Ще нічого не відомо про Майдан. Але вже зрозуміло — без запалу й ризику не буває революцій, а без холоднокровного розрахунку — перемог. У світовій політиці не багато було діячів, які поєднували в собі ці риси. Більше — вдалих союзів, у яких гарячу голову врівноважувала холодна, силу — мудрість, ризик — математичний розрахунок. У таких дуумвіратах запорука успіху — злагода, однакове розуміння стратегії, ідеології і ще багато спільного. Але відповідальність за успіх чи поразку завжди лежить на одному.

П'ять постреволуційних років багато хто вважає втраченим часом, роками змарнованих надій та ілюзій. Навіть більше — роками ганебних зрад і відступництва лідерів Майдану. Чи так це? Камінь лежить і на моїй душі. Профукати таке піднесення народу, такий шанс прискорення у творенні нації — ганьба навіки. Але я напевне знаю і головний здобуток минулих після Майдану літ — ніхто не скаже, що вкоротить собі віку через обрання Януковича, бо чорного відчаю, глухої безнадії у поразці українського кандидата вже немає. Україна і українці змінилися, і не кожна програна битва є програною війною. Згадаймо Пірра, взяту Наполеоном Москву чи й щось до нас ближче — ще тридцять років тому у відчаї та на знак протесту проти русифікації Олекса Гірник спалив себе на Чернечій горі.

Залишається зрозуміти масштаб і причини поразки-2010.

Про таємну зброю демократів

Хоча в нашій розмові неможливо уникнути персоналій та персоніфікації подій, присягаюся, що не маю осо-

бливих симпатій чи антипатій ні до Неї, ні до Нього. Він такий чи Вона сяка — не наша тема. Головне — діагноз, бо суспільство не видужає ані за п'ять, ані за п'ятдесят років, якщо не знати, від чого хвороба та як лікувати. Почну здаля...

У всіх виступах Віктора Ющенка на Майдані не було ані слова, ані натяку, що ось проб'є час перемоги й ми з Вірою Іванівною сядемо і сформуємо таку команду, що зверне гори. Втім, коли ми не обрали — виборили собі президента-демократа, Банкова взяла мхатівську павзу. Найближче оточення Ющенка знижувало плечима й не мало відповіді, з ким Президент виконуватиме майданські зобов'язання. Більше того, ніхто й гадки не мав, за якими критеріями заповнюється «кадрова шахівниця». Відомо лише було, що одесну від Віктора Андрійовича — Віра Іванівна. Хто така та звідки — для країни й досі загадка. І річ навіть не в тому, що її не було в повстанських лавах «України без Кучми!», серед штабістів чи польових командирів Майдану. Якраз нормально, коли до управлінської роботи стають не революціонери, а фахівці. Проте Віра

Іванівна й серед фахівців-реформаторів, кризових менеджерів не значилася. Такий собі аналог пушкінської Арини Родіонівни, радниці-розрадниці.

Деталь була б не варта згадки, якби «шахівниця» справді склалася на користь загальній справі.

На трьох китах мала плисти далі Україна — подолання конфронтації українців по лінії Лівий берег — Правий берег, модернізація народногосподарського комплексу, тобто системні економічні реформи, надійна і ефективна національна безпека. У висліді ми могли мати справді європейську країну, яка б не жebraла безвізового режиму, визнання своїх прав чи ролі в Старому Світі, а стала його провідною силою, молодим вином. Не забуваймо також, що саме до України була прикута увага всіх колишніх республік Союзу, в тому числі й Росії, як до експериментального полігону побудови демократичного ладу на руїні колоніалізму і тоталітаризму. Чимало важить пересторога В. Путіна до своїх підлеглих і однопідумців — у жодному разі не допустімо «українізації Росії».

Полишимо фахівцям економіку, там стільки проблем та несподіванок — чорт ногу

вломить. Зауважу лише, що знаменита програма «Десять кроків» обіцяла негайну, не на роки розраховану як результат економічних перетворень допомогу вкрай зuboжілому за правління Кучми населенню. Голодних демократій не буває. Це щоб розвіяти ілюзії, буцімто в будь-якого уряду і в будь-якого прем'єра міг бути інший варіант замість «бюджету проїдання». Затягувати паски насправді не було вже куди.

Разом із тим, падіння економіки за першого урядування Ю.Тимошенка, що виявилося першим розчаруванням від революції, не стало тільки наслідком «проїдання». Хвора економіка вимагала не просто модернізації, а по-військовому точної, злагодженої роботи всього управлінського механізму. Тієї дисципліни, синонімом другого ряду якої є диктатура закону чи наказу. Світова історія не знає прикладу, щоб у вирішальних битвах арміями командували два чи й три полководці. Перемоги не здобувалися, коли нижчі командири не виконували наказів старших. Так і подолання економічних криз не буває без злагодженого, жорсткого управління. Цей основоположний принцип знехтував Президент, який мав

безмежні повноваження до кінця 2005-го. Чи завдяки «кадровій шахівниці», чи й іншим чинникам та обставинам, але не тільки Кабінет міністрів керував «господаркою». Тіньовий уряд у особі РНБО «врівноважував» дії Ю. Тимошенко, уся структура управління — до районних адміністрацій — призначалася і контролювалася з Банкової. І як на найвищому, так і на місцевому рівні, де й кується перемога, пішли тріщини, ніби весняною кригою. Розлам. Важливіше було, не хто що робить, а хто до якого табору належить. Масив криги ламався спочатку на великі острови, потім на менші й менші. Про який успіх може йтися, навіть якби «помаранчева гвардія» не була корумпованою? А вона виявилася захланнішою за попередників. Саме в ті часи й народилося: «Тепер хабарі вдвічі більші, бо беруть за чесність...»

Розлами льодових полів — явище не страшне. Головне, щоб вони далеко не розходилися, бо при зближенні, навіть у невеликий мороз, крижина з крижиною змерзається намертво. Але це — не наш випадок.

Втілення принципу «розділай і володарюй» було прологом до підкилимної боротьби,

до підсиджувань, до інтриг, до прискорення корупції — до всього, спільним знаменником чого є візантійщина. З давніх давен узяті на озброєння ще київськими князями принципи візантійських імператорів стали в руках демократів таємною зброєю, вони могли привести до перемог над суперниками і утримання влади, але все це не мало жодного відношення до демократії. Світ ще сприймав нас, як країну Майдану, наших лідерів ще приймали парламенти, визначні політики, президенти і королі, але візантійський гнійник наривав і отруював слабкий організм української незалежності. Прорвало і засмерділо вже восени 2005-го — протестуючи проти візантійщини, грюкнув дверима Олександр Зінченко. Відставка Юлії Тимошенко відразу по тому спровокувала розкол однодумців у помаранчевому таборі й дала шанс гвардії Януковича.

Однодумство Майдану виявилось ситуативним, що не є лихом. Ідея розбудови суверенності вимагала свого організаційного проекту — щось на зразок плану ГОЕЛПРО задля електрифікації СРСР. Нагадаю, що сама ідея і план були розроблені ще царськими

урядовцями, а здійснювалися більшовиками, тож ідеології чи розбіжності для великої справи мають значення другорядне. Такого масштабного, продуманого оргпроекту відродження України команда Ющенко не мала.

Розкол «наших» ішов по лінії моральних принципів. У «Записних тетрадах» Достоевського є проста думка: що було б, якби Толстой чи Гончаров виявилися нечесними? «Скажуть: «Если уж эти, то...» Так вийшло і в нас. «Якщо вже вони такі, то що ж із нас візьмеш...» Так корупція, відсутність стратегій, брак «польових командирів» не для здійснення революції, а для щоденної, копіткої роботи в господарстві, брак патріотизму вимощували дорогу до перемоги В. Януковича у 2010 році.

Не демократія, а візантійство було стилем нової влади у всіх її гілках і відгалуженнях. Ми не встигали дивуватись і вражатися — то Ющенко підписував із Януковичем «універсал єдності», то Янукович виступав на прох з кризою опліч із комуністами, що не дивно — ті й не в таких компаніях перебували, то

Олександр Мороз легко міняв соціалістичну ідею на капіталістичну. То Тимошенко із Януковичем удосконалювали Конституцію, то до ревних поборників російської мови долучався Литвин. Бандитам та політичним повіям випадали не тюрми, а ордени й почесні. Не зрозуміти було у водоспаді обопільних звинувачень, хто все-таки «бізнесує» на газі та енергетиці, наживається на надрах, спекулює землею, привласнює маєтки. У кожній правді, як у діжці меду, була своя ложка дьогтю.

Хоч ідею єдності берегів, єднання островів мололи-перемелювали всі політичні вітряки, народ розумів — брешуть. Бо єдність у розумінні «антикризовиків» на чолі з Януковичем пролягала через упослідження президента і опозиції, через підкупи й політичну корупцію. Єдність у розумінні Ющенко та переродженої «Нашої України» — через «барлогізацію» політичного життя, через дзямоління секретаріатських чиновників із приводу й без приводу на дії Кабінету Міністрів. Якщо вже ворожнеча дійшла до того, що Президент увечері звинувачує прем'єр-міністра у зраді національних інтересів, то ра-

нок повинен починатися або із доказів зради й арешту зрадника, або з відставки Президента за наклеп.

Треба було не тільки не шанувати, але й не поважати свою державу і свій народ, щоб звести політичне життя до рівня базарних чвар. А перші особи держави вдавалися до таких «перлів», яких і на базарі не почуєш.

Безумовно, візантійство та первісно-тубільна політична культура викликали не просто зневіру, а навіть антипатію до лідерів нації. І фантастичне падіння рівня довіри до В. Ющенка майже на 50 відсотків — не через нерозуміння народом європейських і цивілізаційних цінностей, які він проголошував. У народу були справедливі підстави сумніватися, що він здатен втілити в життя, поставити ці цінності понад власні амбіції.

Якби навіть не було справи бютівця-убивці Лозінського, то в оточенні Ю. Тимошенко все одно кожна одіозна постать за-тьмарювалася ще одіознішою. Не голосував за Юлію Володимирівну не тільки Голованівськ на Кіровоградщині, а й Вилкове на Одещині, бо там такий само нардеп-бютівець заграбастав острів на Дунаї і влаштував

таке саме панське полювання. Перший Президент Л. Кравчук, підтримуючи Юлію Володимирівну перед одеситами, дивувався — як таке інтелегентне місто з добрим смаком і високою культурою, може голосувати за... Як можна симпатизувати людині, яка демонструє невігластво! А як можна симпатизувати Юлії Володимирівні й голосувати за неї після того, як вона відверто і затято підтримує на посаді начальника одного із найважливіших чорноморських портів одіозну постать сина свого однопартійця, якого ловлять за руку як не на крадіжстві, то на корупції? Що залишається від симпатій творчої інтелігенції до Юлії Володимирівни після того, як вона, не вникаючи в суть, знімає з посади щойно призначеного директора Одеського оперного театру, керівника — першого за десятки років живого, зарядженого на творчий пошук — і повертає театр у сонне русло з каламутною течією? Яка віра кандидатів в президенти із претензією на роль рятівниці демократії, якщо партійні осередки її сили суціль очолюють у кращому випадку кон'юнктурники? Вражає підтримка Юлії Володимирівни шановних цер-

ковних ієрархів. Вони як ніхто розуміють, яка може бути ціна помилки на президентських виборах. Але ніде подіти й знання суспільством того, що перепустка в бютівський список — причетність до баптистської общини. І так само — про землю, про заводи, про... про... про...

Тож нічого несподіваного. Візантія — це річка, якої ще нікому не вдавалося переплисти без втрат.

Про згарище з присмаком Батьківщини

Ось загадка на розум і кмітливність. Є територія Ікс. Є населення території Ікс. Є промислово-виробнича структура території — металургія, важке машинобудування, вугільно-рудні шахти, енергетика. Територія обтяжена важкою екологією, важкими умовами побуту, важкими умовами праці, важкою депресією, низьким рівнем життя і низькою тривалістю життя, високим рівнем алкоголізму та наркоманії. Чому люди території Ікс рвуть на грудях сорочки за Віктора Януковича? У цих краях біло-голубі ніколи не були опозицією, тут

від першого дня незалежності і по днесь влада належить їм, тобто місцевій олігархії, виразником інтересів якої і є четвертий Президент. Тож логіка підказує — нестерпні умови життя та праці, руїна території Ікс створена руками і стараннями саме місцевої олігархії. Щоб не плутатися у визначеннях — олігарх не обов'язково є мільярдером, як Ахметов, чи мільйонером, як Тігіпко. Олігархія — це влада небагатьох над усіма. Олігархія може бути багаторівневою — район, місто, область. Влада небагатьох є повною протилежністю демократії — влади народу. Влада олігархії, вугільних та металургійних баронів, і привела колишню «всесоюзну кочегарку» до колапсу.

Може, вперше за 18 років, за «помаранчевої чуми», до вуглярів Донбасу поставилися по-людськи, співчутливо. Вони не ходили маршами на Київ, не грюкали в каструлі під урядовими установами, їм погасили борги по зарплаті, почали виділяти кошти на розвиток і т.д. Це зовсім не значить, що на знак вдячності вуглярі повинні були голосувати за Ющенка чи Тимошенко. Очевидно, у них є якісь інші, не економіч-

ні резони, щоб підтримувати над собою «владу небагатьох», платити найвищу в світі ціну кров'ю за тонну видобутого вугілля, лізти в копанки, жити в тому отруєному просторі, який, за визначенням поета, є «згарищем із присмаком Батьківщини». Просто новий варіант «стокгольмського синдрому»... Очевидно, є у їхніх поняттях про добро і зло соціалізація, незрозуміла для Правобережжя. Яка? Ніхто на політичному Олімпі пальцем не поворухнув, лоба не наморщив, щоб її зрозуміти. Із того, що лежить на поверхні, — національна самосвідомість, національна ідентичність на території Ікс випалена імперською пропагандою страшніше, ніж напалмом. Імперії, а тепер олігархії, потрібна була манкуртизована, піддатлива на маніпуляції маса, і вони її вивували.

Наше ~~Лівобережжя~~ — край із тяжкою долею. Ось уявіть себе, наприклад, кримським росіянином. Ваші далекі предки ходили на татар ще під проводом Голіцина, воювали їх при Катерині, закладали столиці й фортеці чи обороняли їх, переселялися сюди «с милого севера» за наказом НКВД у травні сорок

четвертого, а певного дня їм кажуть — гаплик вашій імперії, ви більше не посланці й не емісари, яким не обов'язково знати мову, традиції і звичаї перворідного етносу, ви маєте стати громадянами іншої країни. Або — «чемодан, вокзал». Уявіть себе пожилцем Донецько-Криворізького району який до другої половини ХІХ століття — справді Дике поле. Забутий тепер Джон Юзов дбав не про гармонійний розвиток новонароджених міст. Край бараків і казарм із шинком та поліційною дільницею — колиска південно-східного пролетаріату, який став «становим хребтом» сучасного Лівобережжя. Тепер достеменно досліджено, скільки та в які роки переселено із глибин Росії селян — у раби копалень та заводів. Досліджено, але не осмислено — який народ живе у колишній «кочегарці», які його терзають сумніви, проблеми і страхи. Якщо і є в Україні край (регіон за сучасною модою), де населення нищівно експлуатується «на знос», до якого не було за радянців і тим більше немає тепер краплі жалю чи співчуття у роботодавця, — то Лівобережжя.

Немає дива у проросійських настроях Лівобережжя. Ці землі спочатку царська, а потім більшовицька Росія системно і ретельно прирощувала до свого тіла протягом 350 років. Українське село і українство поволі, але послідовно розчинялось у російськомовному місті, у російськомовному агресивному середовищі, у субкультурі імперської околиці, яка хибно сприймалась як російська культура. Така імперська стратегія застосовувалася не тільки для нашого Лівобережжя. Планомірно русифікувалися, розчинялися в імперії колишнє Кокандське ханство, Хіва і Бухара, її форпостами на далеких підступах були Грозний і Вірний (Алма-Ата), Баку і Одеса, Севастополь і Дербент. Це в материковій Росії за царя дітям треба було платити за навчання. У Середній Азії всім учням-азіатам навчання було безплатним, а батькам ще й виплачували «стипендію» — якщо діти йшли в російські школи і виховувалися в лоні російської культури. Цей досвід царату ефективно використовували і в радянській Україні, тільки батькам за зросійщення дітей вже платили не грішми, а лояльністю влади.

Проголошення у 1918 році Донецько-Криворізької, Бессарабської і Одеської соціалістичних республік у складі РСФСР факт красномовний — населення Півдня та Сходу не те щоб було українофобським, України у їхній свідомості просто не існувало. І якби (тільки три рази!) склалося так, як більшовикам гадалося, кордони суверенної України були б зовсім іншими.

Чи беруть кого сумніви, що впродовж радянського періоду українське Лівобережжя русифікувалося ретельніше за інші території? Знаменита фраза одного з провідників Партії Регіонів і вождів Севе-родонецького шабашу з ідеєю «ПІСЮАРУ», що від Харкова до Росії всього 40 кілометрів і що в Харкові ніколи не буде влади «львівської чи київської», а буде — харківська, була не посилом для українських еліт, а викликом і попередженням. Сигналом тривоги. Так сучасна комп'ютерна діагностика попереджає про виникнення небезпечної хвороби на клітинному рівні. Ще не болить, ще життя здається прекрасним і вічним. Але смертельний вірус уже діє. Не почувли...

Було б великою помилкою гамузом записувати південно-

✓

східне населення у свідомі не-нависники чи супротивники нашого суверенного існування. Їхня політична свідомість кришталево прозора, знаннями та хитрощами не затьмарена — каламутять воду бандерівці, клятї недобитки, та націоналісти, які несповна розуму. Бо як не розуміти простої істини: ми всі — браття, інтернаціоналізм нас рятував від холоду-голоду і ворога-супостата. Були разом — жили як люди у сильній державі, світ із нами рахувався. А розбіглися по своїх кутках-хуторах, живемо у злиднях, як сироти при дорозі — хто хоче, той і штурхне.

Така у них правда. Чи спрощене розуміння правди...

Про гурт скелетів у шафі

Четвертий Президент чітко визначив стратегічні напрями своєї діяльності: продовження — всупереч Конституції України — базування Чорноморського флоту Росії у Севастополі; через новий закон про регіональні мови узаконення домінування російської мови, фактичне надання їй статусу другої державної — також всупереч Конституції

України; створення газотранспортного консорціуму — всупереч наявному Законові про повну чи часткову приватизацію ГТС; входження до Єдиного економічного простору (на що не наважився навіть Кучма), що передбачає багато несподіванок — не даремно один із найзагадковіших білоруських президентів, не слабкої вдачі Лукашенко вже десяток років «вступає» до ЄСП тільки однією ногою. ✓

Якщо інтегрувати ці пріоритети й допустити, що вони здійсняться, то українському Правобережжю час посипати голови попелом. Жодна з президентських новацій не збігається з моральними імперативами тієї частини українців, яка меншою мірою зазнала імперської манкуртизації і меншою мірою втратила національну ідентичність. Кожна з ініціатив для Правобережжя — скелет у шафі, який, може, й не задушить, але лякає до смерті. Погодьтеся, що з таким заспівом «єднати береги» можна тільки з батоном у руках. Разом із тим, у шафі Лівобережжя є свої скелети — НАТО, героїзація українських борців за незалежність, які викликають лихоманку ненависти — Мазепа, Петлюра,

Скоропадський, Грушевський, і найбільше — ОУН-УПА із Бандерою на чолі. Український націоналізм, який отожднюється із фашизмом. «Раніше вони віталися «Хайль Гітлер!», а тепер «Слава Україні!» — це я цитую один із одеських телевізійних каналів. (Сподіваюся, що Ющенко на рекламних щитах у Донецьку в есесівському однострої ви також не забули). Жахає українізація — відродження мови, культури, традицій і звичаїв, українізація середньої та вищої школи. І звичайно ж «переписування історії» — найзагадковіша і найбезглуздіша сентенція, яку озвучують усі без винятку політичні гравці.

Хоч як це дивно, але в ідеологічній риторичі команди четвертого Президента цього разу майже не згадувалася федералізація України. На минулих перегонах цю кістку добряче погризли промосковські пропагандисти, але чи значить це, що про неї забули? Ідея федералізації — у грі, але на іншому якісному рівні, та про це пізніше.

Ось питання: якої шкоди існуванню України як суверенної держави можуть завдати «скелети» Правобережжя? Ми могли б крок за кроком при-

міряти умовно втілені в життя ідеї відродження мови, культури, історичної правди, економічної незалежності, територіального цементування, відсутності чужих військових баз, інтеграції в систему європейської безпеки й так далі, і не знайшли б жодної щербини для українського суверенітету. Задумайтеся, наприклад, над популярною страшилкою «українізація України»: яка у цьому загроза та які утиски для українських громадян? Якщо вони — громадяни своєї держави, а не фізичні особи з українськими паспортами.

Не багато розуму треба, аби зрозуміти — лінія розбрату між Лівим та Правим берегами є витвором, вислідом навіть не ідеологій, а роботи політичних технологів. Пройдисвітів, правду кажучи. На доказ цього нагадаю, що аж до 2004 року в Україні не було мовно-історично-натівської гризні. Жодному ідіотові не спадало виготовляти розшматовану на частини, різнокольорову карту України — цей «винахід» демонстрували по телебаченню прихильники Януковича, а тонни цієї продукції знайшли не десь там, а на складах президентської (часів Кучми) «ДУСі». Нагадую, щоб наголо-

сити ще раз — проблеми насправді немає, це ретельно продумана, спланована і геніально реалізована ідеологічна диверсія. Історичне підґрунтя для роздмухування вогнища розбрату справді було й завжди буде. Але чи є у Старому чи Новому світах хоч одна країна, де такого підґрунтя немає? Не тільки українську історію «не можна читати без брому», історія Іспанії, Франції, Англії, Польщі, Болгарії чи Німеччини не менш драматична, формування нації у кожній із них шло кривавими шляхами.

Істина така: ідеології можна протиставити тільки ідеологію. На лихо, українці можуть протиставити своїм ідеологічним супротивникам тільки гасла та рефлексії: про «комуно-жидівську загрозу», про русифікацію, про підступи Кремля тощо. Власне ідеології — катма.

Либонь до першої річницї Помаранчевої революції в Українському домі відбулася науково-практична конференція, присвячена вивченню та розгляду викликів, які постали перед владою і суспільством після революції. Це була перша і, на жаль, єдина спроба зрозуміти, що насправді від-

булося на Майдані та як нам спільно — народу і владі — іти вперед, на якій ідеологічній тверді розбудовуватиметься Україна. Недоліком того зібрання була хіба відсутність ідеологічних суперників. Але це ще більшою мірою мало спонукати «український дім» — використати це ім'я власне як поняття об'єднаного українства — до пошуку діалогу. Не склалося...

Запитаємо кожен у себе і дамо чесну відповідь: хто повинен опікуватися об'єднанням України? Тимошенко з Богатирьовою? Юценко із Януковичем? Коломойський із Ахметовим? Ульяновченко з Гайдуком? Чи Тягнибок із кримським Гриценком? Я не заперечую, що й такі діалоги потрібні, що вони можуть принести користь, бо ці доволно названі пари насправді є майстрами поступок і компромісів. Але й тут маю сумнів. Більшість наших політиків прийдуть на дискусію із такою підготовкою, як Остап Бендер на суперечку з ксьондзами. «Бога немає!» — рубає Великий Комбінатор. «Бог є!» — заперечують ксьондзи.

Дозволю собі цитату.

«Одне-єдине явище проходить червоною лінією через усю найновішу історію — від

падіння Бастилії до падіння Берлінської стіни. Виникаючи спорадично у Англії та Голландії шістнадцятого-сімнадцятого століть, воно буйно квітне у Франції та Америці наприкінці вісімнадцятого. Багаторазово розділяючи країни і народи, воно охоплює Центральну та Латинську Америки, включається через Південну, Центральну, Східну, а потім і Північну Європу в Росію, Індію та на Далекий Схід, щоб потім продовжити ходу — змінюючи свій вигляд — Близьким Сходом, Африкою, потім — Австралією та Океанією.

Услід за цим явищем ідуть протест і терор, війна і революція, об'єднання небагатьох і вигнання багатьох. Нарешті, залежно від розвитку світу і цивілізацій, ця червона лінія стає переривчастою, фрагментарною, а часом і зовсім зникає. Ім'я цьому явищу — націоналізм. Його історія є тонкою ниткою, що пов'язує і водночас розділяє народи у сучасному світі. Всупереч тому, що націоналізм існує у багатьох формах та проявах, він наразі продовжує лишатися нервом зв'язності. Історія розвитку сучасного світу — це іс-

торія виникнення і занепаду, зростання і згасання націоналізмів».

Ці слова належать провідному англійському теоретику із проблем націоналізму та модернізму Ентоні Сміту. Європейська наука впродовж століть вивчає і аналізує націоналістичні рухи і проблеми, навчилася їх розуміти. Можна було б зловживати цитуванням інших авторів, скажімо, історика Раймона Арона чи політика Маргарет Тетчер, для яких поняття націоналізм було ключовим при розумінні й вирішенні загальнонаціональних проблем. Щось на зразок Архімедового важеля. Чим можуть похвалитися наша наука й творча інтелігенція?

Тотальна безграмотність, обмеженість та ідеологічне засліплення є найвищим бар'єром для досягнення порозуміння між українцями, яких насправді ні-чо-го не розділяє. Наші ідеологічні переконання сформовані — у кращому разі — викладачами історії КПРС та діамату у вишах, а переважно — ротними політруками, колгоспними і заводськими парторганами. Ось приклад. Одеська міська рада, яка уславила встановлен-

ням пам'ятника імператриці Катерині II, додала до списку своїх «заслуг» ще й рішення про боротьбу... із націоналізмом. Загалом. Як із явищем. Український націоналізм, звичайно, у підтексті. Бо автори — суціль «інтернаціоналісти», яких б'є лихоманка вже від українського слова. Приклад другий. Проголошений, але ще не інавгурований Віктор Янукович у зверненні до народу обіцяє, що серед головних своїх завдань вбачає модернізацію. Модернізація — визначення конкретне, воно наповнюється одним змістом в усіх частинах світу. І в усіх частинах націоналізм є «важелем» модернізації. За винятком 1/6 світу, де націоналізм затаврований і проклятий. Ви вірите, що четвертий Президент зможе модернізувати країну через механізм «інтернаціоналізму»? Я особисто не вірю, бо інтернаціоналізм — це фантом, термін із курсу марксизму-ленінізму, фокус із такими основоположними поняттями моралі, як дружба між народами, релігійна та етнічна терпимість. У тридцять років ідеологи більшовизму провели блискучу операцію — пришили до поняття націоналізм ярлик «буржуазний»,

що надало йому класової гостроти і ворожості. Дарма, що потім саме більшовицький «інтернаціоналізм» покрив себе ганьбою державного антисемітизму, етнічних чисток і геноцидів, нищення демократичних принципів — парторги і замполіти пояснили цю людожерську політику класовою необхідністю. І ось, повертаючись до думки, що ідеології можна протиставити тільки ідеологію — питання.

Чи є у нашому науковому арсеналі, у нашому педагогічному арсеналі, у пропагандистському арсеналі демократичних партій та рухів ґрунтовні й переконливі наукові розвідки і дослідження на цю тему? Чи є у держави України цілісна, обґрунтована програма роз'яснення трагічних сторінок вітчизняної історії? Чи є у нашій гуманітаристичній чітка позиція щодо пошти українського героя ба навіть Героя України? Чому в усіх країнах національні академії наук вважають наукове дослідження спірних питань справою чести, а в Україні вони — кон'юнктура? Що нам робити з сімдесятирічною українською комуністичною історією, у якій є не тільки Друга світова, а й Ве-

лика Вітчизняна війна, подвиги ОУН-УПА задля здобуття незалежності й подвиги солдат-радянців задля перемоги над гітлерівським фашизмом? І, насамкінець, чий це обов'язок — діалог двох берегів, двох ідеологічно несумісних груп суспільства?

Є дві відповіді. Перша — хай це робить влада. Друга — ми повинні зробити це самі. Якщо громадянське суспільство для нас не гума-жуйка, а принцип розбудови модерної, цивілізованої України, якщо політики безсоромно спекулюють на ідеологічних різночитаннях, то навіщо нам віддавати чи не найважливішу справу сучасної України в такі руки? Або вкрадуть, або забруднять.

Про бізнес на крилах

Чи є українська проблема унікальною, чи доводилося ще якійсь країні долати таку ідеологічну та етнічну поляризацію населення? Нічого нового у нашому випадку немає. У маленькій Литві, яка є для нас прикладом консолідованої національної держави, в Аукштайтії — краї поблизу Клайпеди — розлючені селяни шматували що-

йно отримані паспорти, коли побачили, що їхня національність — литовець. Вони вважали себе аукштайтійцями. За мовними характеристиками Прага до 1918-го була такою само німецькомовною, як сьогодні Київ — російськомовний. Болгари, яких Росія все визволяла та визволяла від турків, найменше хотіли самі воювати проти своїх поневолювачів. А Іспанія? А яких зусиль доклала Англія, щоб стати Великою Британією! Перші, основоположні документи вольностей Британії писані ще французькою. А сьогодні англійська — перша мова світу.

Немає більш прямого і більш тяжкого шляху до єдності нації, як зміна свідомості громадян. У нашому випадку — імперської свідомості на українську. Якщо хочемо мати суверенну Україну. І тут йдеться не тільки про Лівобережжя, бо за ментальністю вся країна все ще лишається постгеноцидною, посттоталітарною і колоніальною. Інший варіант — повернення під протекторат Росії, що для значної частини наших громадян є прийнятним і бажаним. Вони хочуть «російської України», погоджуючись навіть на відступне — «бандерівську» дер-

В

жавну символіку. Мотивація відома — так буде легше, простіше. Мотивація цілком споживацька: матимемо дешеві енергоносії, ядерну палицю для захисту від зовнішнього ворога і Колиму для внутрішнього.

Українська свідомість переобтяжена завищеними сподіваннями, що держава нам вина, держава дасть, держава забезпечить. Цей рудимент патерналізму, як свинячий хвіст, не дає нам стати свідомими громадянами. Бо насправді держава повинна нам забезпечити тільки одне — свободу. Ми її маємо, але розпоряджаємося, як дядько Кирило із відомої балади — крилами. Дала йому доля крила, а вони заважають. І щоб мати «хоч якусь свободу» він крила обтяв, а вони — ростуть знову. Ну, і чоловік обшив ними хату, обгородився і мав із того непоганий зиск. Так само, як київські «дедушки-бабушки», що проміняли свої крила на гречку, а потім калчилися на засніжених і закрижанілих вулицях взимку десятого року. Чи тьми і тьми, які волали й мітингували за мідний гріш під різними прапорами партій та блоків. І домахалися...

Громадянське суспільство, про яке наговорено сім мішків гречаної вовни, — це суспільство з крилами. Його не впроваджують законом і для цього не потрібен майданський патріот. Громадянське суспільство виростає із душ і свідомости, але ніколи — самосівом. Тому закиди чи претензії до пересічного українця у степах чи в горах, що він зробив неправильний вибір і осоромив Україну перед світом, — спроба перекласти відповідальність із хворої голови на здорову. Ніхто з політиків, жодна із партій, жодна з творчих спілок чи патріотичних організацій не пішла «в народ» — хоч у прямому, хоч у переносному сенсі, щоб виконати місію просвітництва, як її виконували ченці-кармеліти чи народовольці. Найбільший дефіцит, якого зазнає наразі Україна, — це дефіцит правди, щирости й прикладу чесного служіння. Найбільше страждає Україна від сьогodenної кон'юнктури, перевертництва, візантійщини. Не тільки там, на Олімпі, а серед нас також. Ми часто справедливо нарікаємо на недоліки чи недосконалість світу, країни, свого міста чи села, своїх сусідів по вулиці чи однопартійців. Але вся справа

у тому, що до вдосконалення світу чи країни, міста чи села, пролягає достобіса важкий, тернистий шлях — він починається із самого себе, свого дому, зі своєї вулиці, своєї сім'ї чи родини. Перш ніж таврувати корупцію — не дай сам хабара, замети свій двір чи підніми сусідів на подвиг прибирання під'їзду.

Ми можемо мати претензії до третього Президента, який багато чого не зробив, чи до прем'єр-міністра Тимошенко, яка багато чого або не встигла зробити, або не зуміла. Але їхня персональна відповідальність зовсім не заперечує нашої. Відповідальности кожного з нас. «Не в селі шукай, а в собі...»

Територія незнання

Ітиметься про свою сорочку та чужий каптан. Що з них ближче до тіла, а відповідно, й рідніше? Не поспішайте з відповіддю, бо очевидне може стати як імовірним, так і неймовірним. Це питання — запрошення на територію незнання — складну для пересування і небезпечну для висновку. Це територія пошуку, розв'язання теореми,

яка неначе для всіх зрозуміла, простіша за... Та за будь-що! Ось яка сума кутів трикутника? Учень-середняк швидко дасть точну відповідь. А доктор математики розведе рукавами — невідомо. Так само і з українсько-російськими та російсько-українськими взаєминами. Я наполягаю, що бачення проблеми із Росії та з України — різне.

На території незнання безліч пасток, замаскованих під простоту. Наприклад: чому (для чого) Росія так нахабно, коли не казати «брутально», втручалась у президентські перегони 2004 року? Чому після них колосальні зусилля російських спецслужб були кинуті на зрив програми ПДЧ, на дискредитацію проєвропейського шляху розвитку України? Яку мету мала розв'язана російськими засобами масової комунікації інформаційна війна, головними картами у якій були мова, НАТО, СОТ, ОУН-УПА, український фашизм як факт без доказу, газові баталії, чорні списки українців — як заборона в'їзду в Росію і ще багато чого. Як трапилося, що за даними авторитетних соціологів для пересічних росіян Україна стала ворогом № 3 — після США та Грузії?

І ще цікавіше — задля чого з нас ліпили образ ворога? Чому наші засоби комунікації і, відповідно, впливу на масову свідомість дружно, ніби зірвалися з прив'язі, кинулися висміювати Віктора Ющенка — він і пасічник, і колгоспний бухгалтер, і збирач трипільських черепків, і батько у нього був у Освенцімі з привілеями, і куми в нього запродавці, а жінка — агент ЦРУ? Не кажу вже про хамство народних депутатів від ПР, яке вони демонстрували у телевізійних трансляціях — від «кота Леопольда» до звинувачення в інсценованому замахові на життя, бо жодного отруєння не було. Чому Кремль поставив на Віктора Януковича, людину із небезхмарним минулим, невисокою культурою й сумнівною освітою?

Серед «донів» є чимало проросійських патріотів, розумних і освічених, які не викликали би кпинів. Чи випадково на проросійських телевізійних каналах Півдня-Сходу в останні місяці нав'язливо звучить тема розмежування — рідна сестра федералізації? Тобто: якщо їм любі Бандера, націоналістичні переконання, вареники, сало та українська мова, хай вони живуть без нас.

Хай не пхаються до нас зі своїми героями, символами і принципами. Ми — окремі. Ми — люди російської культури, нас захищає Європейська мовна хартія. Ми не проти, хай буде дві України — одна українська, друга російська.

Один із українофобів якийсь заявив на одеському телеканалі, що треба ж було трапитися такому лиху, як воз'єднання Західної України із материковою! Сиділи б собі ці бандерівці за Збручем і нікому не докучали, а ми були б у єдиній сім'ї з Росією...

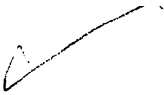
Отож іще раз — задля чого все це? Не для того ж, щоб помститися Ющенкові за Майдан? Чи щоб хапнути українську ГТС...

Із часів Московського царства і до сьогодні Росія прагне, аби крила двоголового орла простиралися якомога далі. Хай це буде утримання народу силою зброї, як у Чечні, чи через економічні й політичні впливи, як у випадку з Вірменією, Киргизією чи Казахстаном. Ця політика повністю відповідає національним інтересам Росії, ми можемо на неї кривитися чи злоститися, можемо відверто чи підкилимно протистояти їй, але ще раз — Росія дбає про своє і про себе.

Розвал СРСР завдав колосальних втрат Росії. Імперії не вилуплюються з яйця. Їх збирають століттями, платячи за кожне надбання не тільки золотом (прямі витрати на завоювання), а й кров'ю. Демографічна прірва, у якій ми наразі перебуваємо разом із РФ, породжена і втратами Союзу в час Другої світової. Визволення від гітлерівців загарбаних ними країн Східної Європи було водночас і створенням країн соціалістичного блоку. 600 тисяч життів радянських громадян покладено тільки у Польщі... Із XVIII століття по 1945-ий Росія утверджувалася на Південному заході. Втрата, вилучення із своїх надбань України з Кримом і Бессарабією перекреслили її здобутки й перемоги. Усе, що було «славою русского оружия» — Ізмаїл і Очаків, Севастополь, закладені задля освоєння Півдня міста-порти Миколаїв, Херсон, Одеса, прокладені залізниці, розробки вугільно-рудних покладів, марганцю та нікелю, нафти й газу — здиміло, пішло прахом. Стратегічні території для контролю Балкан, впливу на Туреччину, які не давали згаснути мрії про володіння Босфором і Дарданеллами —

як роса на сонці. Яка нація і яка держава розпроцалася б із такими втратами без спроби реваншу? Тільки не Росія.

Трохи іронічно, якщо не зущально звучали слова Бориса Єльцина про те, що кожен його ранок починається із питання до самого себе — а що я зробив для України? Без жодної іронії скажу — Єльцин для України був найкращим правителем. Він не мислив категоріями військових стратегій, його доктрина збереження України у сфері своїх геополітичних інтересів, на відміну від Кавказького напрямку, була мирною. Із приходом до влади Володимира Путіна ситуація кардинально змінилася. Підполковник розвідки, який зробив таку карколомну кар'єру, що мимоволі згадуєш Наполеона, мислив по-військовому. Чи міг головнокомандувач Росії знехтувати шансом повернути під свій контроль втрачені території на Півдні? Тим більше, що історичний досвід підказував — землі, заселені своїм етносом, не загарбують, а визволяють. Як Західну Україну і Західну Білорусію, вільне місто Данціг із німецьким населенням у Польщі, прилеглі до рейху райони Чехії, всю Австрію і так далі.

А тепер покладіть перед собою карту України. Знайдіть Луганськ. Севастополь. А на прилеглий території Молдови — Тирасполь. Згадайте, що у Севастополі базується ЧФ Росії. У Тирасполі стоїть 14 армія РФ. І уявіть, а уявити це не важко, що етнічні росіяни Лівобережжя та Криму — а спільно їх більше третини населення — звернулися до президента Росії із благанням про визволення від націоналістів, про захист їхніх прав та свобод. Кремль не зможе їм відмовити — до захисту інтересів росіян за кордоном його зобов'язує прийнятий Держдумою Росії закон. Певна річ, що можна було б і без закону, — анексували ж без нього Абхазію та Південну Осетію, — але із законом все-таки затишніше. Уявили? А тепер хай ваша уява намалює ще й картину зустрічі російських військ в Одесі, в Миколаєві і Запоріжжі, в Донецьку та інших великих і малих містах.

І не сподівайтесь, що Віктор Янукович зрадить своїх виборців.

Територія незнання завжди передбачає відповіді на поставлене запитання за кіль-

кома сценаріями. Я беру найжорсткіший, бо коли насправді хочеш миру — готуйся до війни. Готуйся, покладаючись тільки на власну мужність, власні сили й ресурси. Ми не раз мали змогу переконатися, що Стара Європа, не змигнувши оком, зраджувала наші інтереси у м'яких варіантах російської агресії, так само, як зрадила Грузію під час війни 2008-го. Не більше алюмінієвої копійки коштує і обіцянка Штатів дружити і розвивати партнерство. Ми — самі, ми нікому не потрібні сильними й заможними, крім нас самих. Така гірка правда.

Виносячи у заголовок це число, — 12 481 266, — я хотів назвати нашу найголовнішу, найтяжчу роботу за тисячолітню історію. Вона полягає ось у чому: в переконанні дванадцяти мільйонів чотирьохсот вісімдесяти однієї тисячі двохсот шістьдесяти шістьох наших співвітчизників стати українцями, патріотами своєї держави. ≡

У публікації є непряме цитування віршів Ліни Костенко, Павла Вольвача, Івана Драча.

Олександр Литвиненко

Розбалансована держава: від незалежної УРСР до...

Для початку — трохи теорії. Американський соціолог Ч. Тіллі ще у другій половині ХХ сторіччя висунув так звану рекетирсько-податкову теорію держави. Суть її така: держава постає з бандформувань, що захоплюють певну територію і продають місцевому осілому населенню послуги з його безпеки, гарантуючи імунітет на-самперед від власних зазіхань. Поступово такі протодержавні структури входять у взаємодію одна з одною, і починається боротьба. У ході конкуренції вдосконалюються форми і засоби ведення воєн, які потребують для своєї реалізації дедалі більше ресурсів. Свого часу один французький маршал у відповідь на запитання Людовика ХІІ зазначив: «Для війни потрібні гроші, гроші й ще раз гроші».

Отже, потроху формуються ефективніші системи оподаткування, зростає державний апарат, який переймається фінансами. Більші гроші — краща

армія — відповідь сусідів. І ця спіраль розвивається у Європі аж до ХХ сторіччя. З її розвитку постає сучасна соціальна держава. Це, звісно, певне спрощення, але фундаментальна ідея саме така.

Для сучасних східноєвропейських країн цю схему розгорнув у зворотний бік болгарський дослідник В. Ганев. Відсутність протягом понад 10 років реальних зовнішніх загроз призводить до зменшення потреби захисту від іноземних ворогів, а отже — атрофії певних функцій держави, на-самперед щодо захисту від зовнішнього ворога. Послаблення державних функцій і деградація інститутів, які їх реалізують, відбувається швидко й просто, а ось відродження за змінених умов вимагає надзусиль. Згрубша можна сказати: річ у тім, що послаблення базових структур безпеки (збройних сил, поліції та спецслужб) за відсутності зовнішнього інституційного

каркасу (як, наприклад, НАТО і ЄС для інших європейських країн) має наслідком системний занепад держави як цілості. Отже, ймовірно, відновлення захисних функцій потребуватиме перезавантаження всього державного апарату. Втім, поки що будемо вважати це гіпотезою, котру можна спростувати емпіричним шляхом.

Атрофія контролю

Перейдемо до сучасної України. Насамперед про політичну систему, яка є середовищем функціонування державного апарату. Україна — так звана електоральна (шумпетерівська) демократія, тобто держава, в якій періодично відбуваються вільні й чесні, точніше, визнані такими в Україні й на Заході — насамперед у США і країнах Євросоюзу — вибори, а за їхніми результатами відбувається зміна влади. Такі вибори відбулися за часів незалежності принаймні 5 разів (1994, 2004, 2006, 2007, 2010). Однак суспільство залишається достатньо пасивним, тому в міжвиборчий період політичні сили, які перебувають при владі, можуть робити майже все, що їм заманеться.

Водночас українське суспільство під час Помаранчевої революції 2004 року висловило наймогутнішу підтримку принципів вільних і чесних виборів, спрямувавши конкурентне змагання еліт у публічне річище. Ілюстрацією до цього є так звана «шустеризація України» (активний розвиток політичних ток-шоу на українському телебаченні в 2006–2009 роках) — дитя Майдану, його інтерпретація на рівні, який відображає чинне розуміння ситуації з боку українського політичного класу.

Попри це, за рейтингом авторитетної американської громадської організації Freedom House, у 2009 році Україна разом із Індією, Мексикою, Індонезією та Сербією розташувалася наприкінці списку вільних країн. Із наших найближчих сусідів до категорії вільних належать Польща, Угорщина, Словаччина й Румунія. Частково вільні Молдова й Туреччина. Натомість Російська Федерація та Білорусь не вільні. І хоча рейтинг Freedom House не можна розглядати як абсолютно об'єктивний і незалежний від політичних пристрастей, однак він залишається найдієвішим інструментом для порівняння ситуацій щодо ступеню свободи у різних країнах світу.

Наразі в Україні забезпечено певний рівень свободи слова, реалізуються права про свободу совісти, політичної діяльності, мітингів, зборів тощо.

Однак Україна ще й досі де-факто керована досить вузькою олігархією, основу якої становлять керівники та власники фінансово-промислових груп, сформованих під час правління президента Леоніда Кучми в 1994—2004 роках. Ключовим для розуміння сьогоденної ситуації є те, що українська олігархія розколота на кілька основних груп, інтереси яких виражають основні актори української політичної сцени. Але ця олігархія прагне до об'єднання. Понад те, об'єднання конкуруючих угруповань — це нині питання її виживання.

Зв'язок між партіями й олігархічними групами доволі складний і неоднозначний. Український політикум насправді володіє достатньою автономністю від економічних груп, хоча олігархи мають можливість вплинути на прийняття рішень і прямо, без посередництва партій. Тобто наразі спостерігаємо своєрідний складний симбіоз економічних і політичних правлячих кіл, які

є темою для окремого дослідження.

Згаданий симбіоз маскується і певним чином регулюється чинною Конституцією 1996 року (з поправками 2004-го). Український Основний Закон належить до так званої третьої хвилі демократичних конституцій (перша — кінець дев'ятнадцятого століття, друга — між світовими війнами й до 1950-х років). Вона визнає принципи верховенства права, поділу влади, прав і свобод людини. Фактична Конституція (ті правила, за якими живе держава) істотно відрізняється від писаної, але все-таки враховує її положення. Тому далі йтиметься переважно про писаний Основний Закон.

Після конституційних поправок 8 грудня 2004 року в Україні утвердилася своєрідна модель влади, яка за визначенням одного політолога, дивно поєднує особливості президентської, парламентської та радянської республік.

Законодавча влада представлена єдиним органом — Верховною Радою України. Нині парламент, крім законотворчості, здійснюваної разом із Президентом, реалізує кадрову й контрольну функції. У тому числі призначає прем'єр-мініс-

тра, склад уряду й керівництво/ склад найважливіших державних органів, таких як суди, СБУ, Генеральна прокуратура тощо.

Контрольна функція ВРУ донині недостатньо розвинена не внаслідок відсутності необхідної правової бази, хоча вона й потребує вдосконалення, але, швидше, через слабкість кадрового і загалом інституційного потенціалу парламенту і його апарату. До того ж, не подолано сутнісного інституційного конфлікту між парламентом, організованим за принципами сучасної демократичної держави, і майже всуціль ще радянським державним апаратом.

Механізми парламентського контролю нині чи не найбільш розвинені в США та Великій Британії — там, де Конгрес і парламент мають висококваліфікований і численний апарат. В Україні ж загальна низька якість державної служби та й, чого гріха таїти, відсутність ініціативи у керівників ВРУ призвели до фактичної атрофії парламентського контролю. Та й керівництво виконавчої влади, насамперед за часів Президента Леоніда Кучми, робило все, щоб така ситуація тривала якомога довше. Ну кому потрібен зайвий контролер? Лише в останні роки означився пев-

ний прогрес, але до справжнього перелому ще дуже далеко.

Власне українським винаходом є конституційне закріплення поняття парламентської більшості, що в багатьох інших демократичних країнах є суто політичним, а не юридичним. Внаслідок цього штучно створено ще один привід для розпуску парламенту главою держави та ускладненого регламент діяльності народних депутатів. Утім, не це є найбільшим лихом.

Набагато небезпечніша для розвитку країни чинна виборча система. Нині в Україні вибори від райради до парламенту відбуваються за так звану пропорційною системою із закритими списками. Іншими словами, виборець голосує не за конкретних осіб, а за партійний список, із якого він має уявлення в кращому разі про першу п'ятірку. У поєднанні з імперативним мандатом (політична заборона депутатові виходити з парламентської фракції, за списком якої він обирався, під загрозою позбавлення мандата) така система перетворює лідерів партій на їхніх фактичних хазяїв, а депутатів — на так званих кнопкодавів, абсолютно безправних істот, що виконують вказівки лідерів.

Поки що, слава Богу, в нинішній Україні нема яскравих і впливових політиків лєнінсько-сталінського типу, а відповідно, партіями керують усе-таки не вожді, а вузька олігархія. Себто особи, близькі до вождів завдяки кумівству, життєвому шляхові, фінансовим або іншим ресурсам.

Інакше кажучи, структура партій багато в чому наслідує структуру суспільства. І там, і там — олігархія, і там, і там — фасадна демократія, однак у партіях останньої менше, тому «принади» олігархічного правління в них значно відчутніші. Давно відомо, що масштаби розмивають негатив авторитарно керованих систем.

Така ситуація і в країні, й у партіях призводить до домінування не ідеологічних партій, а тимчасових політичних проєктів, єдиною метою яких є влада як мета й засіб самозбагачення, а не інструмент перетворення світу. Понад те ці проєкти побудовані навколо конкретних вождів. При цьому доволі характерним є відтворення в партійних структурах форм, характерних для досить давніх епох. Наші партії багато в чому наслідують шляхетські конфедерації давньої Речі Посполитої, а їхні очільники віді-

грають роль *Primus inter pares*, перших серед рівних, але не беззаперечних вождів.

Іще одним наслідком такої структури як суспільства, так і партій є замкненість правлячих еліт. В Україні за останні роки суттєво загальмували соціальні ліфти, призупинився процес оновлення істеблшменту. Це поступово формує небезпеку прориву штучно створених соціальних дамб із відомими наслідками для суспільства загалом.

Двоголове чудовисько влади

Перейдемо до власне державного апарату. Український Президент — глава держави, але не глава виконавчої влади. Це основна відмінність українського президентського інституту від американського й меншою мірою — від французького. Разом із тим, на відміну від парламентської республіки, наприклад, сучасної Німеччини, Президент України — далеко не церемоніальна фігура.

Існує ціла президентська вертикаль влади. До її вищих органів прийняття рішень належать Рада національної безпеки і оборони України (РНБОУ) та Секретаріат Президента,

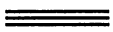

а до виконавчих — система місцевих державних адміністрацій і представник Президента в Автономній Республіці Крим (подвійне підпорядкування Президентові й Кабінету Міністрів України — насправді фікція, бо реальні важелі призначення й зняття з посад керівних кадрів є лише у Президента), а також органи сектора безпеки: Служба безпеки України (СБУ), Служба зовнішньої розвідки України (СЗРУ), Управління державної охорони (УДО). Президент також фактично одноосібно призначає армійське командування, однак завдяки статусу Міністерства оборони як органу виконавчої влади та урядовому фінансуванню уряд зберігає істотний вплив на військових. Втім, як уже було сказано, реальна роль армії в українській політичній системі донині незначна, а її морально-політичний і матеріально-фінансовий стан не дає підстав замислюватися над проблемами втручання військових у політику. Офіцерський корпус як корпорація не склався, а отже про загрозу військового авторитаризму у нас не йдеться.

Домінуюче становище в цій системі завдяки близькості до Президента має Секрета-

ріат (нині — Адміністрація). За роки президентства В. Ющенка РНБОУ після важкої і тривалої бюрократичної війни остаточно перетворилася на механізм узаконювання рішень, розроблених Секретаріатом. Особливості Конституції й інших законів дозволяють РНБОУ приймати рішення практично з будь-яких питань. Поряд із правом припиняти дію постанов і розпоряджень уряду з питань національної безпеки це є основою втручання Президента в діяльність виконавчої влади.

Серед органів сектора безпеки, підпорядкованих Президентові, СБУ є найбільш потужною інституцією. Розгалужена територіальна структура, серйозні технічні можливості й поліцейські повноваження за відповідного бажання глави держави дозволяють активно використовувати Службу в політичній боротьбі. Роль УДО істотно менша, але безпосередній контакт із першими особами держави, а також стара істина про двоїсту природу охорони-конвою також перетворюють цю невелику структуру на вагомий політичний аргумент, особливо в кризових ситуаціях. Водночас вказана на початку статті атрофія зовнішньої функції органів

безпеки призводить до зростання значення поліції — органів внутрішніх справ за рахунок Збройних Сил і спецслужб. А отже, впливовість президентської вертикалі відповідно падає. Певним компенсатором тут виступають президентські повноваження щодо Внутрішніх Військ МВС, проте це окреме й доволі складне питання, що довів досвід 2007 року.

На рівні інститутів, виконавча влада в Україні — це, образно кажучи, велике, погано організоване двоголове чудовисько. Президент і Прем'єр-міністр — дві незалежні голови, а тіло становлять міністерства, державні комітети, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом і понад 20 інших центральних органів і організацій. Принциповою особливістю органів виконавчої влади є їхня глибока «радянськість», реформованість.

Власне, справжньої адміністративної (бюрократичної) реформи у незалежній Україні не проводилося, якимось у правлячих груп руки не дійшли. Це — наслідок загального регресу державних інститутів, про причини якого йшлося вище.

Віз виконавчої влади ще якимось рипів при доволі авторитарному Л. Кучмі. Нищівного

удару ефективності функціонування цієї системи завдало впровадження квотного політичного принципу формування виконавчої влади. Звільнені після перемоги В. Юценка у 2005 році 18 тисяч держслужбовців стали тільки першим, хоча й масштабним, кроком на шляху депрофесіоналізації й без того далеко не ідеальної системи.

Іншою суттєвою вадою системи влади стала корупція, що швидко зростає. За індексом сприйняття корупції міжнародними бізнесменами (Transparency international), Україна у 2008 році посіла 134-те місце, а ще у 2007-му була на 118-му. Ключовою проблемою стала тотальність корупції. За норму сприймається не чесне виконання писаних процедур, а хабарництво й отримання «відкатів».

Корупція стала невід'ємною складовою, своєрідною основою системи державної влади. У цьому сенсі таке негативне явище може відігравати і — хоч як це парадоксально — позитивну роль, уможливаючи реалізацію завдань, які без корупції залишилися б просто нездійсненними.

Не слід забувати в цьому процесі й про зовнішні чинники. На

думку британського дослідника Дж. Шерра, транскордонна злочинність, на додачу підтримана методами з арсеналу розвідувальних служб, стає важливим інструментом зовнішньої політики одного зі стратегічних партнерів України.

Зараз виконавча влада потребує передусім не скорочення, про що багато говорять у ЗМІ, а раціоналізації, усунення дублювання, розбудови демократичних інститутів. Щоб змінити ситуацію, викиданням до в'язниць не відбудешся. Потрібно змінювати систему. І починати слід із побудови нових публічних інститутів за західними, європейськими лекалами. При цьому антикорупційна експертиза всього законодавства, що приймається, є нагальною необхідною, хоча й не достатньою умовою.

Система влади в Україні надзвичайно централізована, що прямо проектується на міжбюджетні відносини — гроші вилучаються з регіонів і перерозподіляються через Київ. Автор є киянином і, відповідно, патріотом цього міста, але повинен сказати, що ненормальне багатство столиці сприяє зубожінню регіонів, а отже приховує відкладену загрозу добробуту країни та самого Києва.

Органи місцевого самоврядування не мають виконавчих комітетів, а державні адміністрації, замкнуті на столиці, недостатньо ефективно вирішують питання забезпечення життєдіяльності населення. Крім того, контроль Києва за діями місцевих еліт далеко недостатній для нинішнього ступеню централізації та що не рік дедалі слабшає.

Багато областей трясуть перманентні інституційні конфлікти — міський голова (мер) обласного центру воює з головою облдержадміністрації (те саме відбувається і на районному рівні), мери б'ються з міськими радами. В останні роки істотно зросла роль голови обласної (районної) ради, який часто перед цим (у пізньокучмівські часи) був головою відповідної держадміністрації.

Водночас кілька років тому почала оформлятися тенденція налагодження горизонтальних міжрегіональних зв'язків. Місцеві еліти намагаються потоваришувати й спільно вирішувати важливі значущі проблеми. Про те, що процес успішно триває, свідчить і стаття політолога К. Бондаренка «Велика регіональна революція», опублікована в липні 2009 року на сайті «Українська правда».

Судова гілка влади в Україні безупинно реформується протягом усього періоду незалежності, однак поки вдалося домогтися лише істотного підвищення рівня корумпованості суддівського корпусу. До складної і в багатьох аспектах продубльованої судової системи належать місцеві суди, обласні апеляційні суди, окружні господарські й адміністративні суди, вищі адміністративні й господарські суди, Верховний і Конституційний суди України, Міжнародний суд у Гаазі та Європейський суд із прав людини.

Окремим державним органом, проміжним між виконавчою й судовою владою, є система органів прокуратури. Від Генеральної й до районної прокуратури ця система наглядає за всіма інститутами держави. Її структури мають істотні повноваження, активно використовувані не тільки для державного блага, а й для реалізації приватних інтересів, зокрема, інтересів самих її співробітників.

Інституційне перезавантаження

Найважливішою проблемою державно-політичної машини України стало застосування

умовно демократичних правил гри до старих авторитарних, ба навіть тоталітарних за своєю сутністю, інститутів. Скажімо, замість проведення реформ і створення нової державної служби, глава держави після 2005 року обмежився ротацією чиновників. А принцип лояльності собі, всеукраїнському цареві, було змінено на лояльність безлічі дрібних царят партійного, а часто й місцевого масштабу. І система зарипіла й заіскрила безліччю конфліктів і непорозумінь. Сам же Президент протягом років кільканадцять разів на день таврував Прем'єра, а та, у свою чергу, не залишалася в боргу.

Випадок із народним депутатом Віктором Лозінським, звинуваченим у організації «полювання на людей» і навмисному вбивстві селянина на Кіровоградщині, демонструє кричущу ситуацію на місцях. Цей випадок так би й залишився невідомим публіці, як і, на жаль, мабуть, десятки інших, коли б не активність радикалів зі «Свободи». І це теж доволі показовий момент. Мусимо розуміти, що саме з показової політичної турботи про інтереси слабких світу цього та їхнього захисту — чи то від правлячих верств, чи то від хаосу «демократії» — по-

чинали всі сучасні авторитарні режими. Останній яскравий приклад — влада ХАМАС у Палестині.

Таким чином, наростання зовнішніх викликів своєму майбутньому українська держава зустрічає в доволі розібраному стані. Змутовані радянські публічні інститути (у тому числі й органи безпеки) не в змозі ефективно діяти за нових умов, а деякі важливі функції демократичної держави просто нема кому реалізувати.

Отже, якщо новий Президент України Віктор Янукович вважає за необхідне присвятити своє президентство «інтеграції європейських цінностей в Україні», як він задекларував 19.02.2010 у Wall Street Journal, або принаймні прагне до його успішного завершення, провідним завданням наступних п'яти років має стати інституційна реформа Української держави, її своєрідне перезавантаження за європейськими принципами і стандартами.

Ідеться насамперед про впровадження відпрацьованих у Європейському Союзі підходів до побудови публічних інституцій, насамперед органів виконавчої влади. Давно варто переглянути відповідне законодавство, починаючи від застарілого закону «Про державну службу» 1992 року. Слід нарешті ухвалити конституційні закони, які не були прийняті за п'ять років, що минули після прийняття поправок до Конституції.

На часі адміністративна і судова реформи. Насамперед потребує негайного створення чітка система регламентів і процедур діяльності державного службовця й органів державної влади в цілому. Слід розумно мінімізувати регуляторно-дозвільну функцію держави, підвищити рівень економічної свободи, яка є в Україні однією з найнижчих у світі. І це лише частина тих процедур, які допоможуть врятувати державний механізм від цілковитого паралічу. ≡

✓

Брати Капранови

Інтелектуальний голод. Де взяти розумну книжку?

— Прийдеш на книжкову виставку? — запитали ми в свого друга, науковця, викладача, кандидата філософських наук.

Він замислився:

— Треба, звісно. Але кожного разу, коли я туди йду, сам себе запитую: навіщо? От начебто зібралися видавці з усієї країни, привезли книжки, а я ходжу пів дня і нічого не можу знайти цікавого. Такого, щоб потрібно було саме мені. Зрештою куплю для пристойності пару книжок, таких, що просто так не купив би. От і виходить, що час змарнував, гроші витратив і нічого не отримав, — резюмує він. — І що характерно: коли я приїжджаю до Варшави, то у книгарні завжди знаходжу кілька потрібних назв. І у стамбульських книгарнях — теж, і у санкт-петербурзьких. Нещодавно був у Каїрі, так і звідти привіз кілька цікавих для себе видань. А Київ — що

на виставці, що у книгарнях, знайти щось потрібне практично неможливо. Ані з-поміж українських видавництв, ані іноземних. Не знаю, чому так, ви — фахівці, то розкажіть мені, в чому тут проблема.

Власне, не тільки цей наш друг відзначає абсолютну відсутність в Україні серйозної наукової книжки. Нам доводилося спілкуватися з фаховими художниками, дизайнерами — в один голос вони твердять, що відкладають гроші, аби раз на рік виїхати до Стамбула чи Варшави та купити потрібні фахові видання. Звісно, можна було б поїхати й до Лондона, але це значно дорожче.

Можете провести опитування своїх знайомих науковців і перевірити сказане. Винятком є хіба фахівці з українського фольклору чи етнографії, які нічого цікавого в Стамбулі не знайдуть, хоча якщо етнографу захочеться прослідкувати у рідній культурі впливи

сусідських, шлях неодмінно приведе його до варшавських, санкт-петербурзьких чи стамбульських книгарень.

Український книжковий ринок у змозі задовольнити хіба що студентів — для них щось таки друкується чи привозиться з Москви.

На перший погляд, така ситуація здається природною — скільки в нашій країні фахівців, наприклад, з японської культури? Десяток-два. Тож ніхто не буде спеціально для них видавати наукові праці. І для гідрографів не буде, і для ядерних фізиків, біологів, сейсмологів тощо. Науковий та інтелектуальний світ України сьогодні згорнувся практично до критичного мінімуму, який ще дозволяє жевріти думці, але вже не може забезпечити повноцінну циркуляцію в межах країни.

Інша справа — наші сусіди. Не скажемо за Туреччину, але Росія чи Польща можуть собі дозволити широкий спектр інтелектуальної літератури з різноманітних питань — як вітчизняної, так і перекладної. А що самі не видають, то привозять із-за кордону, мовою оригіналу чи універсальною англійською. Саме тому в одній тамтешній книгарні «ро-

зумних» книжок більше, ніж в усій Україні.

А хто заважає нам робити те саме, запитаєте ви? Нехай вітчизняні науковці здатні купити тільки десяток книжок із гідрографії — то нехай торговці привезуть їх з-за кордону, однак російські книжки їдуть до нас вагонами та контейнерами. Хіба бізнесмени не розуміють, що це вигідно? Адже рідкісні видання завжди дорожчі, отже і заробити на них при розумному підході можна більше.

Подібна постановка проблеми видається цілком слушною, тому давайте спробуємо разом розібратися в тому, хто є винуватцем інтелектуального голоду в Україні — неплатоспроможні інтелектуали, попсуй-майстри від бізнесу, чи, може, хтось інший, великий, таємний та невловимий.

І почнімо скраю — може, у всьому винна мала кількість та бідність наших науковців та інших споживачів інтелектуальної книжки? Ніхто ж не буде сперечатися, що їх мало і вони бідні? Справді, сперечатися не будемо. Зауважимо лише, що частина цих людей все-таки купує потрібні книжки за кордоном — у країнах, де вони зовсім не дешеві.

Отже, логіка підказує: якщо представники деяких галузей науки чи мистецтва активно купують книжкову продукцію, значить низька купівельна спроможність українського інтелектуала не є єдиною і вичерпною причиною книжкових негараздів.

Наступне запитання адресуємо видавцям: чому ви, шановні наші, не видаєте «розумних книжок»? Чому здебільшого обмежуєтесь дитячими, художніми, етнографічними та українознавчими?

Відповідь на ці питання також лежить на поверхні. Якщо в країні є десять тисяч потенційних читачів певної книжки, видавець може надрукувати тисячу-дві примірників, і вони рано чи пізно продадуться, повернуть вкладені кошти і навіть забезпечать прибуток. Якщо ж потенційних покупців на книжку — п'ятдесят, видання є неможливим із суто економічних причин. Спробуйте розкинути витрати, пов'язані зі створенням книжки, на п'ятдесят примірників — і побачите, що ціна кожного буде вимірюватися тисячами гривень. Хто їх купить?

Звідси витікає необхідність завозити малотиражні видання з-за кордону, з більших за

розміром країн — ну, якщо вже не більших (бо Польща чи Туреччина співмірні з Україною), то з таких, котрі мають більше потенційних читачів. Звісно, найперспективнішим напрямком виглядає імпорт із Росії, бо вона забезпечує не тільки своїх, але й наших, а також білоруських, казахських, естонських та решту пострадянських інтелектуалів, а значить може дозволити собі видання навіть дуже екзотичних книжок.

Виходить, що ключовою статтю на ринку «розумних книжок» є імпортер — той, хто «по-білому», «по-чорному» чи «по-сірому» перевозить книжки через український кордон. Все дуже просто — береш одну-дві «розумні книжки» в Росії, привозиш до України, віддаєш, наприклад, до «Наукової думки», туди, де «кучкуються» потенційні споживачі. Живі покупці приносять живі гроші за живі книжки. Усі задоволені. Але якщо все так просто, чому спритні хлопці-імпортери досі не роблять цього? Бо дурні?

Може, й дурні. Проте рахувати вміють. Бізнес завжди йде туди, де заробітки більші. Тому імпортери порахували: закупити дві тисячі примірників ро-

ману Донцової простіше і вигідніше, ніж колупатися у прайсах інтелектуальних видавців, збирати по кілька примірників, перевозити через кордон...

Хто не знає — основний імпортний потік (звісно, напівлегальний — «сірий») іде через Харків. Там книжки купують палетами, а потім розвозять по всіх ринках України. Далі продукцію продають пачками господарям яток, а тоді, вже з прилавка, пропонують роздрібним покупцям — поштучно. Навіть на базарах ніхто не займається двома-трьома примірниками, бо це невигідно. Пачка — от мінімальний розмір закупки. А хто купить пачку серйозної наукової книжки, скажімо, з біології? А хто завезе палету?

Далі просимо звернути увагу на полиці українських книгарень та особливо на відносно розквітлу мережу «п'ятнашок», де всі книжки коштують 15 гривень. Зайдіть до такої книгарні та подивіться на останню сторінку обкладинки. Що ви там побачите? Точно — старий ціник російської книгарні. Це книжки, що їх як неліквід знято з продажу в Росії і продано за копійки.

Ціна одного примірника такої книжки у Харкові — кіль-

ка гривень. Гуртовик, наприклад, купує палету по три гривні, а продає пачками вже по шість. Магазин, купивши по шість гривень, продає вроздріб по дванадцять-п'ятнадцять. У результаті і книжки дешеві, й бізнесмени при грошах. Єдина незручність — старі ціники. І ще одна — книжки ці дво-, трирічної давнини і, відповідно, мають сумнівну цінність для компетентного читача. Проте всі бізнесмени наварюють на них по сто відсотків.

Хто сумнівається — переверте роки видання книжок, виставлених сьогодні на прилавках не тільки «п'ятнашок» але й решти українських крамниць. Не складно переконатися, що абсолютна більшість книжок на українському ринку мають 2007-2008 роки видання. По-справжньому нові книжки ви легко вирізните передусім за непомірною ціною, яку можуть виправдати хіба супербрендові автори і модні теми. Проте їх — одиниці, а основна маса товару — те, що не купили росіяни торік.

Ну то й що, скажете ви, інтелектуальні книжки не застарівають. Звісно, певною мірою це так. З іншого боку — саме через це їх масово не зні-

мають із полиць. Такі видання здебільшого продаються «до останнього» і практично не втрачають ціни. В результаті вони — рідкісні птахи у «п'ятнашках», так само, як сукулє «от кутюр» практично не потрапляють до українських секунд-хендів.

Звісно, не весь торговий капітал пірнув у цей суперприбутковий сектор. Дехто спеціалізується на нормальному імпорті, невеликі націнки в якому компенсує за рахунок фінансової надійності — працює на замовлення бібліотек чи навчальних закладів, а інколи і звичайних покупців за передоплатою. Ви теж можете звернутися до них через Інтернет, і якщо твердо знаєте, що саме шукаєте, якщо будете наполегливими і терплячими, якщо, врешті, пощастить, то отримаєте свою книжку протягом одного-двох місяців.

Однак далеко не завжди ті, хто прийшов до книгарні, точно знаючи, що саме хочуть купити, купують виключно те, що запланували. За умови доброї пропозиції купівля, навіть фахова, є актом спонтанним. Чув щось про книжку — а ось вона перед тобою. Купувати чи ні — визначаєшся вже пе-

реглянувши. А якщо інша зацікавила — придбав її.

Проте з чого вибирати українському інтелектуалові?

От і виходить, що країна, яка харчується залишками з книжкового столу росіян, не може розраховувати на делікатеси — навіть для тонкого прошарку платоспроможних гурманів. Проте недоїденого олів'є у нас є скільки заманеться.

Цікавий факт — у Росії за рік видається близько 100 тисяч назв книжок. Усі, звичайно, різними накладами, але назв саме стільки. У Чехії, до речі, стільки ж. І в Німеччині так само. Звісно, плюс-мінус десять тисяч, але порядок збігається — і це при тому, що в Чехії живе десять, у Німеччині — вісімдесят, а в Росії — сто сорок мільйонів людей.

Магічна цифра у сто тисяч назв характеризує спектр внутрішнього попиту — охоплює всі інтереси споживачів: підручники та дитячі розмальовки, словники та детективи, атласи, дамські романи, монографії, бізнес-видання — тобто все, на що в країні є пошпець.

А скільки назв книжок видає Україна? Відповідно до звітів Книжкової палати, то-

рік ми спромоглися видати лише 17 тисяч назв. І не тому, що українці тупі — не вміють видавати або не потребують більшого асортименту. Справа в іншому — в тому, що не видані в Україні книжки нам привозять добрі люди з-за північного кордону у вигляді товарних залишків дво-, трирічної давнини. Ми звісно, щиро вдячні росіянам, що вони позбавляють нас необхідности морочити собі голову з редагуванням, версткою та друком такої кількості книжок. Приємно, коли за тебе працює хтось інший, але ми певні — переважну кількість видань, що їдуть до нас машинами та вагонами, можна і треба друкувати в Україні.

Але як цього досягти?

Будь-який студент економічного вишу відповів би на це питання не вагаючись — треба дати пільги українським видавцям або обмежити імпорт.

Податкових пільг у вітчизняних видавців уже стільки, що бухгалтерії стомлюються їх обліковувати. Ми не платимо жодних податків уже більш ніж десять років, але чомусь ситуація не покращується. Скоріш за все тому, що росіяни теж податків не платять, і тут ми з ними виступаємо «на рівних».

Що ж до обмеження імпорту, то тут було зламане немало списів. Як ветерани руху ми одразу хочемо попередити: введення ЖОДНИХ додаткових платежів на кордоні за російські товари неможливе. Як не назви — мито, акциз, спеціальний збір. **ЦЕ ПРЯМО ЗАБОРОНЕНО У ВЕЛИКІЙ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІЙ УГОДІ.** Так і написано: будь-які додаткові платежі у будь-якій формі заборонено. А отже, усі фантазії на цю тему можна одразу припинити — жодних марок, «зборів на потреби української книжки» і такого іншого. Ми уважно читали договір із Росією і консультувалися з фахівцями Мініюсту.

Міжвідомча комісія при віцепрем'єрі також зробила однозначний висновок: договір із Росією дозволяє хіба тимчасово обмежити кількість товару, що ввозиться, у тих випадках, коли є докази, що місцевий виробник перебуває в пригніченому стані. Звісно, доказів, що українська книжка пригнічена, не бракує, і якби не те, що останнім часом гуманітарною політикою в Уряді займалася людина, у якої до 2012 року за посадою замість голови повинен бути футбольний м'яч, можна було б про щось розмовляти.

Може, після того клятого чемпіонату нам вдасться все-таки переконати владу, що виборю насправді нема?

Якщо ми хочемо якось обмежити скажений імпорт книжок, мусимо користуватися тільки і виключно кількісним обмеженням імпорту — квотами — так велють міжнародні зобов'язання нашої країни. Для інтелектуальної книжки це, до речі, дуже корисно — податки не збільшуватимуть її ціну, що є особливо важливим для її споживачів, здебільшого не надто заможних.

Ще одна користь для інтелектуальної книжки така: оскільки кількість примірників, дозволена для ввезення, обмежена, великотиражні дешеві видання стане вигідніше друкувати в Україні — саме сюди рікою потече промисловий капітал. А гроші торговців — фахівців з імпорту — спрямуються на поставки того, що не варто друкувати в Україні через невеликий попит.

Отут і настане момент, коли увага імпортерів з масовки та секонд-хенду переміститься в бік малотиражних видань. А саме такими — малотиражними і є інтелектуальні книжки. Великотиражні друкуємо на місці — бо так вигідніше,

а малотиражні завозимо з-за кордону.

Цю просту схему нам вдалося свого часу обґрунтувати єдиному (на жаль) притомному віце-прем'єру з гуманітарних питань В'ячеславові Кириленку. Треба віддати належне — він швидко зрозумів цей механізм і взявся до його втілення. Відповідну постанову Уряду було буквально силоміць «пробито» через усі міністерства та служби. Не будемо описувати запеклі бої, які точилися на нарадах, інтриги, що плелися навкруги, та героїчний опір чиновництва, підігрітого імпортерами. Скажемо тільки, що до обурення «несправедливо ображених» імпортерів, на наш подив приєдналися голоси досить помітних українських інтелектуалів.

«Фі! — сказали вони. — Як можна обмежувати книжки? Це неінтелігентно!» «А що ж робити з теперішньою ситуацією?» — питали ми. «Не знаємо, що робити, але обмежувати не можна». Дарма ми переконували в тому, що це єдиний вихід, дарма наводили статистику — якщо справжньому інтелектуалові вже «втемяшиться в башку какая блажь, колом ей оттудова

на вишибеш», як писав російський поет Некрасов.

«Давайте брати мито, бо обмежувати — не інтелігентно», — це після годинних лекцій про зобов'язання за міжнародними договорами. «Не можна мито, не можна податки, не можна акциз, — вкотре відповідали ми. — І потім — обмежувати це «неінтелігентно», а мито — «інтелігентно»?» — «Тоді давайте спеціальний збір». — «Заборонено. Ми ж говорили. У великій угоді з Росією». — «Ну, не знаю, але обмежувати не годиться». — «Вам подобається сьогоднішня ситуація?» — «Не подобається.» — «Ви згодні, що треба щось міняти?» — «Згодні, але обмежувати — це неправильно. Давайте будемо клеїти акцизні марки.» — «Не можна акцизні марки!». І знов-здоров, усе по колу.

Звісно, журналісти почули смажене — ще б пак, українська інтелігенція виступає проти ініціативи помаранчевого Уряду із захисту українських книжок! Здійнявся неймовірний галас. Але треба віддати належне Кириленкові — він просто фізично вдарив по столу кулаком та сказав: «Дискусії припиняє-

мо. Книжку треба захищати, й іншого механізму не існує. Значить будемо квотувати. Крапка.»

Постанову підготували до підписання, і російські видавництва, які чомусь довідалися про це першими, швиденько завезли до України понаднормову кількість книжок — щоб протриматися перші місяці, до налагодження друку тут. Проте українській книзі знову не пощастило — Уряд Єханурова зняли і постанова залишилася не підписаною.

Наступним віце-прем'єром був одіозний Табачник — він пустив документ на друге коло візувань, і всі ті, хто раніше поставили позитивну візу, одразу виправили її на негативну. От і вся історія.

Хтозна — може, якби українські інтелектуали спробували прислухатися до аргументації чи принаймні не виступали б проти неї публічно, постанову вдалося б прийняти — адже тоді рахунок ішов буквально на дні.

Проте сталося як сталося. А тому питання: «чому в Україні немає інтелектуальних книжок» і досі залишається риторичним. Тобто таким, що не потребує відповіді. ≡

Володимир Охріменко

Генетично модифікована байдужість

Проблема безпеки харчування сьогодні масштабно постала перед цілим світом. Уряди більшості провідних країн і міжнародні асоціації виробників сільськогосподарської та харчової продукції регулярно заявляють про напелегливу роботу зі зниження ризиків у цій галузі й навіть про певні свої досягнення.

Однак екологи та медики дедалі частіше б'ють на сполох з приводу ситуації, що склалася на ринках харчової продукції. Використання консервантів, емульгаторів, штучних барвників, ароматизаторів та смакових добавок стало вже звичним явищем у продовольчій галузі. Й Україна тут, на жаль, не виняток.

Останнім часом в українському суспільстві активно обговорюється проблема використання харчових продуктів із вмістом генетично модифікованих організмів (ГМО). Їхне динамічне розповсюдження в

нашій країні стало неконтрольованим. І влада, схоже, не лише не збирається цьому протидіяти, а лобює інтереси виробників та імпортерів подібного харчового непотребу.

Трансгенний кіт у мішку

Попри те, що про ГМО широкі кола українців довідалися відносно недавно (2-3 роки тому), мабуть, кожен, хто має родичів на селі, ще в 1990-х чув про диво-картоплю, яку «жуки не їдять». Навряд чи тоді хтось звертав увагу на походження цього дива. А розповсюджували її зазвичай у рамках проєктів міжнародної технічної допомоги, які реалізовувалися в сільській місцевості, зокрема й за кошти USAID (не забуваймо, що саме США є батьківщиною ГМО). Не виключено, що це й були перші зразки сільгосппродукції з ГМО, яка потрапила в Україну.

Міжнародні бізнесові структури, що спеціалізуються на виробництві й продажу продукції з вмістом ГМО, переконають світову громадськість у безпечності й навіть корисності штучно створених харчів. Мовляв, науково поки не доведено шкідливості ГМО для людського здоров'я, а завдяки більшій врожайності та природній силі сільгоспкультур із ГМО вони врятують людство від голоду.

Їхні ж опоненти впевнені, що ГМО сприяє розвитку низки тяжких хвороб, зокрема, алергічних, онкологічних, а також безпліддя. Доктор біологічних наук, член Екологічної жіночої асамблеї при ООН Ірина Єрмакова (РФ) досліджувала вплив ГМО на гризунів (пацюків, мишей, ховрахів). За результатами експериментів, більша частина потомства тваринок, яких годували соєю з ГМО, помирала новонародженими. Решта залишалися недорозвиненими або в дорослому віці ставали безплідними (заради справедливості слід зазначити, що в міжнародних наукових колах говорили про порушення пані Єрмаковою чистоти наукового експерименту).

Крім можливих ризиків для людського здоров'я, за масо-

вого потрапляння пилку ГМО в довкілля та перехресного запилення не виключена загроза біорозмаїттю планети, адже рослинний і тваринний світ можуть виявитися беззахисним перед сильнішими штучно введеними конкурентами... Між іншим, дослідження впливу ГМО на живий організм, які провела пані Єрмакова, на сьогодні — єдині в світі. Продовжити роботи в цьому напрямку вона не може через відсутність фінансування. Самі ж виробники продукції з ГМО не досліджують її впливу на людину. А й справді, навіщо? Щоби правда вилізла назовні?

Доцент кафедри екобіотехнологій та біоенергетики Національного технічного університету України КПІ, кандидат біологічних наук Олексій Ситник доволі критично оцінює ситуацію з ГМО, що склалася в Україні. На його думку, неприпустимим є те, що в нас до сьогодні не створено єдиного реєстру ГМО (відповідальне за цю роботу Міністерство охорони здоров'я України), необхідного для роботи контролюючих органів. Учений також наголошує, що в Україні донині недостатньо вивчено так звані рекомбінантні мікро-

організми, які теж належать до ГМО й використовуються, зокрема, під час виробництва кисломолочних продуктів. Європейські виробники активно застосовують ці організми в продукції, що виробляється на експорт, проте на етикетках не зазначають відповідної інформації. При цьому вплив таких організмів на людину сьогодні теж поки не вивчений.

Учений висловлює тривогу з приводу неконтрольованого і нелегального ввезення на територію України значної кількості трансгенів.

«Лабораторіями в нашій країні не раз були зафіксовані ніде не зареєстровані ГМО, характеристики яких визначити неможливо. Незрозуміло, що це за ГМО й звідки вони потрапляють в Україну. Не хочу сіяти паніку, але в таких випадках доречно говорити про можливість нелегального ввезення до нас певних видів біологічної зброї, яку наші лабораторії визначити не здатні», — зазначає Олексій Ситник.

У цьому контексті доречно згадати й про інші ризики ГМО. Експерти, які вивчають цю проблему, стверджують, що в тривалій перспективі

ГМО можна застосовувати як чинник підривання продовольчої безпеки країни, шантажу або просто як засіб надзбагачення. Річ у тому, що з допомогою генної інженерії можна домогтися здатності певної культури плодоносити якийсь конкретний період, скажімо 10 чи 20 років. Зрештою не тривалість цього періоду є визначальною, а те, що протягом цього часу органічну насінневу базу країни може бути цілковито замінено генетично модифікованим насінням, яке за певний час перестане плодоносити. Тобто одного дня країна може виявитися без репродуктивного насіння, наприклад, пшениці... Мабуть, зайве пояснювати масштаби подібної катастрофи та залежності від інших держав, у яку потрапляє уряд такої країни.

Проте облишмо цю сферу науковцям. Шкідливі продукти з ГМО для людського здоров'я чи ні та які вони несуть ризики — мають з'ясувати вчені. Зрештою, якби це було зроблено, то й спекуляції навколо теми припинилися б. Поки ж єдина точка зору на проблему відсутня саме через брак результатів комплексних досліджень

властивостей трансгенів. А тим часом у світі наростає їх несприйняття. Понад три десятки країн заборонили вирощування та виробництво ГМО-продукції. Показово, що цим шляхом пішли такі розвинені держави, як Швейцарія, Австрія, Німеччина, Франція. Тим часом, наприклад, у США та Канаді трагсени вирощуються цілком легально.

Продукти з ГМО стали рідними для українців

Поки ж тривають суперечки, генетично модифіковані рослини поширюються ще й природним шляхом. Експерти стверджують, що контролювати поширення рослин із ГМО стає дедалі складніше через перехресне запилення (органічні та генетично модифіковані рослини ростуть на сусідніх полях і запилюються бджолами). Якщо це так, то людство навряд чи зможе повністю відмовитися від вживання трансгенної продукції. Попри це медики, зокрема дієтологи вважають, що заради власної ж безпеки людям слід мінімізувати вживання харчів із ГМО. А щоб робити свідомий вибір, людині потрібно

хоча б на елементарному рівні знати, що вона споживає. Це ж можливо лише за умови відповідного маркування продукції з ГМО.

В Україні проблеми впровадження обов'язкового маркування генетично модифікованої продукції так і не вирішено, навіть попри те, що дискусія навколо цього питання триває не перший і не другий рік. Влада не може чи не хоче впровадити механізми обов'язкового маркування, хоча, за чинним законодавством, уся харчова продукція повинна мати відповідні позначки на етикетках. Якщо трансгенів у продукції немає або їхня кількість не перевищує 0,9%, то під час маркування має бути поставлено позначку «Без ГМО». Якщо ж вміст ГМО у продукції перевищує 0,9%, то необхідно ставити позначку «З ГМО». Але це теоретично. На практиці ж сьогодні жоден виробник чи імпортер не зізнається у використанні ГМ-сировини. Тобто в Україні немає жодного підприємства, на продукції якого стояла би позначка «З ГМО». І схоже, що не скоро з'явиться, бо виробники не хочуть відштовхувати покупця від своєї продукції. Замовчувати правду недобросовісні виробники

можуть, користуючись відсутністю відповідного державного контролю, зокрема — лабораторних перевірок продукції. Але детальніше про це йтиметься далі.

Ситуація, що склалася на нашому внутрішньому продовольчому ринку, змушує замислитись. Ще два роки тому експерти Держспоживстандарту України (державного органу, який має контролювати якість та безпечність продукції) стверджували, що близько 30 % перевіреної продукції містить ГМО. Траплялося, що виробник сам не знав, чи міститься ГМО в його сировині. Відповідно, щоб з'ясувати це, він їхав до лабораторії. Але віз туди не сировину, а вже готову продукцію. І якщо в ній виявлялися ГМО, виробник не експортував продукцію, а збував на українському ринку. А чому б і ні? Все одно ніхто нічого не перевіряє.

Сьогодні українські виробники почали використовувати більше сировини без трансгенів, особливо якщо товар виробляється на експорт. За даними Держспоживстандарту, протягом півріччя (з серпня 2009 року до лютого 2010-го) в лабораторіях цього комітету

було проведено понад 5700 випробувань зразків продовольчої сировини та харчових продуктів. У 286 із них (близько 5% перевіреної продукції) виявлено вміст ГМО. Найчастіше — в ковбасах (особливо варених), сосисках, сардельках, пельменях, котлетах, кондитерських та інших виробках, що містять сою. До чорного списку генетично модифікованих культур входять кукурудза, рис, томати, картопля. Також слід пам'ятати, що складники певних продуктів можуть бути вироблені з генетично модифікованих культур. Наприклад, у складі хлібобулочних виробів, шоколаду, майонезу може міститися соєвий лецитин — продукт переробки сої, 80 % якої на українському ринку, на думку експертів, генетично модифіковані.

Владна бездіяльність

Попри певне зменшення вмісту ГМО в продовольчих продуктах, підстав для оптимізму нема, оскільки в Україні відсутній будь-який контроль за використанням ГМ-продукції. Навіть побіжний погляд на позицію та дії української влади в цьому напрям-

ку дає підстави для сумнівів стосовно наявності в них певного системного підходу, плану дій, а головне — політичної волі захищати наше право на споживання безпечної та здорової їжі.

Підтвердженням цих слів є те, що сьогодні контролюючі органи (відомчі підприємства Держспоживстандарту) не можуть здійснювати контрольних лабораторних перевірок як продукції, що виробляється, так і відібраної з торговельної мережі. Виявити ГМО вони здатні лише в тих випадках, коли виробник за власним бажанням надає лабораторії для перевірки зразки продукції або сировини. Якщо в продукції відсутні ГМО, виробник із чистим сумлінням може ставити на маркуванні позначку «Без ГМО» і відправляти продукцію на реалізацію. Якщо ж кількість ГМО в продукції навіть зашкалюватиме, змусити виробника ставити відповідну позначку чи покарати його за її відсутність на сьогодні неможливо.

Така абсурдна ситуація склалася тому, що держава вже третій рік не виділяє жодних коштів на проведення лабораторних перевірок якості та, що найгірше, безпечності

харчової продукції. Відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», з 2008 року відбір зразків продукції для проведення лабораторних перевірок її якості й самі лабораторні дослідження повинні фінансуватися за бюджетні кошти.

До прийняття закону ці роботи здійснювалися за рахунок суб'єктів господарювання, які перевірялись. Із одного боку народні депутати зробили ніби й корисну справу: перенесли витрати на контроль якості й безпечності продукції з виробника на державу. При цьому вони ж — законодавці — із гідною подиву регулярністю вже третій рік поспіль не передбачають у держбюджеті жодної копійки на фінансування цих робіт. Під час розробки проекту держбюджету-2009 чиновники Міністерства економіки України неофіційно повідомляли, що цю статтю витрат вилучили через фінансово-економічну кризу, і з огляду на масштаби кризи припустили, що кошти для відбору зразків продукції для проведення лабораторних перевірок на-вряд чи будуть передбаче-

ні в держбюджеті 2010 року (на час написання матеріалу державний бюджет України на 2010 рік ще не був прийнятий — Авт.). І це при тому, що на ці витрати потрібні дрібні, якщо йдеться про державні масштаби, кошти — 10-12 млн. грн. Як бачимо, здоров'я української нації влада оцінила не дуже високо...

І це стосується не лише контролю ГМО, а й інших показників безпеки продукції, зокрема мікробіологічних та фізико-хімічних: кошти на будь-які лабораторні перевірки відсутні. Таким чином виявити, наприклад, кишкову паличку в ковбасі чи стафілокок у оселедці контролюючі органи Держспоживстандарту сьогодні не можуть. Так само, як і сою замість м'яса в пельменях або заборонені чинною законодавчою і нормативною базою емульгатори.

Сьогодні державні інспектори, що стали заручниками обставин, здатні перевіряти продукти на полицях магазинів або під час виробництва лише за зовнішнім виглядом, за органолептичними показниками (на смак та запах), а ще на відповідність вимогам маркування (тобто правильністю оформлення етикетки).

Але й за таких обмежень обсяги забракованої продукції окремих видів становлять по 40-50%, а іноді й більше. Можна лише здогадуватись, наскільки би збільшився цей показник, якби продукцію піддали ще й лабораторним перевіркам.

Ще однією, м'яко кажучи, дивною нормою цього закону є необхідність контролюючих органів попереджати суб'єктів господарювання про проведення їхньої перевірки не менше як за 10 днів. Мабуть зайве говорити, що ефект від такої перевірки — нульовий через відсутність її раптовості та неочікуваності. Адже за 10 днів на підприємстві чи в магазині можна навести ідеальний порядок.

Між іншим, подібної законодавчої норми немає в жодній європейській країні. Можливо тому, що там парламентарії займаються законотворчою роботою, а не цинічним лобюванням бізнесових інтересів?

Черговий «подарунок» українському споживачеві підготував наприкінці 2009 року й рідний уряд, який з подачі відомого лобіста бізнесових інтересів, тодішнього голови Держкомпідприємництва Олександри Кужель скасу-

вав обов'язкову сертифікацію всієї продовольчої продукції (окрім дитячого харчування та алкогольної продукції). Отже, віднедавна обов'язкову сертифікацію в Україні скасовано для твердих сирів, вершкового масла, рослинної олії, маргарину, шоколадних цукерок, ковбас, м'ясних продуктів і консервів, чаю, кави, риби, рибних консервів і пресервів, соків та мінеральних вод.

Як бачимо, обов'язкова сертифікація скасована навіть для тих продуктів харчування, що входять до групи лідерів за фальсифікацією — молокопродуктів і ковбас. За відсутності лабораторних перевірок та обов'язкової сертифікації український споживач, схоже, приречений на прощання з низкою натуральних продуктів. Хоча вже сьогодні деякі види харчової продукції не мають нічого спільного зі своїми назвами. Наприклад, «виторгуваний» у виробників рецепт згущеного молока передбачає замість тваринного (молочного) жиру використання в цій підробці пальмової олії, яку в усьому світі застосовують не в харчовій, а в парфумерній промисловості (експорт пальмової олії в Україну щороку складає сотні тисяч тонн).

Проте й це не найгірший варіант фальсифікованої «згущенки». У іншому випадку основу цього «продукту» складає суміш із соєвого борошна, води та згаданої пальмової олії з додаванням олії ріпаку, який є технічною культурою. Далі суміш висвітлюють і надають їй молочного кольору. Для цього використовують оксид титану (TiO_2) або титанові білила, які є токсичною речовиною. Після цих маніпуляцій суміш залишається рідкою, тому в'язкість збільшується шляхом додавання клею на основі целюлози (шпалерний клей). І останній штрих — запах. Для цього горе-виробники мають близько 220 (!) синтетичних ароматизаторів молока.

Недалеко втекли й тверді сири, в яких жири тваринного походження повністю замінені значно дешевшими рослинними (пальмовою олією). Мабуть зайве пояснювати, що такий продукт не можна називати сиром. Надаючи неправдиву інформацію про товар, виробник займається шахрайством, оскільки споживач платить за продукцію, вироблену з дорожчих компонентів, яких там насправді немає.

Щодо варених ковбас, сосисок та сарделенок, то лабо-

раторні дослідження свідчать, що в них вміст сої сягає 40-50%, а іноді й більше. Можливо такий продукт і має право на існування, але й називати його слід відповідно. Наприклад, «соевим батоном», але в жодному випадку не ковбасою. Нагадаємо, що за чинними стандартами ковбаса вищого ґатунку повинна на 100% складатись із м'яса.

Повертаючись до скасування обов'язкової сертифікації продовольчої продукції, зазначимо, що це рішення прийнято нібито на вимогу Світової організації торгівлі, членом якої є Україна. Проте аналогічна система захисту внутрішнього ринку є в більшості країн-членів СОТ. Подейкують, що справжньою причиною скасування обов'язкової сертифікації є намір влади отримати від Світового банку позику на суму 500 млн. дол. США для покриття дефіциту держбюджету.

Хай там як, а для пересічних українців ці нововведення можуть обернутися збільшенням кількості неякісної продукції на полицях крамниць, у тому числі й продукції з ГМО. Крім того, імпортери харчів в Україну та українські експортери опиняться в нерівних умовах,

оскільки перші, на відміну від других, не зобов'язані проходити обов'язкову сертифікацію. А це ставить українського виробника у вкрай не вигідні умови. Отже, можна констатувати, що останнім часом країни Євросоюзу висувають більш жорсткі вимоги до виробників та постачальників продукції, а Україна відкрила свій ринок неконтрольованому та низькоякісному імпортові.

За таких обставин будь-який законодавчий державний орган просто зобов'язаний вжити термінових заходів для захисту продовольчої безпеки та споживчих прав своїх громадян. Як бачимо, будь-який, але не український. Наші обранці не лише залишили українських громадян віч-на-віч із потужними міжнародними корпораціями, які заробляють на розробці та вироцунанні ГМ-продукції, а, схоже, й лобіюють в Україні їхні інтереси. Бо як іще можна пояснити не лише цілковиту бездіяльність, а й створення сприятливих умов для ввезення на український ринок продукції сумнівної якості?

Проблемним залишається і стан законодавчої бази. Парламентарії ніяк не спроможуться прийняти такі важливі

для захисту споживача закони, як закони «Про загальну безпеку продукції», «Про відповідальність за дефектну продукцію», «Про ринковий нагляд», зміни до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», які вже тривалий час перебувають у Верховній Раді та без яких усі розмови про захист прав споживачів перетворюються на марний звук. Уряд до цього часу не прийняв Державної цільової програми захисту прав споживачів, розробленої ще 2008 року за участі понад 100 організацій та установ.

Що ж робити?

Причини цієї без перебільшення катастрофічної ситуації на внутрішньому продовольчому ринку можна виводити з банальної відчуженості нашої-ненашої влади від простого народу. Представники вищих владних рівнів не мислять категоріями «маленького українця» і не переймаються його інтересами. Українці їм цікаві виключно як електорат та як джерело їхнього збагачення, причому якнайшвидшого. Цей

психологічний бар'єр можливо-владці доповнюють закупівлями за кордоном цілих партій органічної (чистої) продукції, завезеної чартерними рейсами для власного споживання, та облаштуванням власних лабораторій із виявлення ГМ-продуктів.

Оминаючи ментальні та психологічні причини такої ситуації (вони є темою окремої, значно серйознішої праці), зазначимо, що для встановлення продовольчої безпеки в Україні влада повинна зробити кілька серйозних кроків.

Для вирішення проблем маркування ГМ-продукції необхідно:

- по-перше, виділити кошти для проведення контрольних лабораторних перевірок продукції, відібраної на виробництві та в торговельній мережі;
- по-друге, створити в Україні мережу лабораторій (по одній у кожній області) для виявлення в продукції кількісного (у відсотках) вмісту ГМО. Вартість таких лабораторій становить 1,3-1,5 млн. грн. Зробити це не складно, зважаючи, що сьогодні в Україні вже існує майже два десятки таких лабораторій у системі Мінагрополітики, МОЗу та Держспоживстандарту;

по-третє, владі слід таки виявити політичну волю і встановити дієвий контроль за використанням ГМО, а також — невідворотне покарання за порушення законодавства.

У цілому ж для вирішення проблем контролю якості й безпеки продовольчої продукції відповідними державними органами потрібно ще менше — передбачити і, головне, виділити гроші для проведення контрольних лабораторних перевірок продукції, зокрема за мікробіологічними та фізико-хімічними показниками. Фундаментальне ж реформування державної системи контролю якості й безпеки харчової продукції потребує впровадження так званого ринкового контролю, що існує в багатьох розвинених країнах. Ринковий нагляд передбачає для представників контролюючих органів можливість, не афішуючи своїх візитів, купувати в магазинах харчі та анонімно їх тестувати. Проте на введення такої системи в Україні наразі немає коштів. Про політичну волю представників влади, які в Україні найчастіше є власниками великого бізнесу, промовчимо.

Українським аграрним підприємствам для виробництва продукції на якісно іншому рівні, зі свого боку, також необхідно докласти певних зусиль. Зокрема слід впроваджувати систему управління безпечністю харчових продуктів на основі системи НАССР — Hazard Analysis and Critical Control Points (аналіз небезпечних чинників і контролю критичних точок). Як свідчить світовий досвід, система НАССР є найдієвішим засобом вирішення проблем безпеки продовольчих продуктів. Вона — обов'язкова умова діяльності виробників харчових продуктів майже у всіх країнах світу.

Ця система забезпечує контроль продукції на всіх етапах харчового ланцюга («від лану — до столу»), в будь-якій точці процесу виробництва, зберігання та реалізації продукції, де можуть виникнути небезпечні чинники. Одним із головних принципів системи НАССР є виявлення різноманітних чинників (біологічних, хімічних, фізичних), які впливають на безпечність продукту, з наступним визначенням конкретних засобів їхнього усунення, попередження або мінімізації. Усі методи й ме-

ханізми, закладені в систему НАССР, істотно знижують ризики виникнення небезпеки для життя та здоров'я споживача.

Провідні українські підприємства, які прагнуть розширити ринки збуту своєї продукції, сьогодні самі впроваджують системи управління безпечністю харчової продукції, оскільки система НАССР є не лише запорукою безпеки з боку продукції українських виробників, але й значно підвищує їхню конкурентоспроможність на зовнішніх ринках і є однією з умов надходження вітчизняного товару на світовий ринок. Правда, та-

ких підприємств у всій Україні сьогодні налічується менш ніж сотня, та й ті впровадили систему НАССР, швидше за все, заради можливості експортувати свою продукцію.

Наскільки реалістичним здається втілення зазначених заходів найближчим часом чи хоча б у середньотривалій перспективі, прогнозувати важко. Проте зрозуміло одне: досягнення продовольчої безпеки в Україні — своєрідний лакмусовий папірець для сьогodнішньої влади, перевірка на зрілість, готовність нести відповідальність за долю народу та, якщо хочете, на патріотизм. ≡

Іван Марчук – видатний український художник, лауреат Національної премії ім. Т.Г. Шевченка. Живе і працює в Києві.

Юрій Островершенко – поет, тележурналіст. Член Асоціації українських письменників. Живе і працює в Одесі.

Теодозія Зарівна – поет, прозаїк, тележурналіст. Лауреат премії імені В. Симоненка. Живе і працює в Києві.

Олександр Клименко – письменник, музикант. Живе та працює в Луцьку.

Ів Бонфуа – французький поет, прозаїк, есеїст. Лауреат багатьох літературних нагород (Премія Французької Академії 1981 р.; Гонкурівська премія в галузі поезії 1987 р.; Премія Леопарді 2000 р.; Премія Кафки 2007 р.)

Каролін Ламарш – бельгійська поетеса, прозаїк і драматург.

Григорій Штонь – прозаїк, поет, літературознавець, художник. Лауреат Національної премії ім. Т.Г. Шевченка, член НСПУ. Живе і працює в Києві.

Леся Демська-Будзуляк – прозаїк, драматург, літературний критик. Член Асоціації українських письменників. Живе і працює в Києві.

Віра Агеєва – доктор філологічних наук, літературознавець, критик, авторка багатьох літературознавчих досліджень. Живе і працює в Києві.

Леонід Капелюшний – прозаїк, журналіст. Автор численних книжок прози та публіцистики. Член Асоціації українських письменників. Живе і працює в Києві та Одесі.

Олександр Литвиненко – доктор політичних наук, науковий директор Ради з питань зовнішньої і безпекової політики. Живе і працює в Києві.

Брати Капранови – видавці, письменники, публіцисти. Живуть і працюють у Києві.

Володимир Охріменко – журналіст, пише на теми економіки. Мешкає в Києві.

Журнал «Сучасність» можна придбати:

Київ	Книжковий ринок «Петрівка»: ряд 46 місце 7, ряд 48 місце 7 – ятки «Книгоноша» Книгарня на вул. Пушкінській, 8а Книгарня «Наукова думка», вул. Грушевського, 4 Книгарня «Є», вул. Лисенка, 3 Книгарня «Академкнига № 1», вул. Б. Хмельницького, 42 Книгарня «Знання», вул. Хрещатик, 44 Книгарня «Сяйво», вул. Червоноармійська, 6 Книгарня «Смолоскип», вул. Межигірська, 21 Ятка біля Університету Шевченка, бул. Шевченка, 16
Вінниця	Книжкова гуртівня «Сто тисяч книжок», просп. Юності, 43а
Житомир	Книгарня «Читай», вул. Київська, 77 (ТЦ «Глобал-UA») Книгарня «Читай», вул. М. Бердичівська, 2/7 (ТЦ «Еко-Маркет»)
Івано-Франківськ	Книгарня «Навчальна книга», вул. Новгородська, 55-А Книгарня «Навчальна книга», вул. Галицька, 39 Книгарня «Читай», вул. Вовчинецька, 225-А (ТЦ «Велес»)
Львів	Книжкова гуртівня ПП Ільницький Руслан Романович, вул. Кульпарківська 93а Книгарня «Дослідно-видавничий центр наукового товариства ім. Шевченка», проспект Шевченка, 8 Книгарня «Читай», вул. Артема, 41 (ТЦ «Свропорт»)
Миколаїв	Книжкова крамниця, вул. Троїцька, 30
Одеса	Книгарня «Читай», вул. Гагаріна 16 (ТРЦ «Чайка»)
Рівне	Книгарня «Ярослав Мудрий» — вул. Руська, 19
Тернопіль	Книгарня «Підручники та посібники» — вул. Медова, 6
Хмельницький	Книжкова гуртівня «Сто тисяч книжок», вул. Кам'янецька, 122

Адреси наших представників за кордоном

США: SUCHASNIST/Chrystyna Pevny 83-67 116th street Kew Gardens, NY11418 USA (718) 441-8374; **Великобританія:** SUCHASNIST/Mr. S. Wasylko 4 The Hollows, Silverdale Nottingham NG11 7FJ; **Польща:** SUCHASNIST/Andrzej Zelvak ul. Jaracza 3 m. 45 00378 Warszawa Polska (022)625-0968; **Словаччина:** SUCHASNIST/Prokip Kolisnyk Prostejovska-17 Presov 08001 Slovakia

Передплатників просимо замовляти журнал у всіх відділеннях зв'язку, число індексу 74459. Передплата online: www.presa.ua. Також за цією адресою ви можете дізнатись умови передплати «СУЧАСНОСТІ» за межами України

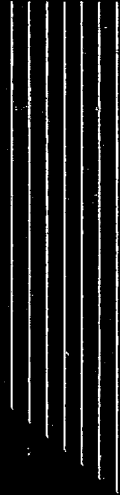
Журнал «СУЧАСНІСТЬ» від 1961 року видавався Українським товариством закордонних студій. Від 1991 року видавцем «СУЧАСНОСТІ» було дослідно-видавниче об'єднання «Пролог». Нині засновниками і видавцями журналу є Український інститут національної пам'яті та Фонд підтримки молодіжних демократичних ініціатив. Просимо читачів, які живуть поза межами України, звертатись у справі одержання журналу до представників у країнах їхнього проживання. Поза повноваженнями представництв немає угод про кольпортаж журналу за межами України з жодними юридичними чи фізичними особами.

SUCHASNIST (ISSN 0585-8364), established in 1961, is published monthly. POSTMASTER: Send address changes to Suchasnist, 83-67 116th Street, Kew Gardens, NY, 11418, USA.

Наша поштова адреса: 04071, м. Київ, вул. Оболонська, 21. Тел./факс 239-24-26 E-mail: suchasnist@meta.ua

Телефон відділу реалізації: (044) 467-50-24

у наступних
числах:

**Сергій
Кримський
Мирослав Лазарук
Сергій Грабовський
Маріанна Кіяновська**

ISSN 0585-8364

